

Л. І. НЕЧИПОРУК

**СОЦІАЛЬНИЙ ПЕДАГОГ
В ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОМУ
НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ:
ФОРМИ, МЕТОДИ, ТЕХНОЛОГІЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

Частина 2

РІВНЕ-2015

ББК: 74.200 р
Н 59
УДК: 373.011.3-051:316

Рецензенти:

кандидат педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, психології та корекційної освіти Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти **Л.О.Савчук**;

кандидат педагогічних наук, доцент загальної і соціальної педагогіки та управління освітою Рівненського державного гуманітарного університету **О.В.Оксенюк**.

Нечипорук Л.І. Соціальний педагог в загальноосвітньому навчальному закладі: форми, методи, технології діяльності: вид. 2-е, переробл. і доповн. : навчально-методичний посібник. – Рівне : РДГУ, 2015. – 183 с.

В навчально-методичному посібнику подані основні теоретико-методологічні характеристики школи як інституту соціального виховання, концептуальні положення основних напрямків діяльності соціального педагога в школі, технології, форми, методи роботи з різними категоріями школярів.

Призначено для студентів спеціальності «соціальна педагогіка» та студентів педагогічних спеціальностей, викладачів, соціальних педагогів.

Рекомендовано навчально-методичною радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 4 від 24.11.2015 р.)

© Нечипорук Л.І., 2015 р.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ І. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ З ДІТЬМИ ГРУПИ РИЗИКУ

Тема 1. Соціально-педагогічна діяльність з дітьми групи ризику	5
1.1. Діти групи ризику: суб'єктивні й об'єктивні чинники їх соціальної дезадаптації	5
1.2. Організаційні соціально-педагогічні технології в роботі з дітьми групи ризику	9
1.3. Організація соціально-педагогічної взаємодії роботи з учнями групи ризику	14
1.4. Документація соціального педагога у роботі з дітьми групи ризику	19
Тема 2. Соціально-педагогічна діяльність з дітьми девіантної поведінки	22
2.1. Девіантна поведінка як соціально-педагогічна проблема	22
2.2. Соціально-педагогічні технології у роботі з школярами делінквентної поведінки	29
2.3. Профілактичні й реабілітаційні соціально-педагогічні технології в роботі з школярами адиктивної поведінки	35
Тема 3. Соціально-педагогічна діяльність з педагогічно занедбанними дітьми	41
3.1. Педагогічна занедбаність як соціально-педагогічна проблема	41
3.2. Технологія діяльності соціального педагога щодо організації роботи з педагогічно занедбанними дітьми	45
Тема 4. Технології роботи соціального педагога з обдарованими дітьми	52
4.1. Обдарована дитина: структура, ознаки, критерії обдарованості	52
4.2. Соціально-педагогічні проблеми обдарованої дитини	56
4.3. Діагностика обдарованості в роботі шкільного соціального педагога	59
4.4. Технології роботи соціального педагога з обдарованими дітьми	63
Тема 5. Соціально-педагогічна діяльність з дітьми з акцентуаціями характеру та суїцидальною поведінкою	67
5.1. Акцентуації характеру як чинник соціально-психологічної дезадаптації школярів	67
5.2. Особливості діяльності соціального педагога з акцентуєваними школярами	
5.3. Суїцидальна поведінка школярів як соціальна проблема. Характерні ознаки суїцидальних намірів	79
5.4. Технології роботи соціального педагога щодо профілактики суїциду	83

РОЗДІЛ ІІ. ОРГАНІЗАЦІЙНІ ФОРМИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ШКОЛІ

Тема 6. Організаційні форми соціально-педагогічної роботи в школі	87
6.1. Організаційні форми соціально-педагогічної роботи в діяльності соціального педагога	87
6.2. Соціальний педагог-аніматор: принципи, функції, види діяльності	89
6.3. Методика підготовки проекту організаційної форми	92
6.4. Сценарно-режисерська робота соціального педагога	95
6.5. Підготовка й проведення диспуту, бесід, вікторини, конкурсної програми, усного журналу	97
6.6. Організація ігрової діяльності в школі	101
Тема 7. Соціалізація школярів в процесі розвитку учнівського самоврядування	105
7.1. Учнівське самоврядування як чинник соціалізації підростаючого покоління	105
7.2. Види, форми учнівського самоврядування	108
7.3. Технологія організації учнівського самоврядування	114
7.4. Соціально-педагогічний супровід та підтримка учнівського самоврядування	121
Тема 8. Технології соціального проектування в діяльності соціального педагога	124
8.1. Соціальне проектування. Класифікація соціальних проектів	124
8.2. Соціальний проект як технологія проектування соціально-педагогічної діяльності	127
8.3. Оцінка соціального проекту	134
8.4. Соціальне проектування в діяльності шкільного соціального педагога	135
Тема 9. Тренінг в діяльності шкільного соціального педагога	145
9.1. Соціально-педагогічний тренінг як метод активного соціального навчання	145
9.2. Підготовка та реалізація програми тренінгових занять. Групова динаміка і етапи роботи групи	148
9.3. Тренінгові техніки в роботі соціального педагога	152
9.4. Діяльність тренера у проведенні соціально-педагогічного тренінгу	155
9.5. Методики оцінки ефективності проведеного тренінгу	157
ДОДАТКИ	160
ГЛОСАРІЙ	172
ЛІТЕРАТУРА	181

РОЗДІЛ І.

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ З ДІТЬМИ ГРУПИ РИЗИКУ

Тема 1. Соціально-педагогічна діяльність з дітьми групи ризику

- Діти групи ризику: суб'єктивні й об'єктивні чинники їх соціальної дезадаптації
- Організаційні соціально-педагогічні технології в роботі з дітьми групи ризику
- Організація соціально-педагогічної взаємодії у роботі з учнями групи ризику
- Документація соціального педагога щодо роботи з дітьми групи ризику

1.1. Діти групи ризику: суб'єктивні й об'єктивні чинники їх соціальної дезадаптації

Одним з найбільш важливих і в той же час найбільш складних напрямків професійної діяльності педагогів є соціально-педагогічна робота з дітьми, яких так чи інакше завжди виокремлюють в самостійну категорію, але називають при цьому по-різному: важкі, важковиховувані, педагогічно запущені, проблемні, дезадаптовані, діти з відхиленнями, з девіантною поведінкою, діти групи ризику та ін.

Різні назви відображають різні точки зору на цю категорію дітей, які, у свою чергу, зумовлюють і різні підходи в роботі з ними. Так, визначення «важкі», «важковиховувані», «педагогічно занедбані», «проблемні» дано таким дітям з позиції педагога, для якого вони створюють особливі труднощі, проблеми та незручності в роботі й цим виокремлюються серед «звичайних» дітей.

Поняття «деадаптовані діти», «діти, які опинилися в складній життєвій ситуації» та «діти з девіантною поведінкою» мають соціальний відтінок і характеризують цю категорію дітей з позиції соціальної норми, а точніше – невідповідності їй. Найбільш характерними проявами соціальної та психолого-педагогічної дезадаптації цих дітей є їх агресивна поведінка, конфлікти з вчителями й однолітками, вживання алкоголю й наркотиків, вчинення правопорушень (бійки, крадіжки, шахрайство тощо), невідвідування школи, бродяжництво, спроби суїциду і т. д.

Одним з найпоширеніших термінів і таким, що об'єднує всі ці категорії дітей, є визначення – «діти групи ризику». Слово «ризик»

означає можливість, велику ймовірність чого-небудь, як правило, негативного, небажаного, що може відбутися або не відбутися. Тому, коли говорять про дітей групи ризику, мається на увазі, що вони знаходяться під впливом деяких небажаних чинників, які можуть проявитися або не проявитися. При цьому мова йде про два аспекти ризику. Перший аспект – це ризик для суспільства, який створюють діти цієї категорії. Другий аспект – і саме під цим кутом зору проблема постала найбільш вагомо останнім часом – той ризик, якому самі діти постійно піддаються в суспільстві: ризик втрати життя, здоров'я, нормальних умов для повноцінного розвитку.

Такі діти, як правило, позбавлені нормальних умов для розвитку, що призводить до негативних наслідків психологічного й соціального характеру. Саме ці діти становлять групу ризику й потребують допомоги, яка спрямована на зміну важкої життєвої або соціально-небезпечної ситуації, в якій вони опинилися, та на мінімізацію її соціальних, психологічних, педагогічних проблем і труднощів з метою їх поетапного вирішення.

До дітей групи ризику належать:

- діти з обтяженою спадковістю (алкогольна, наркотична залежність, психічні захворювання членів сім'ї);
- діти з вираженими відхиленнями в характері, поведінці (з акцентуаціями характеру);
- діти, які залишилися без піклування батьків через різні обставини;
- педагогічно занедбані діти з неблагополучних, конфліктуючих, асоціальних родин;
- діти з родин, що потребують соціально-економічної й соціально-психологічної допомоги й підтримки;
- діти з проявами соціальної дезаптації (діти девіантної поведінки);
- обдаровані діти, які відчують труднощі в спілкуванні;
- діти з залежністю від комп'ютерних ігор тощо.

У нас час в школі з'явилися нові категорії дітей групи ризику – діти переселенців зі сходу України, діти, батьки яких воюють в зоні АТО, діти, батьки яких загинули чи стали інвалідами внаслідок бойових дій в зоні АТО, діти трудових мігрантів.

Основна відмінна особливість дітей групи ризику полягає в тому, що юридично вони можуть вважатися дітьми, що не вимагають особливих підходів (у них є сім'я, батьки), однак вони опиняються в ситуації, коли не реалізуються повною мірою базові права, закріплені Конвенцією ООН про права дитини та іншими законодавчими актами, – права на достатні соціальні умови їх повноцінного розвитку. Діти

опиняються в ризикованій соціальній ситуації через низку чинників ризику. Серед них можна виокремити:

- медико-біологічні – стан здоров'я, спадкові й вроджені якості, порушення в психічному й фізичному розвитку,
- проблеми сім'ї, несприятливий морально-психологічний клімат у сім'ї, аморальний спосіб життя батьків, непристосованість до життя в суспільстві і т.д.;
- неприйняття себе, невротичні реакції, емоційна нестійкість, труднощі, взаємодії з однолітками й дорослими тощо;
- невідповідність змісту програм освітньої установи та умов дітей їх можливостям, особливостям і рівню психічного розвитку та ін.;
- відсутність інтересу до навчання, закритість для позитивного досвіду і т.д.

Для таких дітей характерними є проблеми у навчанні, нездатність зайняти у колективі однолітків певний соціальний статус, неможливість повноцінно реалізувати свій особистісний, творчий індивідуальний потенціал у тих чи інших видах діяльності, різні види неспроможності (навчальної, комунікативної, соціальної). Така неспроможність сприймається дитиною як неповноцінність, стає джерелом психологічного дискомфорту, негативних емоційних переживань, конфліктів, агресивності (за Л.Антоною).

Проблеми дітей групи ризику знаходяться в центрі уваги шкільної соціально-психологічної служби. Провідною формою роботи з дітьми групи ризику є організація та здійснення соціально-педагогічного супроводу, що має комплексний характер. Комплексний супровід здійснюється поряд із профілактикою бездоглядності та правопорушень і за своєю суттю є вторинною профілактикою, спрямованою на зміну несприятливих умов середовища й особистісного розвитку дитини групи ризику.

Комплексний супровід складається із взаємопов'язаних і доповнюючих один одного видів діяльності команди фахівців, таких як:

- правовий захист та правовий всеобуч;
- педагогічна підтримка;
- соціальна допомога;
- психологічний супровід індивідуального розвитку;
- навчання навичкам соціальної компетентності.

Етапи роботи соціально-психологічної служби школи з дітьми групи ризику:

- виявлення дітей групи ризику (учнів, схильних до правопорушень, вживання алкогольних напоїв, наркотичних та психотропних речовин, схильних до бродяжництва та

жебратства, проявів жорстокості та насилля, які мають проблеми в поведінці, ознаки емоційних розладів, схильні до аутоагресивної або суїцидальної поведінки та мають труднощі в навчанні й вихованні, дітей трудових імігрантів, дітей з сімей переселенців, малозабезпечених та багатодітних тощо);

- визначення причин труднощів учнів різних категорій "групи ризику", індивідуальна діагностика;
- корекційно-відновлювальна й розвивальна робота з учнями вищезазначених категорій (індивідуальна й групова);
- просвітницька робота з педколективом навчального закладу щодо питань взаємодії педагогів і працівників соціально-психологічної служби у профілактиці злочинності та проявів насилля серед учнівської молоді, попередження дитячої безпритульності й бездоглядності, вживання алкоголю, наркотиків та психотропних речовин, важковиховуваності дітей та учнів;
- просвітницька робота з сім'ями важковиховуваних дітей (консультації, відвідування вдома);
- взаємодія з адміністрацією навчального закладу щодо профілактики негативних явищ у дитячому та учнівському середовищі (Рада профілактики, малі педради тощо);
- взаємодія з інспекцією у справах неповнолітніх, соціальною службою та іншими організаціями з питань профілактики злочинності та проявів насилля серед учнівської молоді, попередження дитячої безпритульності й бездоглядності тощо.

Кожна з виокремлених складових роботи соціального педагога й практичного психолога повинна бути забезпечена відповідними технологіями, зокрема, соціально-педагогічними технологіями, які можна розділити на дві групи:

- організаційні соціально-педагогічні технології;
- соціально-педагогічні технології індивідуальної та групової роботи.

Особливості комплексного супроводу дитини:

- поєднання й взаємопроникнення соціального, правового та психолого-педагогічного аспектів у цій діяльності;
- міждисциплінарний характер узгоджених підходів і командних дій фахівців з різних відомств і служб;
- широкий спектр різних видів діяльності, спрямованих як на вирішення актуальних проблем розвитку дитини, переривання процесу його дезадаптації, адиктивної й протиправної поведінки, так і на попередження виникнення цих явищ;

- особливий вид допомоги дитині й його родині у вирішенні складних проблем, пов'язаних зі її становленням не тільки в освітньому процесі, але в інших важливих сферах її життєдіяльності;
- використання індивідуального й диференційованого підходів у виявленні та вирішенні проблем особистісного й соціального розвитку школяра.

1.2. Організаційні соціально-педагогічні технології роботи з дітьми групи ризику

Організаційні соціально-педагогічні технології спрямовані на виявлення дітей групи ризику, діагностику їх проблем, розробку програм індивідуально-групової роботи й забезпечення умов їх реалізації.

Організаційні соціально-педагогічні технології розпочинаються із **формування банку даних дітей групи ризику** – введення в зону особливої уваги й турботи дітей, що мають ризик виникнення шкільної дезадаптації (часто не відвідують школу, значну частину часу проводять на вулиці, мають проблеми в навчанні, стосунках з однолітками й вчителями), проведення моніторингу соціальної ситуації розвитку дитини, що має ознаки дезадаптивної поведінки, диференціюючи дітей за групами можливого ризику та стадіями дезадаптивного процесу.

Банк даних містить відомості про:

- дітей, сім'ї яких знаходяться в соціально-небезпечному положенні (з неблагополучних сімей, багатодітних сімей, малозабезпечених сімей, з неповних сімей, діти-сироти, позбавлені батьківського піклування, діти-напівсироти, діти-чорнобильці тощо);
- бездоглядних дітей;
- дітей, які займаються бродяжництвом і жебрацтвом;
- дітей, які утримуються в соціально-реабілітаційних центрах для неповнолітніх, соціальних притулках, центрах допомоги дітям, які залишилися без батьківської опіки, спеціальних навчально-виховних та інших закладах для неповнолітніх, які потребують соціальної допомоги й реабілітації;
- дітей, які вживають наркотичні засоби або психотропні речовини;
- дітей, які скоїли правопорушення;
- дітей, які знаходяться на обліку у відділі профілактики правопорушень неповнолітніх;
- дітей, які знаходяться на внутрішньошкільному обліку;
- дітей, які зазнали жорстокого поводження та насильства;

- дітей з акцентуаціями характеру (агресивні, імпульсивні, невпевнені, з підвищеним рівнем тривожності, гіперактивні, схильні до нечесної поведінки, замкнуті);
- дітей трудових мігрантів;
- дітей переселенців зі сходу України;
- дітей, батьки яких воюють, стали інвалідами чи загинули в зоні АТО;
- дітей, які відносяться до неформальних молодіжних об'єднань;
- дітей з низьким рівнем знань;
- обдарованих дітей та ін.

Формуючи банк даних, соціально-психологічна служба школи дотримується принципів конфіденційності, й інформація про дитину слугує лише для службового користування.

Наступний етап – поглиблена діагностика проблем особистого й соціального розвитку дітей групи ризику. Вона необхідна для уточнення соціальних й психолого-педагогічних особливостей кожної дитини. Для цього соціальний педагог працює з дитиною, з класним керівником, з вчителями, батьками з метою з'ясування ситуації, в якій знаходиться дитина. Соціальний педагог:

- вивчає індивідуальні схильності дитини й виявляє її інтереси й потреби, труднощі й проблеми, конфліктні ситуації, відхилення в поведінці, визначає їх причини, відслідковує джерела виникнення конфліктних ситуацій;
- досліджує умови й особливості відносин у мікросередовищі життєдіяльності дитини.

В роботі слід використовувати апробований і затверджений пакет методик соціально-педагогічної діагностики (рекомендований міським чи районним відділом освіти).

Наступні етапи – уточнення даних, причин, суті проблеми дитини, складання програми допомоги й власне допомога (комплекс засобів, які допоможуть дитині у складній життєвій ситуації – формується окремо для кожного випадку, кожної дитини чи групи дітей).

На основі зібраної інформації розробляються індивідуальні соціально-педагогічні програми з метою надання своєчасної соціально-педагогічної допомоги й підтримки дитині групи ризику. Програма – це план індивідуальної підтримки та супроводу дитини, яка потрапила в зону особливої ваги з урахуванням соціальної ситуації її розвитку, з опорою на сильні сторони її особистості й значуще для нього оточення. Якщо значимі інші є загрозою її позитивній соціалізації, необхідно переорієнтувати дитину на оточення з позитивною

спрямованістю, створюючи їй ситуацію успіху в ньому. Мета програми – змінити небажаний стереотип поведінки школяра, розвиток позитивної мотивації й соціальних якостей, розвиток позитивних взаємостосунків, надання конкретної допомоги у реалізації соціальних потреб, залучення до різних видів діяльності. Програма спрямована й на здійснення соціально-психологічної реабілітації дітей, які пройшли через важку життєву ситуацію (інвалідність, розлучення або смерть батьків, загроза позбавлення їх батьківських прав тощо) шляхом виявлення причин виникнення кризового стану та розробку комплексу заходів, що усувають або компенсують наслідки виявлених причин.

В програмі індивідуального супроводу плануються заходи навчання дітей навичкам соціальної компетентності (комунікативним навичкам, навичкам саморегуляції та самоорганізації, умінням управляти конфліктами, справлятися зі складними станами свідомості, долати гіркоту втрати і ін.). Особливу увагу слід звернути на організацію допрофесійної підготовки школярів, що передбачає підтримку їх та її сім'ї у створенні нормальних умов взаємодії з соціальним оточенням, підготовку до життя в сучасному суспільстві, професійне самовизначення та оволодінні засобами та навичками трудової діяльності.

Індивідуальний супровід дитини групи ризику обов'язково містить заходи з організації дитячого та підліткового дозвілля, зайнятості школярів у час канікул (залучення важких підлітків в діяльність виробничих і ремонтних бригад, інші види суспільно-корисної діяльності, оплата їх праці, навчання вмінням організовувати цікаве й змістовне дозвілля для себе й своїх товаришів) тощо. Дані діагностичних досліджень та заходи соціально-педагогічного супроводу заносяться до індивідуальної картки соціально-педагогічного супроводу дитини.

**ІНДИВІДУАЛЬНА КАРТКА
СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ
УЧНЯ (УЧЕНИЦІ) _____ КЛАСУ**

(Прізвище, ім'я та по батькові)

Дата народження _____

Домашня адреса _____

Телефон (дом., моб.) _____

Розпочато _____

Закінчено _____

(вказати, з яких причин)

Від кого, коли і з якого приводу надійшов запит на соціальний супровід дитини (№ протоколу, дата педради, рішенням якої учня поставлено на облік) _____

Прізвище, ім'я та по батькові батьків (опікунів) _____

Місце роботи батьків (опікунів), **контактний телефон** (якщо не працюють, вказати причину: інвалід/ пенсіонер/ домогосподарка / безробітний. Якщо обоє батьків працюють за кордоном, вказати, хто займається доглядом та вихованням дитини на цей момент: бабуся (дідуся) / тітка (дядько) / знайомі тощо) _____

Категорія сім'ї (повна/неповна; з матір'ю, з батьком, рідні батьк /опікуни; сприяє гармонійному психічному і фізичному розвитку/неблагополучна; дитина – сирота/напівсирота) _____

Кількість дітей у сім'ї (1/2/3/4 і більше) _____

Соціально-побутові умови (акти обстеження житлово побутових умов додаються) _____

Соціальні пільги, якими користується дитина _____

Код життєвої ситуації (01-13) _____

Охоплення позашкільною освітою: „_____” у _____ н.р.

„_____” у _____ н.р., „_____” у _____ н.р.

Дані про особливості перебігу психофізіологічного розвитку дитини (проходження вагітності, пологів, дані про захворювання дитини в перший рік життя; особливості історії розвитку дитини (наявність психічних травм, важливих змін у житті дитини, важких захворювань) _____

Стан здоров'я (здорова; стоїть на «Д» обліку; дитина з особливими потребами (вказати ваду розвитку). _____

Взасини дитини в сім'ї :(з ким із членів сім'ї більше спілкується, до кого більше звертається по допомогу чи пораду; із ким найчастіше виникають конфлікти) _____

Характер взаємин батьків з дитиною, підлітком:(сімейний диктат (систематичне придушення ініціативи і почуття власної гідності дитини); надмірна опіка (задоволення всіх потреб дитини, огороження від труднощів, турбот, зусиль); потурання (визнання повної автономності дитини; усунення батьків від активної участі у вихованні); співробітництво (стосунки взаємної поваги, спільне переживання радощів, біди, тощо).

Методи заохочення та покарання в сім'ї _____

Що викликає стурбованість батьків у поведінці та навчанні дитини _____

Психологічні показники (витяг з індивідуальної картки психологічного супроводу)

Характер стосунків дитини з однолітками _____

Соціометричний статус учня в колективі: _____

Типові конфлікти та шляхи їх вирішення _____

Педагогічні показники (темп навчання, труднощі в навчанні, навчальні інтереси, які переважають, зауваження щодо поведінки дитини) _____

Соціальні шкідливості (рання алкоголізація; нікотинова залежність; вживання токсичних і психотропних речовин; потяг до азартних ігор; потяг до асоціальних ігор; ранній сексуальний потяг; негативізм в оцінці явищ дійсності) _____

Відхилення в соціальній поведінці (грубість; бійки; прогули; недисциплінованість; побиття слабких; вимагання; жорстоке ставлення до тварин; крадіжки; порушення суспільного порядку (облік в інспекції у справах неповнолітніх); немотивовані вчинки; втечі з дому, інтернату) _____

Рівень соціальної адаптації

а) Високий (1. Усвідомлене прийняття і виконання норм колективного життя. 2. Баланс індивідуального і соціального. 3. Гармонія взаємин з дорослими та однолітками. 4. Адекватне ставлення до педагогічних впливів. 5. Самоконтроль поведінки. 6. Активна участь у житті дитячого колективу. 7. Задоволення своїм статусом і взаєминами). _____

б) Середній (1. Конформізм по відношенню до норм колективного життя. 2. Переважає або індивідуальне, або соціальне. 3. Нестійкі взаємини з оточуючими. 4. Суперечливе ставлення до педагогічних впливів. 5. Зовнішній локус контролю. 6. Періодична участь у житті дитячого колективу. 7. Неповне задоволення своїм статусом і взаєминами). _____

в) Низький (1. Неприйняття і невиконання норм колективного життя. 2. Дисбаланс індивідуального і соціального. 3. Конфліктні взаємини з оточуючими. 4. Неадекватне ставлення до педагогічних впливів. 5. Некерована поведінка. 6. Пасивна участь у житті дитячого колективу. 7. Незадоволення своїм статусом і взаєминами) _____

Облік проведеної роботи :

Дата	Вид роботи	Зміст роботи	Примітка

Результати і висновки спостережень, протоколи консультацій учнів, батьків, педагогів, протоколи соціально-педагогічного діагностування учня, оформлені за відповідною формою, акти обстеження житлово-побутових умов дитини також вкладаються в індивідуальну картку соціально-педагогічного супроводу. Проведена робота фіксується у відповідних фахових журналах.

Групові програми розробляються для вирішення проблеми конкретної групи дітей.

Розроблені програми повинні відповідати таким характеристикам:

- доцільність методів, форм і засобів соціально-педагогічної діяльності, у тому числі й доцільності залучення різних служб, відомств і адміністративних органів;
- прогнозованість;
- вимірюваність очікуваних результатів.

Проекти індивідуальних та групових програм рецензуються соціально-психологічною службою та виносяться на обговорення педагогічної ради освітньої установи.

1.3. Організація соціально-педагогічної взаємодії в роботі з учнями групи ризику

Робота з дітьми груп ризику складна й потребує тісної співпраці, взаємодії різних фахівців та соціальних служб. Соціальний педагог, орієнтуючись на цілі й завдання програми, є посередником між учнем й освітнім закладом, сім'єю, середовищем, фахівцями різних соціальних служб, відомств й адміністративних органів. Він призначає спільно з й директором школи (за необхідністю – із комісією в справах неповнолітніх) відповідальних осіб, організовує реалізацію індивідуальних соціально-педагогічних програм, організовує, координує та бере участь в реалізації групових програм.

Соціально-педагогічна взаємодія є координацією професійних зусиль фахівців для забезпечення ефективності роботи з дітьми групи ризику (класних керівників, адміністрації школи тощо).

Класний керівник подає соціальному педагогу такі дані про дитину групи ризику:

- участь учня у громадському житті класу;
- прийнятні (позитивні) якості особистості;
- взаємини з однолітками;
- дозвіллеві інтереси;
- вплив сім'ї;
- поведінку в конфліктних ситуаціях;
- результати виховної роботи з дитиною.

Соціальний педагог:

- аналізує всі відомості;
- проводить консультації, співбесіди з школярем, сім'єю, однокласниками, вчителями-предметниками;
- відвідує уроки вчителів, з якими в дитини є проблеми;
- ставить соціальний діагноз;
- залучає до співпраці психолога, спільно з яким, у разі необхідності, приймаються рішення про направлення учня на реабілітацію до відповідних установ.

Заступник директора з виховної роботи у разі відсутності позитивного результату роботи, проведеної класним керівником разом із соціальним педагогом і практичним психологом організовує педагогічний консиліум за участю вчителів-предметників, класного керівника, соціального педагога, психолога школи, медичного працівника та ін.

Директор школи здійснює координацію зусиль всіх учасників взаємодії, у разі необхідності приймає рішення:

- про запрошення учня з батьками на засідання Ради з профілактики;
- клопотання про складання протоколу на батьків у разі ухилення від виконання батьківських обов'язків;
- направлення школяра на засідання комісії у справах неповнолітніх;
- винесення питання на педраду для обговорення та прийняття колегіального рішення.

Соціально-психологічна служба школи складає координаційний план роботи всіх фахівців, зайнятих у роботі з дітьми групи ризику.

Координаційний план роботи соціального педагога школи _____ з дітьми групи ризику

№	Заходи	Класний керівник	Соціальний педагог	Психолог	Заступник директора з виховної роботи	Заступник директора з навчальної роботи	Рада профілактики	Батьки
I. Організаційні заходи								
	Складання соціального паспорту класу	+						

Складання характеристик на дітей групи ризику	+	+					
Виявлення дітей, які перебувають у важкій життєвій ситуації	+	+					
Консультації вчителів та фахівців школи з батьками	+	+					+
Складання картотеки і зведених таблиць на учнів групи ризику		+					
Організація дозвілля та гурткової діяльності	+				+		
Складання адміністративних листів, клопотань та інших документів, напрямок документації в КДН, ОППН та ін служби		+			+		
Організація літньої роботи та відпочинку дітей групи ризику	+	+			+		
II. Робота з учнями \							
Контроль поточної успішності	+			+			
Залучення учнів гуртки та секції	+						
Проведення профілактичних бесід	+	+				+	+
Відвідування уроків з метою спостережень за учнями		+	+				

Направлення на консультацію до або до мед. фахівців	+	+				+	
Сприяння у працевлаштуванні	+	+					
Проведення психодіагностики			+				
Допомога у виборі подальшого освітнього маршруту	+	+	+				
Консультації фахівців	+		+				
III. Робота з батьками							
Відвідування сімей дітей групи ризику	+	+					
Проведення консультацій для батьків		+	+				
батьків і дітей групи ризику на раду профілактики		+					
Виступ на батьківських зборах	+		+	+	+		+
Розробка рекомендацій по вихованню дітей та покращенню взаєморозуміння		+	+				
IV. Робота з педагогічним колективом							
Здійснення обміну необхідною з вчителями-предметниками	+	+					
Консультації за результатами діагностики			+				
Вироблення рекомендацій по роботі з дітьми групи ризику		+	+			+	

Виступи з повідомленнями на педрадах та нарадах		+	+	+	+		
Проведення ділових ігор, семінарів-практикумів для обробки навичок і вмій педагогів по роботі з дітьми групи ризику			+				

Соціальний педагог відстежує результати діяльності та інформує:

- комісію у справах неповнолітніх – про результати взаємодії міжвідомчих структур щодо реалізації індивідуальних програм, виконаних на замовлення комісії;
- директора школи – про хід виконання програм;
- батьків – про рівень змін у розвитку дитини;
- соціально-психологічну службу школи – про результати взаємодії внутрішньошкільних структур щодо виконання програм;
- управління освіти міста, району – про результати взаємодії внутрішньошкільних структур щодо виконання програм.

Робота з сім'єю, в якій виховується дитина групи ризику.

Робота з батьками починається із збору відомостей про сім'ю: її склад, кількість дітей в сім'ї, матеріальні й побутові умови, дозвілля, інтереси сім'ї, відношення до праці, освіта, особливості стосунків між членами родини. Така інформація може допомогти при пошуку форм й методів роботи з батьками учнів.

Соціальний педагог здійснює такі види соціально-педагогічної допомоги сім'ям, де виховується дитина групи ризику: лекційно-просвітницьку, консультаційно-рекомендаційну, корекційну діяльність у формі групової або індивідуальної роботи.

Лекційно-просвітницька робота проводиться з батьками й вчителями. Вона передбачає з'ясування поведінки дитини певної вікової категорії, основних вікових психолого-педагогічних ситуацій, труднощів і проблем кожного вікового періоду, а також загальних рекомендацій, що стосуються їх усунення.

Консультаційно-рекомендаційна робота проводиться з батьками учнів в ході діагностики характеру й причин труднощів, які переживає учень.

Зустрічі з батьками дозволяють досягнути таких цілей:

- детально обговорити характер, рівень і причини неадекватної поведінки учня, умовно прогнозувати очікувані результати корекційного впливу;
- спільно розробити систему конкретних заходів щодо надання допомоги або реалізації спеціальної програми в умовах школи й сім'ї;
- обговорити сімейні виховні проблеми батьків, їх ставлення до особливостей в поведінці дитини, спланувати при потребі подальші зустрічі з батьками.

1.4. Документація соціального педагога по роботі з дітьми групи ризику

Проведена робота з учнями «групи ризику» повинна відобразитися у журналах щоденного обліку роботи, корекційно-відновлювальної та розвивальної роботи, протоколах індивідуальних та групових консультацій (для батьків, учнів, педагогів), індивідуальних картках соціально-педагогічного супроводу.

Обов'язковими є папка «Індивідуальні картки дітей/учнів, які стоять на внутрішньому обліку школи (ДНЗ), дітей групи ризику», папка «Методичні матеріали для роботи з дітьми / учнями, які стоять на внутрішньому обліку»

Папка «Індивідуальні картки дітей/учнів, які стоять на внутрішньому обліку школи (ДНЗ)» повинна бути окремо у практичного психолога, окремо у соціального педагога.

Матеріали зберігаються до досягнення учнями 18 років.

Зміст папки

«Індивідуальні картки учнів, які стоять на внутрішньошкільному обліку школи»

1. Список учнів, які стоять на внутрішньому обліку, затверджений директором школи (окремо по різних категоріях: схильних до правопорушень, вживання алкогольних напоїв, наркотичних та психотропних речовин, схильних до бродяжництва та жебрацтва, проявів жорстокості та насилля, мають проблеми в поведінці, ознаки емоційних розладів, схильні до аутоагресивної, саморуйнівної або суїцидальної поведінки, мають труднощі в навчанні і вихованні, «неблагонадійні сім'ї» тощо). Наприклад:

Список учнів, які перебувають на внутрішньозкільному обліку

№	ПІБ учня	Дата народження	Клас, класний керівник	ПІБ батька	Місце роботи	ПІБ матері	Місце роботи	Адреса, телефон	Причина постановки на ВШУ
1									
2									

Список дітей з девіантною поведінкою

№	ПІБ учня	Дата народження	Клас, класний керівник	П.І.Б батьків, місце роботи	Причина, за якою поставлений на облік	Адреса	Чи стоїть на обліку в комісії по справах неповнолітніх	Дата постановки	Гурток

- План роботи соціального педагога з вищезазначеними категоріями дітей (витяг з річного плану).
- Індивідуальні картки соціально-педагогічного супроводу дитини.
До індивідуальних карток обов'язково додаються:
 - індивідуальний план роботи з кожною дитиною;
 - протоколи діагностичного обстеження учня (обов'язково вказати прізвище, ім'я, по-батькові учня, назву методики, дату проведення діагностування, результат, висновки та рекомендації), бланки з відповідями учня;
 - облік проведеної роботи з учнями, які стоять на внутрішньому обліку в навчальному закладі, фіксується у відповідних фахових журналах.

Зміст папки

«Методичні матеріали для роботи з учнями групи ризику»

- Діагностичні методики:
- Корекційно-відновлювальні, розвивальні, просвітницькі та інформаційні матеріали (програми тренінгів, конспекти занять, виступів тощо) за напрямками:
 - формування та розвиток характерологічних особливостей особистості учнів.
 - тренінги соціальної комунікації;
 - корекційно-розвивальна робота соціального педагога з дітьми групи ризику.

3. Просвітницькі матеріали (для учнів, батьків, педагогів) з питань профілактики важковихованості, злочинності та проявів насилля серед учнівської молоді, профілактики вживання дітьми та підлітками алкогольних напоїв, наркотичних та психотропних речовин попередження дитячої безпритульності й бездоглядності, аутоагресивної поведінки, суїцидальної поведінки.

Отже, діти групи ризику – це категорії дітей, чий соціальний стан за тими або іншими ознаками не має стабільності, які практично не можуть самостійно перебороти труднощі, що виникли в їхньому житті. Саме комплексний підхід в роботі з цією категорією дітей повинен бути покладений в основу діяльності соціально-психологічної служби школи.

Література:

1. Василькова Ю.В. Методика и опыт работы социального педагога. / Ю.В.Василькова. – М.: Изд. центр «Академия», 2001. – 160 с.
2. Овчарова Р.В. Книга социального педагога. / Р.В. Овчарова. – М.: ТЦ «Сфера», 2001. – 480 с.
3. Соціальна робота: технологічний аспект: Навч. посібник / За ред. А.Й.Капської. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 352 с.
4. Технологии социальной работы. Серия «Высшее образование» / Под ред. Е.И.Холостовой. – М.: ИНФА, 2001. – 400 с.
5. Технології соціально-педагогічної роботи: Навчальний посібник / За заг. ред. Капської А.Й. – К. .: Центр навчальної літератури, 2000. – 372 с.

Питання для самоконтролю:

1. Визначіть суб'єктивні й об'єктивні чинники соціальної дезадаптації дітей групи ризику.
2. Охарактеризуйте особливості комплексного супроводу дитини групи ризику.
3. Назвіть етапи організації соціально-педагогічної взаємодії роботи з учнями групи ризику.
4. Визначіть особливості роботи соціального педагога з сім'єю, в якій виховується дитина групи ризику.
5. Охарактеризуйте особливості ситуації ризику дітей з родин переселенців зі сходу України, дітей, батьки яких воюють або загинули в зоні АТО.

Тема 2. Соціально-педагогічна діяльність з дітьми девіантної поведінки

- Девіантна поведінка як соціально-педагогічна проблема
- Соціально-педагогічні технології у роботі з школярами делінквентної поведінки
- Профілактичні й реабілітаційні соціально-педагогічні технології у роботі з школярами адиктивної поведінки.

2.1. Девіантна поведінка як соціально-педагогічна проблема

Для соціальних педагогів, які працюють з дітьми групи ризику, найбільш проблемними є діти, схильні до різних форм девіантної поведінки. **Девіантна поведінка** – це поведінка, яка не відповідає загальноприйнятим або встановленим соціальним нормам. На думку вчених, девіантна поведінка є нормальною реакцією дитини на ненормальні умови (соціальні), в яких вони опинилися, є мовою її взаємозв'язку із суспільством, оскільки інші способи спілкування вичерпали себе чи є недосяжними. Залежно від порушення тих чи інших норм виокремлюють **кілька видів девіації: делінквентна поведінка, адиктивна поведінка, психопатологічна поведінка.**

Делінквентна поведінка – це сукупність протиправних вчинків людини, за які в особливо важких випадках може застосовуватися покарання згідно зі статтями цивільного та кримінального кодексів. До протиправних дій відносять проступки (провини), правопорушення та злочини. Виокремлюють такі групи делінквентних школярів:

- здійснюють правопорушення під впливом певних обставин чи оточуючих людей;
- випадково здійснюють правопорушення;
- свідомо порушують правові норми.

Адиктивна поведінка – це поведінка людини, для якої притаманне прагнення до відходу від реальності шляхом штучної зміни свого психічного стану завдяки прийому різноманітних хімічних речовин чи постійній фіксації уваги на певних видах діяльності з метою розвитку та підтримання інтенсивних емоцій. Високий ризик адиктивної поведінки виявлено у школярів із психопатіями та акцентуаціями характеру (епілептоїдний, гіпертимний, істероїдний типи акцентуацій). Умовами адиктивної поведінки для таких дітей є: відсутність установки на працю й навчання, відсутність самоконтролю, чутливість до сторонніх впливів, до гострих переживань, потяг до діяльності у неформальній підлітковій групі, неадекватна самооцінка

та ін. Типологічні риси особистості з адиктивною поведінкою: слабка адаптація до нових ситуацій, конфліктів, підвищена тривожність, психологічна й соціальна незрілість, депресивність, вживання наркотиків, алкоголю.

Виокремлюють такі типи адиктивної поведінки:

- нехімічні адикції (патологічна схильність до азартних ігор (гемблінг), комп'ютерна адикція, трудовголізм та ін.);
- проміжні форми адикції (анорексія – відмова від їжі, булімія – прагнення до постійного споживання їжі та ін.);
- хімічні адикції (вживання та вдихання психоактивних речовин: тютюну, алкоголю, наркотиків, медичних препаратів, речовин побутової хімії тощо).

Наркоманія є формою девіантної поведінки, яка виражається в фізичній чи психологічній залежності від наркотиків, що приводить організм до фізичного й психічного виснаження й соціальної дезадаптації. Головна небезпека – у деградації особистості, що відбувається в 10-20 разів швидше, ніж від алкоголізму: наркомани поступово залишають школу, втрачаються соціальні зв'язки з друзями, виникають складні стосунки в сім'ї, розвиваються егоїстичні риси характеру, увага концентрується лише на проблемі придбання наркотиків. Різновидом наркоманії є токсикоманія.

Підліткова наркоманія має ряд специфічних особливостей – вона складна для діагностики, лікування, соціальної реабілітації. Одним із важливих чинників виникнення залежності від наркотиків є підліткової поведінкові реакції:

- групування із однолітками;
- емансипація – прагнення вийти з-під опіки дорослих;
- почуття протесту й «опозиції» у відповідь на зауваження, прохання, вимоги дорослих (демонстративне куріння,
- імітація (копіювання дорослих);
- прагнення до таких наркотиків, які не розслабляють (як у дорослих), а спонукають до активних дій;
- прийомом наркотичної речовини в групі;
- поширення міфів (я тільки попробую – і більше не буду, я не наркоман і завжди можу відмовитися», алкоголь і тютюн – теж наркотики, але їх вживають всі та ін.). Небезпека цих міфів полягає в недооцінці наркотиків – після першого ж вживання у 90% випадів – повна залежність і дуже швидка деградація особистості;
- субкультурні об'єднання різного спрямування, де наркотики є субкультурою атрибутикою (рейв – екстазі, хіпі – конопля та ін.);

- доступність наркотиків тощо.

Алкоголізм також є формою прояву адиктивної поведінки школярів. Дитячий алкоголізм є на сьогодні однією із найважливіших соціально-педагогічних проблем. У дітей алкоголізм має характерні особливості: швидке звикання, швидкі глибокі й незворотні процеси в організмі (швидкий розвиток запійного п'янства), низька ефективність лікування тощо.

Психопатологічний тип девіантної поведінки базується на психопатологічних симптомах і синдромах, які є проявами певних психічних розладів та захворювань. Серед найбільш типових для дітей та молоді видів такої поведінки вчені виокремлюють аутоагресивну поведінку, дисморфоманічну поведінку, гебоїдну поведінку, дромоманію, патологічну сором'язливість.

Аутоагресивна поведінка проявляється в двох формах: самогубство (суїцид) та самотравмування (парасуїцид). Суїцидальною поведінкою є внутрішні й зовнішні форми психічних актів на основі думок про позбавлення себе життя. Внутрішні форми суїцидальної поведінки: суїцидальні думки, уявлення, переживання, суїцидальні тенденції, які діляться на задуми й наміри. До зовнішніх форм прояву суїцидальної поведінки відносять суїцидальні спроби й завершені суїциди. Під суїцидальною спробою розуміють цілеспрямоване оперування засобами позбавлення себе життя, яке не скінчилося смертю.

Виокремлюють три типи суїцидальної поведінки:

- аномічний, пов'язаний з кризовими ситуаціями в житті людини, особистими трагедіями;
- альтруїстичний, який здійснюється заради блага інших людей;
- егоїстичний, обумовлений конфліктом внаслідок неприйняття індивідом соціальних вимог та норм поведінки.

Дисморфоманія базується на хибній впевненості підлітка про наявність у нього фізичних недоліків. Психічний стан таких підлітків характеризується комплексом неповноцінності, прагненням кардинально змінити свою зовнішність за допомогою радикальних засобів (пластична операція, постійне голодування, надмірні фізичні навантаження тощо). В їх поведінці спостерігається різке обмеження кола спілкування, занурення у власну проблему, постійний аналіз своєї зовнішності.

Гебоїдна поведінка підлітків характеризується інфантильним егоцентризмом, надмірним прагненням до самоствердження з грубою опозицією до оточуючих, повним ігноруванням моральних норм та цінностей, схильністю до імпульсивної агресії, відсутністю відповідальності, інтересу до продуктивної позитивної діяльності при

посиленому патологічному прагненні до всього, що пов'язано з насильством, знуцанням, терористичними актами.

Дромоманія характеризується втечами дитини з дому чи школи, поїздками в інші райони міста або населені пункти, прагненням до подорожування, бродяжництва.

Одним з типових для підліткового віку явищ є **гіперсором'язлива поведінка**. Вона проявляється несміливістю, страхом перед спілкуванням, нездатністю ефективно діяти в присутності незнайомих осіб, відмові від знайомства з новими людьми, страхом бути незрозумілим іншими.

Можна виокремити **основні чинники, які обумовлюють девіантну поведінку**:

- біологічні чинники – полягають в існуванні негативних фізіологічних чи анатомічних особливостей дитини, що утруднюють її соціальну адаптацію: генетичні (порушення розумового розвитку, дефекти слуху й зору, порушення нервової системи), вплив спадкових хвороб та ін.;
- психофізіологічні, пов'язані із впливом на організм психофізіологічних навантажень, конфліктів, впливу стану оточуючого середовища, видів енергії;
- фізіологічні – дефекти мови, зовнішня непривабливість, які викликають негативне відношення із боку оточуючих тощо;
- психологічні чинники: наявність психопатології чи акцентуації (посилення) окремих рис характеру, що виражається у нервово-психічних захворюваннях, психопатії, неврастенії, граничних станах, що підвищують збудливість нервової системи й обумовлюють неадекватні реакції;
- соціально-педагогічні чинники, що проявляються в дефектах шкільного, сімейного чи суспільного виховання й призводять до формування негативного соціального досвіду;
- соціально-економічні чинники: соціальна нерівність, безробіття батьків, соціальна дискримінація (за віком, за статтю тощо);
- морально-етичні чинники: низький моральний рівень сучасного суспільства, байдуже відношення суспільства, оточуючих до проявів девіантної поведінки.

А.Капська виокремлює такі **принципи соціально-педагогічної роботи із неповнолітніми з девіантною поведінкою**. Серед них:

- принцип інтеграції – у процесі стимулювання чинника саморегуляції життєдіяльності індивіда реалізується ідея єдності та взаємної оптимізації, кожний крок у розвитку підлітка повинен бути опосередкованим навчанням, вихованням, які

здійснюються щодо природно-соціологічних і соціально-психологічних закономірностей розвитку особистості;

- принцип системності – проектування педагогічного процесу відбувається таким чином, що дає можливість своєчасно виявити потенційні конфлікти «збою» у розвитку педагогічних процесів;
- принцип об'єктивної позиції у взаємодії з підлітками;
- принцип активності – створення розвиваючо-виховного середовища;
- принцип стабільності - динамічності розвиваючо-виховного середовища сприяє створенню умов, що змінюють навколишнє середовище;
- принцип позитивної емоційності середовища.

Важливим етапом роботи соціального педагога загальноосвітнього навчального закладу є виокремлення з групи ризику учнів, які схильні до девіантної поведінки шляхом:

- спостереження;
- виявлення відхилення;
- уточнення соціального діагнозу;
- бесіди з учнем.

У практичній діяльності для виявлення у неповнолітніх рис девіантної поведінки соціальний педагог застосовує різноманітні діагностичні методики разом із практичним психологом школи. Інформація, яку вони отримують внаслідок комплексної діагностики, дає змогу спланувати індивідуальну корекційну роботу з конкретною дитиною, запропонувати суб'єктам навчально-виховної діяльності рекомендації щодо педагогічно доцільного спілкування з девіантною дитиною, поінформувати батьків про можливе коригування власного стилю взаємин з дитиною. Наприклад:

План роботи

соціально-психологічної служби школи _____

з дітьми з девіантною поведінкою

1. Сформувані банк даних на дітей з девіантною поведінкою, де вказати: дату народження, клас, місце проживання, прізвище, ім'я по-батькові батьків, місце їх праці, тип девіації.
2. Заповнення документації на девіантного учня:
 - облікової картки сім'ї;
 - акт обстеження матеріально-побутових умов проживання дитини;
 - характеристика девіантного учня, яка складається спільно з психологом;
 - соціально-педагогічна карта девіантного учня.

3. Впорядкування нормативно-правової бази, необхідної для роботи з девіантними підлітками.
 - Конституція України (ст.52).
 - Конвенція ООН про права дитини.
 - Декларація прав людини.
 - Закон України про охорону дитинства.
 - Закон України “Про попередження насильства в сім’ї”.
 - Закон України про освіту.
 - Кодекси України: цивільний, кримінальний, адміністративний, сімейний
4. Проведення безпосередньої роботи з дітьми:
 - 4.1. Соціально-педагогічна діагностика:
 1. Діагностика характерологічних особливостей.
 2. Діагностика психологічного клімату сім’ї, особливостей сімейного виховання.
 3. Вивчення статусу учня у класному колективі, характеру взаємин з учителями; особливостей спілкування з оточуючими:
 - вивчення інтересів, ідеалів, нахилів, здібностей;
 - особливості пізнавальних процесів (пам’яті, уваги, мислення, мови):
 4. Діагностика емоційного стану учня.
 - 4.2. Соціально-психологічна консультаційна робота:
 - надання порад, визначення проблеми, пояснення чому зміна поведінки в позитивну сторону є важливою;
 - усунення перешкод – визначення перешкод та допомога у їх практичному вирішенні;
 - забезпечення вибору – пропонування ряду виборів зменшує опір і допомагає учневі пережити етап активного прийняття рішення щодо відмови від шкідливої звички, деструктивної поведінки;
 - зменшення потягу – визначення позитивних стимулів, які спонукають учня продовжувати палити, вживати алкоголь, наркотики, подальша перевірка їх цінності та переваг, акцентування на перевагах;
 - прояви співчуття – використання рефлексивного слухання, щоб зрозуміти, яке значення надає учень своїй шкідливій звичці, своїй проблемі; розуміння його почуття;
 - забезпечення зворотного зв’язку – заохочення зворотного зв’язку від сім’ї, друзів, порівняння зворотних зв’язків;
 - пояснення цілей – угода між педагогом та учнем про спільну мету, цілі;

- активна допомога – підтримка та демонстрація ставлення активної допомоги у процесі змін учня, виявлення ініціативи в заохоченні подальших зустрічей.
- 4.3. Соціально-профілактичні заняття.
- 4.4. Соціально-перетворювальна робота:
- психокорекційна робота з дітьми;
 - корекційна робота за програмою «Рівний рівному»;
5. Робота з сім'ями:
- відвідування сімей з метою психологізації та поширення педагогічної культури;
 - розробка рекомендацій для роботи з девіантними дітьми.
6. Робота з педагогами:
- проведення соціально-психолого-педагогічного консилиуму на тему «Девіантна поведінка»;
 - розробка рекомендацій для роботи педагогів з девіантними дітьми;
 - розробка рекомендацій для покращення дисципліни на уроках;
7. Участь соціального педагога в засіданнях Ради профілактики.
- Профілактика адиктивної поведінки учнів може здійснюватися лише за умови взаємодії між класним керівником, соціальним педагогом, психологом, медичним працівником, лікарем наркологом та представниками правоохоронних органів. При плануванні роботи з учнями щодо профілактики вживання наркотичних речовин необхідно враховувати:
- в які загальновиховні заходи доцільно внести елементи діагностико-профілактичного характеру (у даному випадку загальновиховними вважаються такі заходи, під час проведення яких вирішуються завдання гармонійного розвитку особистості);
 - яке місце відводиться спеціальним заходам (до спеціальних відносяться такі форми роботи, які передбачають вирішення завдань попередження адиктивної поведінки учнів);
 - як співвідносяться між собою загальні та спеціальні форми роботи. Кількість останніх повинна поступово збільшуватись, орієнтовно від 10-15% для молодших школярів до 60-70% для старшого підліткового та юнацького віку.
- Такий розподіл часу на загальновиховні та спеціальні форми не є абсолютним і може змінюватись відповідно до потреб практики. Допомога підлітку за межами школи надається за умови його згоди. В іншому випадку соціальний педагог просто консультується зі спеціалістом щодо проблеми підлітка.

2.2. Соціально-педагогічні технології профілактики, корекції та реабілітації з школярами делінквентної поведінки

Змістом діяльності шкільного соціального педагога з дітьми, схильними до правопорушень і такими, що скоїли правопорушення, є профілактика, корекція та реабілітація. Профілактика правопорушень серед школярів – це сукупність заходів, спрямованих на нейтралізацію причин та умов правопорушень і злочинності. Складовими цієї важливої справи є формування в школярів соціально прийнятних потреб та інтересів, підвищення їх правосвідомості.

Рівні профілактики підліткової злочинності різняться за цільовими групами, методами роботи та методичним інструментарієм. **Первинна профілактика** спрямована на формування позитивної соціальної поведінки школярів (соціально прийнятної, законслухняної поведінки). Основною метою профілактичної діяльності на цьому рівні є ціннісно орієнтоване навчання навичкам конструктивної взаємодії.

Вторинна профілактика необхідна тоді, коли кримінальна міліція у справах дітей реєструє правопорушення або інший прояв делінквентної поведінки, що не підпадає під дію статей Кримінального кодексу України. В основному (якщо випадок не надто серйозний) профілактичну діяльність здійснює шкільна Рада профілактики та соціальний педагог. Соціальний педагог проводить корекційну роботу з групами школярів, схильними до асоціальної поведінки, які вже скоїли незначні правопорушення, стоять на шкільному обліку або на обліку в комісіях в справах неповнолітніх.

Третинна профілактика застосовується щодо школярів, які скоїли правопорушення або злочин, що підпадає під дію статей Кримінального кодексу України. Метою профілактичної діяльності на цьому рівні є реабілітація правопорушника та повернення його в шкільний колектив. Для цього створюють середовище підтримки, що допомагає усунути причини кримінальної поведінки.

Важливим і ефективним засобом профілактичної роботи з дітьми делінквентної та девіантної поведінки є шкільний центр профілактики правопорушень, метою та завданнями якого є:

- облік учнів, схильних до порушень дисципліни та порядку, режимних правил поведінки, до агресивної, нетолерантної поведінки у школі, поза школою, у позаурочний час, у спілкуванні з оточенням;
- розробка та здійснення програми діяльності з профілактики та попередження правопорушень серед неповнолітніх, особливо серед тих, хто перебуває на внутрішньошкільному обліку та на обліку у правоохоронних органах;

- розповсюдження та пропаганда правових знань серед неповнолітніх із метою виховання правової культури та свідомості, законслухняності, дисциплінованості;
- створення у шкільному закладі атмосфери нетерпимості до будь-яких проявів антигромадської, протиправної поведінки.

Структура центру та форми роботи. Координаційна рада центру:

- розробляє та здійснює програму роботи центру, координує роботу його підрозділів-служб;
- приймає рішення про постановку на внутрішньошкільний облік учнів, які схильні до скоєння правопорушень або виховуються у проблемних родинах (алкоголізм, наркоманія, наявність засуджених родичів і т. п.) або перебувають на обліку у правоохоронних органах;
- закріплює за учнями, які поставлені на внутрішньошкільний облік, наставників – досвідчених педагогів, здійснює координацію їх діяльності, забезпечує їм методичну та практичну допомогу;
- організує співробітництво з кримінальною міліцією у справах неповнолітніх, службою у справах неповнолітніх держадміністрації, іншими правоохоронними органами (прокуратурою, адвокатурою).

Склад координаційної ради:

- директор центру – голова ради, заступник директора з виховної роботи;
- заступник директора центру – керівник освітньо-правової служби;
- керівники методичних об'єднань класних керівників 1-11-х класів;
- шкільний медичний працівник;
- педагог-організатор дитячого колективу;
- практичний психолог;
- соціальний педагог.

**План роботи
координаційної ради центру профілактики
та попередження правопорушень серед неповнолітніх**

№ з/п	Дата	Основні заходи	Відповідальний
1.	Вересень	1. Засідання ради: <ul style="list-style-type: none"> • про закріплення обов'язків серед членів ради; 	Голова ради, заступник директора з виховної роботи

		<ul style="list-style-type: none"> • про затвердження плану роботи центру на перший семестр навчального року; • про внутрішньошкільний облік учнів, схильних до скоєння правопорушень; • про облік (внутрішньошкільний) учнів із проблемних родин; • про закріплення наставників; • про персональний склад дисциплінарного комітету. <p>2. Виявлення учнів, схильних до будь-яких правопорушень, а також учнів із проблемних родин.</p> <p>3. Соціальна паспортизація класних колективів.</p> <p>4. Практичний семінар для педагогів-наставників, закріпченими за «проблемними» учнями, які перебувають на внутрішньошкільному обліку та на обліку у правоохоронних органах</p>	<p>Класні керівники Класні керівники 1-11-х класів, соціальний психолог Заступник директора з виховної роботи</p> <p>Класні керівники, соціальний педагог</p> <p>Класні керівники 1-11-х класів, соціальний педагог</p> <p>Голова ради, практичний психолог, соціальний педагог</p>
2.	Жов- тень	<p>1. Засідання ради:</p> <ul style="list-style-type: none"> • про підсумки соціальної паспортизації класних колективів; • про роботу класних керівників 5-9-х класів щодо закріплення громадських до-ручень серед учнів, відвідування поза-шкільних закладів спорту, мистецтв, культури; • про програму місячника пропаганди правових знань. <p>2. Нарада з педагогами-наставниками учнів, які поставлені на внутрішньошкільний облік та облік у правоохоронних органах</p>	<p>Голова ради</p> <p>Соціальний психолог Класні керівники 5-9-х класів Керівник освітньо-правової служби</p> <p>Голова ради, заступник директора з виховної роботи</p>
3.	Лис- топад	<p>1. Засідання ради:</p> <ul style="list-style-type: none"> • про підсумки роботи центру та його служб за вересень-жовтень; • про роботу педагогів-наставників учнів 9-11-х класів. <p>2. Загальношкільний рейд із метою виявлення порушень режимних правил роботи школи (разом з органами учнівського самоуправління).</p>	<p>Голова ради, керівники служб</p> <p>Наставники</p> <p>Голова ради, соціально-психологічна служба, педагог-організатор</p>

		3. Загальношкільний місячник пропаганди правових знань	Освітньо-правова служба
4.	Грудень	<p>1. Засідання ради:</p> <ul style="list-style-type: none"> про стан виховної роботи з учнями, які потребують особливої уваги в 7-8-х класах; про роботу педагогів-наставників учнів 7-8-х класів; про основні напрями роботи центру на другий семестр навчального року; про підсумки місячника пропаганди правових знань. <p>2. Загальношкільний рейд із метою виявлення порушень санітарних та режимних норм (куріння цигарок, сторонні предмети, зовнішній вигляд - разом з органами учнівського самоврядування).</p> <p>3. Нарada з питань зайнятості учнів у період зимових канікул (за участю класних керівників, педагога-організатора, керівників шкільних секцій та об'єднань учнів)</p>	<p>Голова ради, класні керівники 7-8-х класів</p> <p>Наставники</p> <p>Керівники служб</p> <p>Керівники освітньо-правової служби</p> <p>Голова ради, соціально-психологічна служба, педагог-організатор</p> <p>Заступник директора з виховної роботи</p>
5.	Січень	<p>1. Засідання ради:</p> <ul style="list-style-type: none"> про роботу дисциплінарного комітету; про виконання рішення жовтневого засідання ради з питання відвідування учнями спортивних та інших позашкільних закладів і закріплення доручень (у 5-6-х класах); про роботу педагогів-наставників учнів 5-6-х класів; про підсумки загальношкільного рейду з виявлення порушень санітарних і режимних вимог. <p>2. Загальношкільний рейд з метою виявлення порушень дисципліни та порядку під час перерв і у шкільній їдальні (разом з органами учнівського самоврядування).</p> <p>3. Спільне засідання координаційної ради та МО класних керівників 1-11-х класів за участю працівників правоохоронних органів «Стан правопорушень серед неповнолітніх за минулий рік та основні</p>	<p>Голова ради, керівник комітету</p> <p>Класні керівники 5-6-х класів</p> <p>Наставники</p> <p>Керівник соціально-психологічної служби</p> <p>Соціально-психологічна служба, заступник директора з виховної роботи, педагог-організатор</p> <p>Голова ради, заступник директора з виховної роботи</p>

		напрями роботи з вирішення цієї проблеми»	
6.	Лютий	<p>1. Засідання ради:</p> <ul style="list-style-type: none"> про роботу освітньо-правової служби; про стан виховної роботи з учнями, які потребують особливої уваги, у 1-4-х класах; про підсумки загальношкільного рейду з виявлення порушень дисципліни та порядку під час перерв. <p>4. Анкетування серед учнів 9-х, 11-х класів про майбутнє працевлаштування після закінчення навчання в школі.</p> <p>5. Загальношкільна конференція для батьків учнів за участю медичних фахівців наврологічного та венерологічного медичних закладів «Забезпечення здоров'я та безпеки здоров'я в сучасних умовах»</p>	<p>Голова ради, керівник служби Класні керівники 1-4-х класів</p> <p>Керівник соціально-психологічної служби</p> <p>Практичний психолог</p> <p>Медичний працівник, освітньо-правова служба</p>
7.	Березень	<p>1. Засідання ради:</p> <ul style="list-style-type: none"> про роботу соціально-психологічної служби; про стан дисципліни, порядку та виконання режимних правил у випускних класах; про роботу педагогів-наставників у 9-х, 11-х класах. <p>2. Соціологічні дослідження у 5-11-х класах «Як ми вміємо спілкуватись один з одним».</p> <p>3. Спільне засідання ради та МО класних керівників 1-11-х класів за участю співробітників прокуратури «Про стан виконання законодавства України про захист прав дитини, недопущення насильства в сім'ї та попередження правопорушень у цій галузі»</p>	<p>Голова ради Практичний психолог, соціальний педагог Класні керівники 9, 11-х класів Наставники</p> <p>Практичний психолог Голова ради, заступник директора з виховної роботи</p>
8.	Квітень	<p>1. Засідання ради:</p> <ul style="list-style-type: none"> про роботу центру та його служб за січень-березень; про загальний стан дисципліни та порядку у шкільному закладі; про основні напрями роботи під час літніх канікул з учнями, які перебувають на внутрішньошкільному обліку й обліку у правоохоронних органах; 	<p>Голова ради, керівники служб Заступник директора з виховної роботи, класні керівники 1-11-х класів</p> <p>Практичний психолог</p>

		<ul style="list-style-type: none"> про підсумки соціального дослідження у 5-11-х класах «Як ми вміємо спілкуватись». <p>2. Рейд у мікрорайоні шкільного закладу з метою виявлення стану зайнятості учнів у позашкільний час за участю робітників КМ у справах неповнолітніх</p>	Соціально-психологічна служба, члени ради, класні керівники
9.	Гра- вень	<p>1. Засідання ради:</p> <ul style="list-style-type: none"> про підсумки рейду в мікрорайоні школи та основні напрями роботи з усунення виявлених недоліків і зауважень; про підсумки анкетування серед учнів випускних класів про майбутнє працевлаштування; про основні напрями роботи школи та центру під час літніх канікул. <p>2. Заохочення та нагородження педагогів-наставників і керівників служб центру за сумлінну та добросовісну роботу.</p> <p>3. Спільне засідання ради та МО класних керівників «Про підсумки роботи та загальний стан роботи з учнями, які потребують особливої уваги та перебувають на внутрішшкільному обліку та обліку у правоохоронних органах»</p>	<p>Голова ради Соціально-психологічна служба</p> <p>Класні керівники 9, 11-х класів</p> <p>Голова ради</p> <p>Адміністрація школи</p> <p>Голова ради, заступник директора з виховної роботи</p>
		<i>Примітки.</i> На кожному засіданні ради обов'язково (за графіком) розглядаються звіти учнів, які перебувають на внутрішньошкільному обліку й обліку у правоохоронних органах, про виконання учнівських обов'язків, ставлення до навчання, поведінку (у тому числі в позаурочний час), стосунки з оточенням, т. п.	Голова ради, заступник директора з виховної роботи
		<i>Примітки.</i> Графік складається так, щоб кожний учень, який перебуває на обліку, звітував не менше одного разу на два місяці	

Робота педагогів-наставників. За кожним учнем, який перебуває на обліку в центрі профілактики та попередження правопорушень серед неповнолітніх, рішенням координаційної ради (спільно з директором школи) закріплюється досвідчений педагог-наставник, який самостійно вибирає форми та методи роботи зі своїм підопічним, а координаційна рада забезпечує методичну та практичну допомогу в його роботі. Головним обов'язком педагога-наставника є налагодження добрих, довірчих взаємостосунків із підопічним, його батьками з метою усунення негативних умов, які можуть впливати на поведінку учня, стосунки з оточенням.

Рішення, які може прийняти Рада профілактики школи (обов'язково доводяться до відома колективів і батьків учнів):

- попередження;
- суворе попередження (у письмовій формі);
- направлення офіційного листа батькам;
- клопотання перед директором школи про оголошення догани;
- клопотання перед директором школи про оголошення суворої догани;
- клопотання перед адміністрацією школи про направлення відповідного представлення до кримінальної міліції у справах неповнолітніх, служби у справах неповнолітніх держадміністрації, прокуратури про притягнення учня та його батьків до відповідальності.

2.3. Профілактична й реабілітаційна робота з школярами адиктивної поведінки

Профілактична робота із дітьми, схильними до наркоманії та алкоголізму. Здійснення профілактичної роботи у школі є прерогативою соціально-психологічної служби у співпраці з учителями, батьками, працівниками соціальних служб. У системі роботи соціального педагога профілактика адиктивної поведінки школярів є складовою загальної системи соціальної профілактики наркоманії та алкоголізму й здійснюється на основі своєчасного виявлення умов та чинників розвитку схильності до зловживань алкоголем та наркотиками.

Одним із напрямків роботи є надання переконливої, доступної інформації про наслідки відхилень від соціально прийнятої поведінки. Крім того, соціальний педагог спрямовує свою роботу на поліпшення соціального статусу учня в школі, оскільки це впливає на самооцінку та самосвідомість особистості.

Діяльність соціального педагога спрямовується також на розвиток пізнавальних інтересів школяра. У зв'язку з цим доцільним є залучення його до інтелектуальної, соціокультурної діяльності. У процесі проведення профілактичних заходів соціальний педагог враховує індивідуальні та вікові особливості учнів, з якими проводиться робота.

Первинна профілактика носить інформаційний характер і спрямована на формування в особистості неприйняття та категоричної відмови від асоціальних стандартів поведінки та негативних звичок, передбачає формування антинаркогенної та антиалкогольної спрямованості особистості, її морально-психологічної стійкості як

основного характерологічного утворення, що відіграє вирішальну роль у критичних ситуаціях, ситуаціях вибору.

Для молодшого шкільного віку виокремлюють такі завдання первинної профілактики: формування моральних понять, пов'язаних із почуттям бережливого ставлення до себе, відповідальності за власні вчинки, уявлення про позитивний та негативний досвід людської поведінки у ставленні до самого себе та інших людей, формування необхідних загальних та специфічних понять та навичок, що є основою морально-психологічної стійкості, попередження ранніх проявів неправильного уявлення дитини про певні шкідливі звички.

У роботі з підлітками рекомендують звернути увагу на вирішення таких завдань: формування правильного розуміння природи наркотичних речовин та алкоголю, особливості їх впливу на людину, віддалені наслідки цього впливу на організм, поняття про морально-психологічну стійкість особистості як основу здорового способу життя, виховання культури потреб, бажань, захоплення підлітків, формування науково обґрунтованих уявлень про анатомофізіологічні та психологічні зміни, що відбуваються в організмі у ситуаціях стресу, інформаційних перевантажень, аутотренінгу, ситуаціях можливих зловживань наркотичними речовинами та алкоголем, умінь самоконтролю та самооцінки у поведінці.

У роботі соціального педагога з старшокласниками ставляться не менш складні завдання: формування стійкості до впливу реклами наркотиків та алкоголю, формування чітких уявлень старшокласників про значущість власного життя, психофізіологічні можливості організму, наслідки впливу наркотичних речовин та алкоголю, створення умов для самореалізації та самоствердження учня шляхом залучення його до позитивної альтернативної діяльності, формування чітких наукових понять про природу наркотичних речовин, біохімічні механізми їх впливу на організм, наукове розуміння станів наркотичної та алкогольної ейфорії, абстинентного синдрому, виховання правильних уявлень особистості про морально-психологічні та юридичні норми, що регламентують ситуації, пов'язані зі зловживанням наркотичними речовинами та алкоголем.

До форм та методів профілактики належать: рольові та ділові ігри; педагогічна психотерапія, аутотренінги, мозкові атаки, організація госпрозрахункової трудової діяльності, діяльність консультаційних клубів та клубів спілкування підлітків „групи ризику”, фітотерапія, переконання, авансування довір'ям, систематична об'єктивна оцінка діяльності учня, вправлення (привчання), заохочення (схвалення), покарання, педагогічний „вибух”,

проведення тематичних дискотек, методи саморегуляції, проведення занять у формі тренінгів, моделювання на заняттях ситуацій, наближених до реальних, використання активних та інтерактивних методів навчання, проведення тижнів та годин здоров'я, виставок малюнків із заохочувальними призами, організація спортивних змагань, поїздок на природу, арттерапія, метод створення ситуацій успіху, метод перспективних ліній, метод імітації (наприклад, проведення практичного завдання «Аукціон цінностей»), метод проблемних завдань, метод прогнозування, метод аналогій, метод прикладу, організація теле- і радіопередач, усні журнали, відеолекторії, тематичні акції, зустрічі з працівниками органів охорони здоров'я, правоохоронних органів, громадських організацій, соціальна реклама; індивідуальні та групові юридичні, психологічні, медичні консультації, фестивалі, конкурси, вуличні ігротеки, концерти, шоу-програми, тренінги комунікативності, особистісного росту, успішності, гри-випробування «Екстрім» та ін., практичні заняття з проблем профілактики негативних явищ тощо.

Мета вторинної профілактики – обмеження поширення окремих негативних явищ, що мають місце в суспільстві. У вторинній профілактиці виокремлюють такі основні завдання:

- визначення рівня інформованості учнів про дію наркотичних речовин та алкоголю на людський організм та наслідки їх вживання;
- вивчення можливих умов та чинників, що сприяють розвитку схильності до адиктивної поведінки;
- виявлення таких індивідуально-психологічних станів особистості, що передують проявам адиктивної поведінки, вивчення виявлених умов і чинників наркотичного ризику, станів, що передують наркотизації, й на цій основі визначення осіб групи ризику, діагностика мотивів адиктивної поведінки учнів.

Третинна педагогічна профілактика адиктивної поведінки учнів – система заходів, спрямованих на корекцію поведінки школярів, їх переорієнтацію, а також реабілітацію хворих алкоголізмом і наркоманією. Здійснюється на основі результатів організаційно-аналітичних заходів вторинної профілактики. Третинна профілактика є переважно медико-соціальною, індивідуальною. Вона спрямована на попередження переходу захворювання в його більш важку форму, наслідків у вигляді стійкої дезадаптації, виявлення ранніх стадій наркоманії, на запобігання рецидивів і примусове лікування хронічних випадків.

На зазначеному етапі роботи зростає роль соціальних педагогів,

психологів, психотерапевтів, соціальних працівників, а також непрофесіоналів- консультантів, членів соціально-підтримуючих груп та співтовариств. Лікувально-реабілітаційні заходи здійснюються безпосередньо на базі лікувально-профілактичного центру, де лікар-нарколог проводить дезінтоксикаційну, загальнозміцнювальну, стимулюючу терапію у поєднанні з виведенням токсичних речовин, а психолог та соціальний педагог проводить роботу з відновлення порушених функцій. Соціальний педагог загальноосвітнього навчального закладу після лікування школяра зосереджує увагу на поверненні його у шкільний колектив та реабілітацію його соціального статусу.

Завдання третинної профілактики:

- здійснення індивідуального профілактичного впливу на особистість шляхом використання доцільного та професійно виваженого арсеналу відповідних соціально-психологічних, педагогічних засобів;
- створення сприятливих для корекції адиктивної поведінки школяра умов соціального оточення, психологічного клімату, самопочуття тощо.

Нехімічна адикція. Ще одна проблема шкільного віку, пов'язана із відхиленням від соціальної норми, – комп'ютерна залежність як різновид нехімічної адикції. Під комп'ютерною залежністю розуміють відхилення в поведінці, пов'язані з використанням комп'ютера й постійним бажанням перебувати в інтернеті. Поряд із поняттям «комп'ютерна залежність» використовують і терміни «інтернет-залежність», «кібер-залежність», «кібер-адикція», «інтернет-адикція», «віртуальна адикція».

Існує ряд чинників, які впливають на формування комп'ютерної залежності. В більшості комп'ютерними адиктами стають діти, які мають нестабільні й конфліктні сімейні та шкільні відносини. Перебування у віртуальному світі дозволяє дітям отримати задоволення, абстрагуватися від проблем у реальному житті, але, на жаль, це відбувається лише на момент перебування у віртуальному світі. Для ігрового адикта реальний світ нецікавий і сповнений небезпеки, оскільки більшість залежних – це діти, яким важко адаптуватися в соціумі. М.Орзак виокремлює психологічні й фізіологічні ознаки, характерні для патологічного використання комп'ютера. До психологічних відносяться гарне самопочуття або ейфорія за комп'ютером, неможливість зупинитися, збільшення кількості часу, проведеного за комп'ютером, занедбання родинних та дружніх обов'язків, відчуття порожнечі, депресії, роздратування поза комп'ютером, проблеми з навчанням. До

фізіологічних – синдром карпального каналу (тунельна поразка нервових стовбурів руки, викликана тривалим перенапруженням м'язів), сухість в очах, головні болі, болі в спині, нерегулярне харчування, нехтування особистісною гігієною, розлади сну, зміна режиму сну. Враховуючи це, соціальний педагог проводить, перш за все, профілактичну роботу із комп'ютерозалежними школярами й з тими, хто перебуває в групі ризику щодо виникнення комп'ютерної залежності.

Первинна профілактика комп'ютерної залежності стосується всіх сфер життя школяра: родини, освітнього середовища, громадського життя загалом. Її завдання – сформувати в учнів позитивні внутрішньоособистісні регуляційні механізми, які забезпечують реалізацію конструктивного поведіння в межах здорового способу життя. Первинна профілактика спрямована на покращення психологічної адаптації дітей, їх особистісних стосунків, ознайомлення з первинними ознаками формування комп'ютерної залежності в людини тощо. У профілактиці комп'ютерної залежності застосовуються такі методи роботи:

- інформаційний метод (забезпечення необхідною інформацією щодо проблем залежності від комп'ютера в підлітків);
- метод формування поведінкових навичок (аналіз і «програвання» конкретних життєвих ситуацій, які сприяють розширенню знань шляхом обговорення й аналізу проблем, пов'язаних із перебуванням віртуальній реальності);
- конструктивно-позитивний метод (організація та проведення тренінгів, спрямованих на підвищення психологічної стійкості, зняття напруження, зниження рівня тривожності, підвищення впевненості й т. п.).

Робота з родиною, батьками школярів є також важливим елементом роботи соціального педагога щодо профілактики формування комп'ютерної залежності. Ця діяльність має такі завдання:

- виховні (усвідомлення дорослими членами родини важливості й потреби спеціальної роботи з дітьми для попередження формування хворобливого захоплення комп'ютером);
- освітні (освоєння основних прийомів організації сімейної профілактики й методів конструктивної взаємодії з педагогами, психологами та психотерапевтами).

Сьогодні, як показує досвід, найбільш реальними й результативними є програми педагогічної профілактики, організовані на мікрорівні, тобто, ті, які спрямовані на найближче середовище школяра – родину, шкільний колективі, референтну групу.

Вторинна профілактика ґрунтується на вивченні особливостей особистості адиктів з урахуванням генези та механізмів їх поведінки й спрямована на попередження розвитку комп'ютерної залежності як хвороби та відновлення особистісного й соціального статусів учнів, котрі перебувають на медичному обліку.

Лікування комп'ютерної залежності як хвороби та медичного діагнозу здійснюється медикаментозними та немедикаментозними засобами (залежно від особливостей дитини та виду комп'ютерної залежності) на основі чинних стандартів лікування. Корекція адиктивної поведінки з патологічним використанням комп'ютера потребує тривалої психокорекційної роботи з особистістю (індивідуально або в групі).

Актуальною проблемою сьогодення є й залежність від мобільних телефонів. Поширення стільникового зв'язку та можливість купувати будь-які мобільні прилади призвели до формування стійкої залежності. Замість того, щоб на уроках займатися навчанням, підлітки грають в ігри, пишуть повідомлення, слухають музику, продивляються фото та відео. Така залежність може призвести до негативних наслідків – від нездатності концентруватися до втрати прямого контакту з однолітками, від опромінення мобільними хвилями до збіднення лексики через постійне використання коротких повідомлень.

Отже, умовами, які сприятимуть попередженню відхилень у поведінці підлітків, є:

- своєчасна діагностика соціальних відхилень у поведінці учнів. Запобігання буде дієвим, якщо починатиметься не з моменту зовнішнього вияву дитячої поведінки чи вже скоєного ним порушення, а з виявлення малопомітних негативних симптомів у стосунках і поведінці;
- формування свідомості та самосвідомості учнів, що зумовлює сталі ставлення до моральних норм;
- сприяння розвитку позитивної мотиваційно-потребнісної сфери школярів.

Література:

1. Василькова Ю.В. Методика и опыт работы социального педагога. / Ю.В.Василькова. – М.: Изд. центр «Академия», 2001. – 160 с.
2. Овчарова Р.В. Книга социального педагога. / Р.В. Овчарова. – М.: ТЦ «Сфера», 2001. – 480 с.
3. Соціальна робота: технологічний аспект: Навч. посібник / За ред. А.Й.Капської. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 352 с.
4. Технологии социальной работы. Серия «Высшее образование» / Под ред. Е.И.Холостовой. – М.: ИНФА, 2001. – 400 с.

5. Технології соціально-педагогічної роботи: Навчальний посібник / За заг. ред. Капської А.Й. – К. :Центр навчальної літератури, 2000. – 372 с.

Питання для самоконтролю:

1. Охарактеризуйте види та форми девіантної поведінки школярів.
2. Проаналізуйте особливості соціально-педагогічної діяльності шкільного соціального педагога з учнями делінквентної поведінки.
3. Розкрийте зміст, напрями й форми роботи соціального педагога в діяльності шкільної Ради профілактики правопорушень
4. Охарактеризуйте зміст і завдання первинної, вторинної та третинної профілактики зі школярами з хімічною адикцією.

Тема 3. Соціально-педагогічна діяльність з педагогічно занедбанними дітьми

- **Педагогічна занедбаність як соціально-педагогічна проблема**
- **Технологія діяльності соціального педагога щодо організації роботи з педагогічно занедбанними дітьми**

3.1. Педагогічна занедбаність як соціально-педагогічна проблема

Педагогічно занедбані діти відносяться до дітей групи ризику. **Педагогічна занедбаність** – це стійке відхилення від норми в поведінці, моральній свідомості, навчальній діяльності, що проявляється в нерозвинутості, неосвіченості й невихованості дитини, відставанні її розвитку від власних можливостей, обумовлене негативним впливом соціального середовища, бездоглядністю й помилками у вихованні. Тобто, ця проблема викликана педагогічними причинами й усувається за допомогою корекції педагогічними засобами.

В науково-педагогічній літературі немає однозначного визначення терміну «педагогічно занедбана дитина». Поряд з цим поняттям використовуються такі: «важковиховувана дитина» (Г.Медведев, Г.Давидов), «важкий підліток» (Є.Костяшкін, А.Нікітін) «соціально-педагогічно занедбаний підліток» (А.Белкін), «діти з відхиленням у моральному розвитку» (В.Обухов). Однак, можна провести й деякі відмінності між цими поняттями . Так, всі «важкі» діти, звичайно, є педагогічно занедбанними. Але не всі педагогічно

занедбані діти «важкі»: деякі відносно легко піддаються перевихованню. Виходячи з цього, можна сказати, що занедбані діти – це діти, на поведінку яких своєчасно не звернули уваги, у яких не склались правильні відносини із дорослими, які не знайшли свого місця у колективі та соціально прийнятних способів самоствердження у ньому. Поєднують їх такі якості – всі вони мають відхилення у поведінці, моральних орієнтаціях і потребують допомоги з боку дорослих.

Педагогічна занедбаність є однією із поширених девіацій розвитку дітей, обумовлених психологічними й педагогічними причинами.

Для педагогічно занедбаних дітей характерні такі особливості поведінки:

- матеріальні потреби переважають над моральними, більшість матеріальних потреб має аморальний характер: для їх задоволення використовують засоби, які не відповідають нормам моралі (паління, вживання алкоголю, наркотиків, крадіжки), що призводить до деградації особистості;
- педагогічно занедбані діти прагнуть до спілкування з подібними собі, перебувають поза зв'язками з постійними учнівськими колективами;
- недостатньо розвинена потреба у пізнанні навколишнього світу, погано вчаться, не володіють методами пізнавальної діяльності;
- низький рівень естетичних потреб;
- нерозвинена, засмічена вульгаризмами, жаргонною лексикою мова;
- непослідовність, суперечливість у поглядах і переконаннях;
- відсутні чіткі уявлення про норми поведінки, обмежене почуття відповідальності за свої вчинки;
- вкрай обмежені інтелектуальні інтереси, перевага утилітарних інтересів над духовними, що позбавляє перспективи розвитку, інтелектуального та морального вдосконалення.

До об'єктивних чинників, які впливають на появу педагогічно занедбаних дітей, належать такі:

- діяльність неблагополучних і асоціальних сімей (неповна сім'я, батьки алкоголіки, наркомани, ведуть аморальний спосіб життя), для яких характерні соціальна безвідповідальність за виховання дітей, психолого-педагогічна неграмотність, негативні приклади моральної поведінки, прояви насильства, жорстокості, відсутність системи вимог, сімейного затишку, любові до дітей, матеріальні нестатки;

- діяльність зовні благополучної сім'ї (є батько й мати, які працюють, освічені, інтелектуально розвинені, належний матеріальний достаток). Однак інколи в такій сім'ї мають місце негативні явища: низька психолого-педагогічна культура батьків, створення для дітей «парникових» умов для розвитку, матеріальне перенасичення, всюдозволеність, відсутність системи вимог і контролю, прояви елементів фальшивого авторитету та ін.;
- діяльність загальноосвітніх навчально-виховних закладів, де не створені оптимальні умови для розвитку особистості. Тут можуть мати місце негативні чинники впливу на вихованців, які ускладнюють взаємини дитини з батьками, вчителями, друзями, інколи разом з іншими чинниками (негативний вплив сім'ї, засобів масової інформації, стихійної вулиці) руйнують особистість. До них відносяться: перевантаженість змістом навчального матеріалу, яким учень через обмеженість розумових можливостей не може оволодіти, що породжує негативізм, опір, «втечу» від навчальної діяльності, почуття власної неповноцінності, меншовартості порівняно з іншими учнями, відсутність належних умов для задоволення своїх інтересів (спортивна діяльність, конструювання, моделювання та ін.), прояви з боку вчителів негативного відношення до учнів з моральними вадами, недостатній рівень педагогічної культури вчителів (нетактовність, грубощі, авторитаризм тощо), ізоляція, відсторонення учнів з певними недоліками в морально-інтелектуальному розвитку від цікавих колективних справ та ін.

Суб'єктивними причинами виникнення й розвитку педагогічної зanedбаності дітей є індивідуальні психофізіологічні й особистісні якості, генотип, стан здоров'я, домінуючий психоемоційний стан, внутрішня особистісна позиція, рівень активності у взаємодії з оточуючими.

Проблема педагогічної зanedбаності – найбільш поширена за кількістю скарг вчителів та батьків.

Скарги вчителів та батьків:

- **несформованість елементів і навичок навчальної діяльності.**
Причина – індивідуальні особливості інтелектуального розвитку. Наслідок – погана успішність. **Локус скарг** – погана успішність з усіх дисциплін, погана пам'ять, неувважність, невпевненість, мовчання на уроках, боязнь відповідати, тривожність, занижена самооцінка, пасивність, песимізм, розчарування в школі, прогули;

- **несформованість мотивації учіння, спрямованість на інші нешкільні (не відповідні віку) види діяльності.** Причина – інфантилізм виховання, гіперопіка, негативні чинники, що зруйнували позитивну мотивацію (міжособистісні відносини, неадекватна оцінка навчальної діяльності). **Наслідок** – низький рівень успішності і поведінки на фоні достатнього рівня пізнавальних можливостей. **Локус скарг:** тривога щодо індивідуальних особистісних якостей школяра (повільності, інертності, неорганізованості, стомлюваності, некомунікабельності, егоїстичності, агресивності, озлобленості, жорстокості тощо);
- **неспроможність до регуляції уваги, навчальної діяльності.** Причина – особливості сімейного виховання (авторитарне або вільне виховання як домінуюче), той же тип виховання в дитячому садку й школі. **Наслідок:** неорганізованість, неухвага, залежність від інших, порушення спілкування, низька успішність). **Локус скарг:** тривога щодо власної поведінки, навчальної діяльності й спілкування із ровесниками й дорослими, замкнутість, відсутність друзів, погані відносини із вчителями й між дітьми в сім'ї, тяга до «поганих» дітей.

В.Баженов вирізняє такі групи дітей за рівнем педагогічної занедбаності:

I група – школярі, рівень педагогічної занедбаності яких незначна. Негативні якості нестійкі, зберігається інтерес до школи, відношення до навчання в основному позитивне. Дітей цієї групи вирізняє легке навіювання, нестійкість, невпевненість в собі. Їх притаманні такі якості як лінощі, невміння протистояти своїм негативним ситуативним бажанням, розсіяність, неорганізованість, безініціативність, несамостійність. Положення таких дітей в колективі може бути благополучним, вони, як правило, не потрапляють в ізоляцію.

Дітей **II групи** характеризує низька успішність, конфліктні відносини із ровесниками, вчителями. Такі діти, як правило, із неблагополучних сімей. Їх вирізняє показна грубість. Пізнавальні інтереси розвинуті недостатньо, в початкових класах вони не освоюють навчальних дій. В основному інтереси спрямовані на позанавчальну діяльність. Такі діти вирізняються легкою навіюваністю, а відсутність моральних переконань сприяє тому, що вони легко піддаються негативному впливу. Емоційно-вольова сфера характеризується недостатністю витримки, невмінням володіти собою, спалахами емоцій, озлобленістю, заздрістю. Однак конфлікти із однолітками не носять зтяжненого характеру, а конфлікти із вчителями виникають через невдачі в навчальній діяльності.

Дітей **III групи** характеризує негативне ставлення до моральних і правових норм. Вони поведуться грубо з батьками, вчителями, однокласниками. Клімат в сім'ї негативний. Для таких дітей характерна дуже низька успішність. Ізольованість в класі вони компенсують спілкуванням із ровесниками в неформальних групах.

3.2. Технології діяльності соціального педагога щодо організації роботи з педагогічно занедбанними дітьми

Соціально-педагогічна служба школи розробляє програму роботи із педагогічно занедбанними учнями. Соціальний педагог працює індивідуально з кожним учнем. Технологія його діяльності має декілька етапів.

Перший етап – діагностичний: вивчення й аналіз позитивних й негативних якостей виховання, умов, що сприяли появі та формуванню негативних якостей, визначення шляхів й засобів нейтралізації негативних проявів та актуалізації позитивних проявів. Мета: виявлення педагогічно занедбаних учнів, їх інтересів, здібностей, які можуть бути використані в їх перевихованні, вивчення умов їх життя в сім'ї, найближчого оточення, планування індивідуальної роботи з ними, перевірка ефективності індивідуального підходу шляхом спостереження за змінами.

При визначенні рівня педагогічної занедбаності можна орієнтуватися на такі критерії:

- характер динаміки занедбаності;
- вираженість ознак занедбаності;
- загальна неосвіченість;
- рівень опанування соціально значущою діяльністю;
- рівень адаптації до соціального середовища (сім'я, школа, група ровесників);
- рівень опанування соціально значущою діяльністю (навчання, виконання обов'язків в сім'ї, спільна діяльність з ровесниками).

Наприклад, соціальний педагог оцінює прояв їх за 5-бальною оцінкою:

1. Опір педагогічним впливам:

- а) контактність з класним колективом;
- б) відносини із більшістю педагогів;
- в) реакція на педагогічні вимоги,
- г) сприйняття педагогічного впливу;

2. Рівень соціально-ціннісного життєвого досвіду:

- а) досвід спілкування із людьми;
- б) характер спілкування із людьми;
- в) досвід участі в різних видах діяльності;

г) вимогливість до себе при невдачах.

3. Я – концепція особистості (емоційний аспект)

а) позитивна;

б) негативна;

в) аномальна.

4. Відношення до своїх недоліків і негативних якостей:

а) вимогливість;

б) самокритичність.

5. Рівень самоуправління поведінкою:

а) може довго й продуктивно займатися тим, що його цікавить;

б) швидко втомлює підлітка монотонна й нецікава для нього, але важлива для інших діяльність.

Максимальна кількість балів – 65. Незначна педагогічна занедбаність – 40-50 балів, середній рівень педагогічної занедбаності – 30-40 балів, значні відхилення в показниках педагогічної занедбаності – 10-20 балів.

Соціальний педагог для постановки соціального діагнозу «педагогічно занедбана дитина» використовує критерії, подані в методиці «Діагностичний лист виявлення ознак педагогічної занедбаності особистості».

Діагностичний лист виявлення ознак педагогічної занедбаності особистості.

Позитивні якості:

- **інтелектуальні:** спостережливість, допитливість, розвиток мислення, пам'ять, пильність, сприйнятливості у навчанні, інтелектуальна готовність до навчання;
- **моральні:** правдивість, працьовитість, справедливість, прямота, щедрість, ввічливість, скромність, слухняність, моральна підготовленість до навчання в школі;
- **поведінкові:** вихованість, ввічливість, слухняність, дисциплінованість;
- **вольові:** ініціативність, організованість, самостійність, наполегливість, сміливість;
- **емоційний стан:** бадьорість, оптимізм, незворушність, життєрадісність, жвавість, емоційно-вольова готовність до навчання в школі;
- **динамічність:** витривалість, рухливість, енергійність, активність, легко переорієнтовується з одного виду діяльності на іншу, фізично підготовлений до школи;
- **ставлення до діяльності:** сумлінність, працездатність, інтерес до гри, праці, навчання, творчості, успіхи в іграх;

- **взаємини із оточуючими:** доброта, чуйність, здатність прощати, товариськість;
- **самооцінка:** адекватна;
- **становище серед однолітків:** популярний, прийнятий у групу, ігнорується однолітками, перебуває в ізоляції;
- **інтереси:** колекціонування, спорт, техніка, комп'ютерні ігри, кіно, телебачення, конструювання, виробы, працю, музика, малювання, ліплення, читання, природа, тварини.
- **Негативні якості особистості** (які потрібно подолати):
- **інтелектуальні:** неспостережливість, нерозвинене мислення, нерозвинена пам'ять, погана увага, непрактичність, інтелектуальна неготовність до навчання;
- **моральні:** брехливість, лінощі, несправедливість, нескромність, жадібність, лицемірство, грубість;
- **поведінкові:** невихованість, грубість, непослух, недисциплінованість;
- **вольові:** невпевненість, недисциплінованість, безініціативність, неорганізованість, несамостійність, нерішучість, упертість, боягузтво;
- **емоційний стан:** пригніченість, млявість, похмурість, дратівливість, плаксивість, боязкість, страхи, неврівноваженість, гіперактивність, некерованість, агресивність;
- **ставлення до діяльності:** недобросовісність, відсутність інтересу до навчання, до гри, до праці, до творчості, неуспішність у навчанні, у праці, у грі, низький рівень володіння навчальним матеріалом;
- **стосунки з оточуючими:** озлобленість, черствість, жорстокість, злопам'ятність, замкнутість, індивідуалізм;
- **самооцінка:** занижена чи завищена;
- **становище в групі:** визнаний, ігнорується більшістю, перебуває в ізоляції;
- **негативні інтереси:** злодійство, бродяжництво, куріння, вживання нецензурної лексики.

На основі виокремлених якостей визначається рівень педагогічної занедбаності: незначний, середній, високий рівень педагогічної занедбаності.

Соціальний педагог узагальнює результати та складає характеристику педагогічно занедбаного учня, уточнює соціальний діагноз та обґрунтовує соціальний прогноз.

Отримані результати соціальний педагог заносить в картку педагогічно занедбаного учня.

Картка педагогічно занедбаного учня

1. Прізвище, ім'я, по батькові _____
2. Клас _____
3. Дата народження _____

Дані спостережень класного керівника

1. З якого часу спостерігається _____
2. Навчальна діяльність _____
3. Відношення до праці _____
4. Положення в колективі _____
5. Відношення до дорослих, педагогів _____
6. З ким проводить вільний час за місцем проживання. Основний зміст відпочинку _____
7. Навики культури _____
8. Особливості характеру та поведінки _____
9. Основні проявлення педагогічної занедбаності _____
10. Чи стоїть на внутрішкільному обліку (з якого часу, причини) _____

11. Чи стоїть на обліку в КМСД (з якого часу, причини) _____

Умови життя в сім'ї

1. Прізвище, ім'я, по батькові батьків, вік, освіта, спеціальність, місце роботи, дані про інших членів сім'ї _____
2. Взаємовідносини в сім'ї _____
3. Виховання в родині _____
4. Матеріально-побутові умови (акт прикладається) _____

Стан здоров'я учня

1. Заняття спортом _____
2. Чи знаходяться на обліку в психоневрологічному диспансері (з яких причин) _____

Висновки

1. Причини педагогічної занедбаності учня _____
2. Заходи, необхідні для її подолання _____

Другий етап – планування й визначення напрямів корекційної роботи. У науковій літературі під **соціально-педагогічною корекцією** розуміють діяльність спеціалістів, спрямовану на виправлення тих особливостей психологічного, педагогічного, соціального плану, що не відповідають прийнятним у суспільстві нормам поведінки. Координує цю роботу соціальний педагог.

Напрями корекційної роботи:

- **подолання відставання у навчанні.** Мета роботи – навчання навичкам самостійної розумової діяльності, ліквідація прогалин

у знаннях, формування почуття впевненості у своїх силах і здібностях. Форми й методи роботи: індивідуальний підхід до учня на уроках, залучення до позакласних заходів пізнавального характеру, створення сприятливих умов праці в сім'ї, система заохочень за успіхи в навчанні;

- **подолання недоліків фізичного розвитку й здоров'я педагогічно занедбаних дітей.** Мета роботи: сформувати навички правильного режиму праці й відпочинку, виховати прагнення до здорового способу життя, сформувати необхідні гігієнічні навички. Форми й методи роботи: уроки фізичного виховання, заняття в спортивних гуртках, медичні обстеження тощо;
- **робота з батьками педагогічно занедбаних дітей.** Мета роботи: вивчення умов життя й виховання в сім'ї, педагогічна просвіта батьків, координація виховного впливу на дитину, організація впливу на батьків, які ухиляються від виховання дітей тощо. Форми й методи роботи: лекторій для батьків, відвідування сімей, бесіди тощо.

Така робота ведеться в зоні найближчого соціального оточення (позашкільне неформальне спілкування, сім'я). **Напрями роботи в зоні життєдіяльності:**

- оздоровлення середовища, в якому живе школяр (сім'я, мікрогрупи), розширення соціальних контактів, поява позитивних агентів соціалізації;
- посилення профілактичної роботи в мікрорайоні, вулиці, цілеспрямована організація вільного часу дитини;
- активізація соціально корисної діяльності школяра в колективі класу й інших колективах;
- організація соціально позитивного способу життя, де закріплюються позитивні якості;
- залучення школяра в процес подолання недоліків, негативних якостей (при умові, якщо всі попередні етапи були успішно реалізовані);
- індивідуальна корекція й персональна опіка в системі наставництва.

Соціальний педагог розробляє корекційну програму перевиховання, визначає місце й роль кожного із агентів соціалізації учня в ній (батьків, педагогів, однокласників тощо).

В корекційно-розвивальній програмі планується:

- виявлення якостей, здібностей педагогічно занедбаного учня, які можуть отримати позитивну оцінку в колективі;

- залучення до суспільної роботи, надання допомоги у налагодженні дружніх зв'язків;
 - поетапне ускладнення навчальних і суспільних завдань;
 - систематичне заохочення за успіхи, позитивне сприйняття критики;
 - медична допомога, роз'яснювальна робота з колективом;
 - формування правильної самооцінки;
 - здійснення заходів морально-статевого виховання;
 - надання необхідної допомоги в навчальній діяльності;
 - фізичне виховання;
 - залучення до участі в волонтерській діяльності тощо.
- Наприклад:

**Програма організації індивідуальної роботи
з педагогічно занедбаною дитиною (Р.В.Овчарова)**

- 1. Зміна умов сімейного виховання дитини:**
 - а) підвищення психолого-педагогічної грамотності батьків, культури взаємовідносин;
 - б) створення виховуючих ситуацій в сім'ї, активне залучення батьків у виховний процес;
 - в) індивідуальні консультації, допомога батькам у вихованні;
 - г) режиму дитини, усунення бездоглядності;
 - д) допомога батькам в організації діяльності дитини, спілкування в сім'ї;
 - е) заходи щодо усунення порушень сімейного виховання.
- 2. Удосконалення освітньо-виховної роботи з класом:**
 - а) корекція відносин педагогів і дитини, зняття перевантажень;
 - б) гуманізація міжособистісних стосунків у дитячому колективі,
 - в) раціоналізація освітньо-виховної роботи в класі;
 - г) взаємодія вчителів і батьків у педагогічному процесі.
- 3. Допомога дитині в розвитку:**
 - а) організація соціально-психологічного обстеження дитини й надання їй необхідної допомоги;
 - б) індивідуальна робота щодо подолання недоліків інтелектуальної, моральної, емоційно-вольової сфер;
 - в) залучення дитини до активної діяльності;
 - г) подолання негативної мотивації до навчання;
 - д) організація ситуації успіху дитини в процесі навчання;
 - е) керівництво спілкуванням дитини з однолітками на основі позитивних якостей особистості;
 - ж) робота з формування мотивації досягнення.

Третій етап – цілеспрямована соціально-педагогічна діяльність (здійснюється реалізація визначених програмою форм і методів корекційної роботи із залученням всіх, хто може позитивно впливати на дитину (батьків, родичів, однокласників, учителів-вихователів та ін.). Діяльність соціального педагога щодо організації роботи з педагогічно занедбанними дітьми на цьому етапі має за мету створення ситуації, яка уможливить управляти своїми діями, закріпити позитивну моральну поведінку.

Наступний технологічний етап – визначення ефективності впливу на дитину вибраної технології, методик корекційного впливу. Здійснюється аналіз соціально-психологічних змін у поведінці учня, визначаються нові перспективні лінії його соціальної реабілітації.

Корекційна діяльність соціального педагога з педагогічно занедбанними учнями передбачає, насамперед, активне залучення їх до різних видів діяльності (навчально-пізнавальної, трудової, громадсько-корисної, спортивної, творчої), спілкування, де б вони могли показати свої знання, вміння.

Отже, педагогічна занедбаність є однією із найбільш поширених девіацій школярів і пов'язана із особливостями соціальної ситуації їх розвитку, психологічними й педагогічними чинниками. Такий стан школяра є основою його соціальної дезадаптації. Завданням соціального педагога є відновлення процесів соціальної ідентифікації й самореалізації школяра, формування його адекватної самооцінки, прагнення до самовдосконалення.

Література:

1. Василькова Ю.В. Методика и опыт работы социального педагога. / Ю.В.Василькова. – М.: Изд. центр «Академия», 2001. – 160 с.
2. Овчарова Р.В. Книга социального педагога. / Р.В. Овчарова. – М.: ТЦ «Сфера», 2001. – 480 с.
3. Соціальна робота: технологічний аспект: Навч. посібник / За ред. А.Й.Капської. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 352 с.
4. Технологии социальной работы. Серия «Высшее образование» / Под ред. Е.И.Холостовой. – М.: ИНФА, 2001. – 400 с.
5. Технології соціально-педагогічної роботи: Навчальний посібник / За заг. ред. Капської А.Й. – К.: Центр навчальної літератури, 2000. – 372 с.

Питання для самоконтролю:

1. Проаналізуйте об'єктивні й суб'єктивні чинники педагогічної занедбаності школярів.
2. Охарактеризуйте рівні педагогічної занедбаності дітей.
3. Охарактеризуйте основні критерії педагогічної занедбаності учнів.
4. Проаналізуйте етапи технології роботи соціального педагога з педагогічно занедбанними школярами.

Тема 4. Технології роботи соціального педагога з обдарованими дітьми

- **Обдарована дитина: структура, ознаки, критерії обдарованості**
- **Соціально-педагогічні проблеми обдарованої дитини**
- **Діагностика обдарованості в роботі шкільного соціального педагога**
- **Технології роботи соціального педагога з обдарованими дітьми**

4.1. Обдарована дитина: структура, ознаки, критерії обдарованості

Особливості сучасного розвитку суспільства обумовлюють підвищений інтерес до проблеми соціалізації обдарованої особистості. **Обдарована дитина** – це дитина, яка демонструє розвиток здібностей, вищий за здібності однолітків, сукупність здібностей, що дозволяє їй досягти вагомих результатів в одному або декількох видах діяльності. Обдаровані діти, за рішенням Всесвітньої організації охорони здоров'я, входять до групи ризику – їм необхідні особливі умови для виховання, спеціальні індивідуальні навчальні програми, спеціально підготовлені вчителі, спеціальні школи. В Україні прийнята низка державних програм щодо роботи з обдарованими дітьми: державна програма «Обдаровані діти», концепція становлення мережі середніх закладів освіти для розвитку творчої обдарованості, комплексна програма пошуку, навчання й виховання обдарованих дітей та молоді «Творча обдарованість» та ін.

Обдарованість дитини – значною мірою умовна характеристика, адже значні здібності дитини ще не є достатнім показником досягнень у майбутньому, й ознаки обдарованості, які виявилися в шкільні роки, навіть за сприятливих умов можуть або поступово або досить швидко

зникнути. Більшість учених вважає, що рівень, якісна своєрідність і характер розвитку обдарованості – це завжди результат взаємодії спадковості (природних задатків) і соціального середовища, опосередкованого діяльністю дитини.

І вчителі, й батьки розуміють, що ця категорія дітей потребує додаткової уваги, що далеко не всі обдаровані випускники школи можуть реалізувати свої непересічні здібності. Соціальному педагогу, організовуючи практичну роботу з обдарованими дітьми, слід пам'ятати: не варто вживати словосполучення «обдарована дитина» в плані констатації (фіксації) статусу дитини – це може привести до драматичної ситуації: коли дитина звикла, що вона «обдарована», а на наступних етапах навчання втрачає ознаки своєї обдарованості. Тому краще замість поняття «обдарована дитина» вживати поняття «ознаки обдарованості» дитини або поняття «дитина з ознаками обдарованості». Слід також розрізняти поняття «обдарована дитина», «талановита дитина», «здібна дитина». **Обдарована дитина** – дитина, яка має більш високий рівень розвитку певних здібностей у порівнянні із однолітками. **Талановита дитина** – це дитина, яка має високий рівень здібностей до якоїсь спеціальної діяльності, причому ці здібності вже значною мірою встигли реалізуватися в конкретних суспільно значимих процесах. **Здібна дитина** – дитина, яка має індивідуально-психологічні особливості, які є основою успішного виконання певної діяльності.

Ознаки обдарованості – це ті особливості обдарованої дитини, які проявляються в її реальній діяльності й можуть бути оцінені під час спостережень за її діями.

Ознаки обдарованості. I. Інструментальний аспект поведінки обдарованої дитини може бути окреслений такими ознаками:

1. Наявність специфічних стратегій діяльності. Способи діяльності обдарованої дитини забезпечують її особливу, якісно своєрідну продуктивність. При цьому виокремлюють три основних рівні успішної діяльності, кожен з яких пов'язаний зі специфічною стратегією її здійснення:

- швидке засвоєння діяльності й висока успішність її виконання;
- використання й винайдення нових способів діяльності в умовах пошуку рішень у заданій ситуації;
- постановка нових цілей діяльності за рахунок глибокого оволодіння предметом, що приведе до нового бачення ситуації й пояснює появу раптових ідей і рішень;
- багатство ідей, навіть фантастичних.

Для поведінки обдарованої дитини характерний високий рівень успішності, новаторство як вихід за межі вимог виконання завдання.

2. **Формування якісно своєрідного стилю діяльності**, що виражається в схильності «все робити по-своєму» й пов'язаного з властивою обдарованій дитині самодостатністю системи саморегуляції.
3. **Висока структурованість знань**, уміння бачити предмет, що вивчається, в системі, здатність бачити складне в простому, а в складному – просте.
4. **Особливий тип навчання** може виявитися як у високій швидкості й легкості навчання, так і в повільному темпі навчання, але з швидким застосуванням структури знань, уявлень, умінь.
5. **Яскраво виражена працелюбність.**

II. Мотиваційний аспект поведінки обдарованої дитини може бути охарактеризований такими ознаками:

1. **Підвищена, вибіркова чутливість до певних сторін предметної діяльності** (знаків, звуків, кольору, технічних складників і т. ін.) або до певних форм власної активності (фізичної, пізнавальної, художньо-виразної), що супроводжується, як правило, переживаннями почуття задоволення.
2. **Яскраво виражений інтерес до тих чи інших занять** або сфер діяльності, надзвичайно високе захоплення будь-яким предметом, заглиблення в ту чи іншу справу. Наявність такої інтенсивності у певному виді діяльності має своїм наслідком вражаючу наполегливість і працелюбство, підвищену пізнавальну потребу, яка виявляється в допитливості, а також готовності за власною ініціативою виходити за межі вихідних вимог діяльності.
3. **Переваги парадоксальної, суперечливої й невизначеної інформації**, неприйняття стандартних, типових завдань і готових порад.
4. **Висока критичність** до результатів власної праці, схильність ставити надважкі цілі, прагнення до досконалості.

Слід відзначити, що поведінка обдарованої дитини зовсім не обов'язково повинна відповідати одночасно усім вище перерахованим ознакам. Тим більше, наявність лише однієї з цих ознак вже повинна привернути увагу соціальних педагогів і мотивувати їх на ретельний і тривалий за часом аналіз кожного конкретного випадку.

Вид обдарованості класифікують на основі таких **критеріїв**:

- за широтою прояву – загальна або спеціальна;

- за типом передбачуваної діяльності – інтелектуальна, академічна, творча, художня, психомоторна (спортивна), конструкторська, лідерська (організаторська) й та ін.;
- за інтенсивністю вияву підвищеної готовності до навчання – обдаровані, високообдаровані, виключно або особливо обдаровані (таланти й вундеркінди);
- за видом прояву – явна й прихована;
- за темпом психічного розвитку – обдаровані з нормальним темпом вікового розвитку або ж із значним його випередженням;
- за віковими особливостями прояву – стабільні або ті, що проходять (вікові);
- за особистісним, гендерним (соціально-статевим) та іншими особливостями.

Серед них доцільно виокремити дві групи: до однієї з них належать діти з гармонійним розвитком пізнавальних, емоційних, регуляторних, психомоторних, особистісних й інших сторін психіки, в іншу входять діти, психічний розвиток яких вирізняється нерівномірністю (дисинхронією) на рівні сформованості вказаних психічних процесів. Наприклад, дитина з високо розвинутим інтелектом може вирізнятися емоційною нестійкістю, недорозвиненістю психомоторної сфери та ін. До другої групи частіше за все потрапляють високо або виключно обдаровані діти. Ця особливість їх розвитку багато в чому зумовлює необхідність надання їм соціально-педагогічної допомоги й підтримки.

Функції соціального педагога, що працює з обдарованими дітьми:

- виявлення, навчання й розвиток обдарованих дітей;
- соціально-педагогічний супровід і підтримка авторських й інноваційних навчальних програм, освітніх технологій, що застосовуються в роботі з обдарованими дітьми;
- участь у проектуванні й реалізації освітнього середовища, яке сприяє розкриттю творчих здібностей учнів;
- вивчення вікових та індивідуальних особливостей обдарованої дитини;
- робота з сім'єю обдарованої дитини;
- використання позашкільного освітнього середовища для навчання й розвитку обдарованих дітей;
- проведення діагностики (розкриття причин появи тих або інших соціальних або психологічних перепон розвитку обдарованої особистості);

- прогнозування (передбачення можливих наслідків розвитку);
- розробка соціально-педагогічних рекомендацій, які сприяють оптимальному навчанню й розвитку обдарованої дитини.

4.2. Соціально-педагогічні проблеми обдарованої дитини

Інтелектуальні здібності обдарованої дитини, які відрізняються від можливостей однокласників, входження її в нове оточення, новий соціальний статус, нові дорослі, які навчають, контролюють, оцінюють – все це викликає проблеми її адаптації й подальшого навчання й спілкування в шкільному середовищі. Ці проблеми є досить своєрідними й потребують кваліфікованої допомоги фахівців – соціального педагога та практичного психолога загальноосвітнього навчального закладу, батьків, вчителів та ін. Зупинимося на особливостях їх прояву.

1. Однією із них є те, що в обдарованої дитини рано **формується зона її особистісних інтересів**, і тому на шкільні предмети, які лишаються поза цією зоною, у неї просто не вистачає ні часу, ні бажання. Такі діти, за спостереженнями вчителів і батьків, на уроках з цих дисциплін «виїжджають» на своїй природній обдарованості, що згодом породжує певні труднощі аж до відставання в навчанні. Складні стосунки з учителем у школяра здебільш пов'язані, як здається учневі, з несправедливим до нього ставленням: звідси – зниження оцінок тощо. Буває, що нерозуміння реальної обдарованості дитини може призвести до прикрої помилки, коли добра поінформованість сприймається як обдарованість, і навпаки.

2. Обдарована дитина випереджає у своєму розвитку інших дітей, і вже це викликає їх антипатію. Неординарність, гнучкість і швидкість мислення, розвинуте мовлення, здібності організатора, висока чутливість, схильність до критичного ставлення до себе й оточуючих – це далеко не повний перелік якостей обдарованих дітей. З одного боку, ці якості допомагають обдарованій дитині досягати високих результатів у сфері її обдарованості, з іншого – слугують джерелом конфліктів. Обдарована дитина болісно зачіпає самолюбство інших, та й сама схильна ображатися навіть через дрібниці. Невміння налагоджувати соціальні контакти викликає у неї почуття самотності, що призводить до дезадаптаційних процесів.

Обдарована дитина, в силу своїх природних даних, любить спілкуватися з дітьми, старшими за неї, навіть з дорослими. А це ізолює її від дитячого колективу. Не сприяють щирим стосункам ігрові інтереси обдарованих дітей, оскільки вони віддають перевагу складним іграм. В такому випадку належного спілкування й контакту з

однолітками не виходить. Обдаровані діти люблять поміркувати на складні теми «по-дорослому». Така поведінка в майбутньому може призвести до ізоляції, віддалити її від ровесників.

3. Обдаровані діти часто залишаються поза впливом колективних відносин. Позитивні емоції, які отримують діти від спілкування з однолітками, в багатьох випадках формують її поведінку, полегшують соціальну адаптацію. Однак захоплення, улюблена справа не дають обдарованій дитині часу для тіснішого спілкування з однолітками. Водночас її знання, уміння й здібності не завжди розпізнаються й цінуються в класі. Не знайшовши визнання серед однолітків, такі діти самореалізуються поза школою, поза класом, стають байдужими до життя колективу.

4. Для обдарованих дітей іноді характерне негативне ставлення до школи, але виникає воно з різних причин і по-різному. Так, для обдарованої дитини навчальна програма стає нецікавою: вона цей матеріал може вже знати, й тому, в багатьох випадках, у неї пропадає бажання вчитися. Внаслідок цього такі діти схильні порушувати дисципліну, що згодом може спричинити конфліктні ситуації з однолітками й вчителями, що, зрештою, породжує негативне ставлення до школи.

Іноді **обдаровані діти заперечують стандартні вимоги,** особливо коли ці стандарти не співпадають з їх інтересами. Привернення уваги вчителя до себе своєю допитливістю, обізнаністю може викликати в інших дітей образи. Вчитель не завжди може своїми відповідями задовольнити цікавість обдарованих дітей, тому трапляються випадки, коли вчитель нетактовно ставить учня «на місце», чим ображає його. Це стає причиною **агресивності обдарованих дітей.** Нерозуміння з боку педагогів, батьків, ровесників веде до складних переживань такої дитини, вона або закривається, замикається в собі, намагаючись збагнути, чому її не розуміють, або, не бажаючи миритися з роллю вигнанця, вдається до різноманітних хитрощів, намагаючись отримати соціальну підтримку. Якщо ж така тактика не приносить бажаних результатів, дитина у відповідь на завданий їй біль прагне відповісти кривдникам тим же. У цьому випадку вона може використати всі види агресивних реакцій: непрямую, вербальну, фізичну.

5. Трапляються випадки, коли обдарована дитина, звикнувши до того, що їй усе легко дається, стає **зарозумілою.** У неї знижується працездатність, працелюбність. З'являються негативні якості: вередливість, задрість, нетерплячість, роздратованість, зверхність. Така дитина починає нетерпимо ставитися до однолітків. Зарозумілих обдарованих недолюблюють ровесники, що ускладнює їх стосунки.

Обдаровані діти часто стають у **позицію винятковості**. Дітям, які прийняли таку позицію, характерні такі риси поведінки, як намагання перебивати співрозмовника, поправляти його, виставляти когось з учасників розмови на посміховисько.

Іноді **егоцентризм** обдарованої дитини призводить до того, що вона сприймає все, що відбувається, на свій рахунок. І те, що може не турбувати іншого школяра, здатне глибоко вразити дитину обдаровану. Іноді вони відчувають провину навіть тоді, коли їх ні в чому не звинувачують. Навіть нейтральна репліка може бути розцінена як недружня критика. Тому й реакція таких дітей може бути різкою навіть на незначну подію.

Ізольована позиція школяра в колективі однолітків часто пов'язана з недосконалим розвитком цілого комплексу особистісних характеристик дитини, які називають готовністю до спілкування (здатність до сприйняття іншої людини в усій її складності, здатність до аналізу ситуації й спілкування та оцінки взаємовідносин з оточенням, здатність до емпатійних почуттів, саморегуляції тощо).

6. Прагнення довести справу до досконалого завершення – одна з проблем обдарованих дітей, яку найчастіше помічають батьки й вчителі. Підвищені вимоги до себе такого школяра ведуть до того, що **свою роботу він починає вимірювати за стандартами дорослих**. Вони дуже критично ставляться до власних досягнень, часто незадоволені ними, звідси – відчуття власної неадекватності й низька самооцінка. Такі діти критично ставляться не тільки до себе, але й до оточуючих, що часто дратує й учнів, і учителя.

7. Обдарованим дітям іноді притаманна уразливість, швидка втомлюваність. У них часто й непередбачувано змінюється настрій, іноді виникає бажання усім суперечити. А винна в цьому нервова система, яка не може постійно підтримувати високу напругу. Діти бажають завжди бути першими, а це не завжди виходить. В таких випадках вони починають діяти неадекватно ситуації, яка склалася, що відображається на стосунках з ровесниками. Батьки усвідомлюють міру вразливості своєї обдарованої дитини й прагнуть захистити її від стресів, від усього «зайвого». Така гіперопіка теж відгороджує обдаровану дитину від її ровесників.

8. Деякі обдаровані діти намагаються бути непомітними, не дуже активними під час уроків та в позанавчальній діяльності. Вони не бажають здаватися розумнішими за своїх однокласників, вважають за потрібне не «висовуватися», хоча в своєму арсеналі мають кілька нестандартних рішень на запитання вчителя. Такі діти

перебувають у стані постійної тривоги, пов'язаної зі страхом одержати незадовільну оцінку й не виправдати довіри.

Такі постійні негативні переживання, іноді знижена самооцінка, почуття страху й напруги, які часто супроводжують ті чи інші труднощі, суттєво знижують пізнавальну активність дитини, часто викликають прояви агресивності. Дитина перестає повноцінно використовувати в навчанні свої можливості, а то й зовсім не докладати будь-яких зусиль для оволодіння навчальною дисципліною. Ці та інші труднощі стають суттєвим гальмом успішного входження обдарованої дитини в соціальне середовище школи, позашкільного середовища. Труднощі у спілкуванні можливі не тільки через незручний характер та нешаблонність діяльності обдарованих дітей, а також через несвоєчасність вироблення у них умінь спілкуватися, особистісної комунікативної культури, тобто, соціалізованості. Допомога у подоланні цих проблем – зміст діяльності шкільного соціального педагога.

4.3. Діагностика обдарованості в роботі шкільного соціального педагога

Методи вивчення соціальним педагогом обдарованої дитини.

Виявлення обдарованих учнів – досить складна процедура. Як правило, застосовують такі діагностичні етапи:

- складання попереднього списку дітей, які виявили обдарованість в певній діяльності;
- діагностика обдарованої дитини (спостереження, опитування, анкетування, тестування тощо);
- вивчення умов та історії розвитку учня в сім'ї, його інтересів, захоплень, відомості про родину, про ранній розвиток, його інтереси й здібності за допомогою опитувальників та інтерв'ю батьків, інших членів родини;
- оцінка учня його однолітками;
- самооцінка здібностей, мотивації, інтересів, успіхів за допомогою опитувальників, самозвітів, співбесіди;
- оцінка шкільних робіт (екзаменаційних в т.ч.), досягнень, шкільної успішності;
- психологічне тестування: показники інтелектуального (особливості абстрактного та логічного мислення, математичні здібності, технічні здібності, лінгвістичні здібності, пам'ять і т.д.), творчого та особистісного розвитку учня за допомогою психодіагностичних тестів (проводить практичний психолог).

Розробка шкільним соціальним педагогом методичних процедур діагностики здібностей має за мету встановлення конкретного спектру

умов, що впливають на розвиток обдарованої особистості. У зв'язку зі складністю структури обдарованості необхідно при її діагностиці визначити не лише рівень розвитку конкретного виду здібностей, а й «віднайти» риси характеру, які сприяють творчим успіхам особистості: її внутрішні установки, мотиви, стиль поведінки, специфіку спілкування тощо.

При діагностичному обстеженні обдарованої дитини соціальний педагог використовує різні методики. Зокрема, метод **інтерв'ю** зі здібною дитиною уможливує глибше вивчення бажань, прагнень дитини діяти, стимулювати, контролювати та оцінювати себе саму. При складанні **опитувальних листів, анкет** необхідно отримати дані про динамічні характеристики як у самої здібної дитини, так і в конкретного кола експертів (батьків, учителів, ровесників).

Крім того, необхідно провести опитування батьків, учителів, ровесників. В опитувальний лист бажано внести не більше 10-15 тверджень. Дані, отримані в результаті опитування, дозволяють визначити стиль, різноманітність способів, характер їхніх стосунків у спільній праці та під час спілкування з іншими дітьми. Одночасно такі матеріали дають можливість побачити риси характеру дитини.

Аналіз навчальної та творчої продуктивної діяльності дозволить соціальному педагогу отримати інформацію про рівень досягнень школяра у шкільному житті, його ініціативність, способи мислення тощо.

Тренінгові методи виявлення й розвитку обдарованості. Головна відмінність тренінгових методів від інших пов'язана з тим, що з їх допомогою увага зосереджується на аналізі досягнутих результатів, на вивченні способів здійснення діяльності. Використання цього методу є доречним для:

- виявлення прихованих здібностей обдарованих дітей та їх розвитку;
- подолання емоційних, міжособистісних та інших психологічних бар'єрів, що утруднюють розвиток обдарованих дітей;
- розвитку різних видів обдарованості.

Широко використовується соціальним педагогом **метод розвиваючого дискомфорту** як діагностична та розвиваюча методика. При цьому використовуються як ті, що природно виникають, так і створені штучно несприятливі ситуації (перш за все, на групових та індивідуальних заняттях з соціальним педагогом і тією чи іншою мірою на навчальних заняттях). Метод передбачає:

- вироблення «почуття реальності»;

- створення психологічної готовності до подолання негативних і навіть кризових ситуацій при загальному зниженні сенситивності до таких ситуацій;
- набуття навичок ефективного реагування на ситуації дискомфорту;
- розвиток і закріплення потреби й здатності до вияву ініціативи, прийняття відповідальності за свою діяльність (внутрішній локус контроль);
- формування особливого особистісного «сценарію переможця», що передбачає спрямованість на самоактуалізацію в реальних умовах соціуму.

Дані діагностики соціальний педагог заносить в картку обліку обдарованої дитини.

Картка обліку обдарованої дитини

I. Загальні соціальні відомості

Прізвище _____

Ім'я _____

Стать _____

Вік _____

Школа _____

Клас _____

Стан здоров'я _____

II. Виявленні здібності

Спортивні _____

Музичні _____

Вокальні _____

Артистичні _____

Технічні _____

Математичні _____

Природничі _____

Гуманітарні _____

Літературні _____

III. Рівень розвитку креативності

IV. Індивідуально-біологічна підструктура особистості

Прояви нервової системи

Сила _____

Рухливість _____

Врівноваженість _____

Темперамент _____

V. Спілкування в школі:

Має багато друзів	Непопулярний
Ставлення до нього – доброзичливе	Багато однокласників не долюблюють його
Залюбки спілкується	Спілкується з обмеженим колом людей
Не боїться виступати перед незнайомими людьми	Боязкий, сором'язливий
Відкритий	Замкнутий
Орієнтується на особисту думку про себе	Цікавиться думку інших про себе
Є опорою для вчителя	Погано впливає на однолітків

VI. Спілкування в сім'ї

Атмосфера в сім'ї дружня	Атмосфера в сім'ї конфліктна
Взаємини близькі, довірливі	Взаємини відчуження
Добрі взаємини з батьками	Погані взаємини з батьками
Обмеження самостійності дитини	Самостійність не обмежена
Батьки охоче спілкуються з учителями	Батьки сперечаються з учителями

VII. Які звання, нагороди має, переможцем яких олімпіад, конкурсів тощо _____

Отримані результати уможливають планування подальшої роботи з обдарованою дитиною.

4.4. Технології роботи соціального педагога з обдарованими дітьми

Технологія роботи соціального педагога із обдарованими школярами містить:

- створення банку даних обдарованих і здібних дітей на основі комплексної діагностики;
- систему добору учнів у рівневі класи, що дозволяє диференціювати процес навчання, створити максимально сприятливі умови для інтелектуального, морально-фізичного розвитку здібних дітей і забезпечити їм фундаментальну підготовку;
- реалізацію нової стратегії навчання, спрямовану на інтенсифікацію й збагачення змісту освіти;
- систему стимуляції творчої діяльності здібних і обдарованих дітей через організацію різноманітних форм роботи;
- реалізацію особистих творчих здібностей учнів через організацію індивідуальних форм діяльності;

- розвиток загальноінтелектуальних, науково-дослідних, організаційних умінь і навичок учнів, що дозволяють інтенсифікувати самостійну навчально-пізнавальну діяльність учнів;
- розвиток якісно високого рівня світоглядних переконань через поглиблене вивчення суспільних дисциплін, які дозволяють учням орієнтуватися в складному світі соціальних відносин, адаптуватися до вимог сучасного суспільстві;
- систему методичної роботи з педагогічними кадрами, спрямовану на організацію, координацію, контроль і узагальнення діяльності вчителів, що працюють з обдарованими дітьми;
- систему взаємодії з батьками з метою формування у дитини позитивної концепції й створення сімейного клімату, який сприятиме розвитку здібностей дитини.

Соціальний педагог у роботі щодо виявлення й розвитку обдарованих дітей діє спільно з учителями школи, батьками та ін.

Для вирішення проблеми розвитку обдарованих дітей соціальний педагог у своїй роботі використовує такі **форми й методи**:

- **створення в школі соціально-психолого-педагогічного консилиуму**, що складається з учителів, соціального педагога й психолога. Для підготовки консилиуму проводиться комплексна діагностична робота в 1-му, 3-му, 5-му, 8-му, 10-му класах, проводиться анкетування дітей, батьків, вчителів. Завдяки цьому складається багаторівневий і багатопрофільний «банк даних» здібностей учнів. Причому, ці дані не завжди відповідають показникам успішності учнів, оскільки існує поняття «прихована обдарованість». Завдяки цьому педагоги мають можливість виявити й простежити розвиток кожної дитини, своєчасно надати їй педагогічну підтримку;
- **проведення активної роз'яснювальної роботи з батьками**. Регулярне проведення лекторію для батьків з проблем виявлення, розвитку й підтримки обдарованості й здібностей у дітей;
- **добір учнів у класи для організації рівневого навчання** на основі системи діагностичних робіт;
- **залучення учнів до роботи, зокрема, у масових формах організації творчої активності** здібних учнів (гуртки, факультативи, творчі студії, інтелектуальні конкурси й огляди, предметні тижні, наукова рада учнів, олімпіади, профільні

класи, навчання в заочних школах при вузах під керівництвом учителя);

- **систематична методична робота вчителів**, що містить у собі освіту вчителів з проблем обдарованих дітей і організовується соціальним педагогом і шкільним психологом;
- **організація соціальним педагогом і шкільним психологом роботи теоретико-методичного семінару для вчителів.**

4.5. Соціально-педагогічний супровід обдарованих дітей

Створення програм соціально-педагогічного супроводу обдарованих дітей зумовлене посиленням уваги до проблем особистості та потребою в такій системі навчально-виховного процесу, за якої ученя як унікальна й неповторна особистість стає активним суб'єктом навчання й виховання.

Реалізуючи таку програму, соціально-психологічна служба школи впроваджує ефективні методики й технології виявлення, навчання та виховання дітей з високим рівнем здібностей. Програма також передбачає вдосконалення соціального середовища, яке має забезпечити умови для розвитку творчого потенціалу й гармонійного розвитку особистості.

Наприклад:

Програма соціально-педагогічного супроводу обдарованих дітей школи _____

№	Зміст роботи	Відповідальний
1.	Робота з учителями Семінари. Семінари-практикуми: <ul style="list-style-type: none">• сучасні уявлення про особистість;• обдарованість у структурі особистості;• психологія творчості;• особистісні проблеми обдарованих дітей;• розвиток творчої особистості; Консультування вчителів з питань індивідуального підходу до учнів. Тренінгові заняття для вчителів <ul style="list-style-type: none">• Я – творчий учитель.• Основи конструктивного спілкування.• Взаємодія вчителя з обдарованою дитиною.	Заступник з НВР, соціальний педагог, психолог соціальний педагог, психолог соціальний педагог,

2.	<p>Виявлення обдарованих та здібних дітей</p> <p>Створення банку даних діагностичних методик для виявлення обдарованих і здібних дітей різних вікових груп.</p> <p>Постійне виявлення дітей в з високим рівнем здібностей під час набору до школи. Створення банку даних.</p>	соціальний педагог, психолог, педагоги
3.	<p>Соціально-психологічний супровід розвитку здібних та обдарованих дітей</p> <p>Контроль за адаптацією дітей з високим рівнем здібностей до навчання в першому класі, допомога в подоланні труднощів адаптації.</p> <p>Моніторинг розвитку здібностей психічних процесів, креативності, особистісних рис здібних дітей протягом навчання в початкових класах.</p> <p>Контроль за адаптацією дітей з високим рівнем здібностей під час переходу до школи другого ступеня.</p> <p>Допомога учням у розв'язанні проблем підліткового віку, самоствердження.</p> <p>Допомога старшокласників в життєвому та професійному самовизначенні.</p>	соціальний педагог, психолог
4.	<p>Робота з батьками</p> <p>Тематика виступів на батьківських зборах</p> <ul style="list-style-type: none"> • Батькам здібних та обдарованих дітей. • Як розвивати здібності дитини. • Якщо ваша дитина – талановита. • Батьки і здібні діти – в контексті конфлікту поколінь. <p>Консультації батьків з питань розвитку та спілкування дітей.</p>	адміністрація школи, соціальний педагог, психолог соціальний педагог, психолог

Отже, обдарованість – специфічне поєднання здібностей високого рівня, а також інтересів і потреб особистості, яке дозволяє виконувати певну діяльність на якісно вищому рівні, що відрізняється від умовного «середнього рівня». Обдаровану дитину розглядають як особистість, яка має яскраво виражену спрямованість на здобуття наукових знань у галузі, що цікавить її, генерування нових ідей при розв'язанні навчально-творчих і дослідницьких завдань, знає історію й сьогоденні тенденції розвитку предмета дослідження, володіє значним обсягом інформації, має критичне мислення, відчуття нового, високу допитливість, особистісну установку на сприйняття оригінального, незвичайного, вміє встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, робити висновки, аналізувати інформацію, будувати гіпотези, є чутливою до суперечностей, організована, наполеглива в досягненні

мети, має інтуїцію, здатна до передбачення, фантазування, відкритого спілкування. Соціальний педагог є тим фахівцем, який має допомогти обдарованій дитині успішно соціалізуватися в суспільстві.

Література:

1. Василькова Ю.В. Методика и опыт работы социального педагога. / Ю.В.Василькова. – М.: Изд. центр «Академия», 2001. – 160 с.
2. Овчарова Р.В. Книга социального педагога. / Р.В.Овчарова. – М.: ТЦ «Сфера», 2001. – 480 с.
3. Соціальна робота: технологічний аспект: Навч. посібник / За ред. А.Й.Капської. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 352 с.
4. Технологии социальной работы. Серия «Высшее образование» / Под ред. Е.И.Холостовой. – М.: ИНФА, 2001. – 400 с.
5. Технології соціально-педагогічної роботи: Навчальний посібник / За заг. ред. Капської А.Й. – К.: Центр навчальної літератури, 2000. – 372 с.

Питання для самоконтролю:

1. Обгрунтуйте поняття «обдарована дитина».
2. Проаналізуйте критерії обдарованості.
3. Охарактеризуйте особливості методів діагностики обдарованості.
4. Розкрийте суть та зміст етапів технології соціально-педагогічної роботи з обдарованими дітьми.

Тема 5. Соціально-педагогічна діяльність з дітьми з акцентуаціями характеру та суїцидальною поведінкою

- **Акцентуації характеру як чинник соціально-психологічної дезадаптації школярів**
- **Особливості діяльності соціального педагога з акцентуйованими школярами**
- **Суїцидальна поведінка школярів. Характерні ознаки суїцидальних намірів**
- **Технології роботи соціального педагога щодо профілактики суїциду**

5.1. Акцентуації характеру як чинник соціально-психологічної дезадаптації школярів

Процес особистісного становлення у шкільному віці нелегкий, а іноді надзвичайно болісний для школярів. Саме у підлітковому віці

посилюються акцентуації характеру, які часто є чинником соціальної дезадаптації особистості. Акцентуації характеру донедавна вважалися лише психологічною проблемою, й в школі з такими дітьми працював лише практичний психолог. Однак саме акцентуовані риси характеру школярів створюють для них значні соціальні проблеми – аж до суїциду. Конфлікти, невмотивовані дії, невміння встановлювати стосунки з оточуючими – лише частина тих соціальних негараздів, з якими зустрічаються такі школярі. Тому соціальний педагог, посаду якого введено в школі зовсім недавно, в роботі соціально-психологічної служби школи виконує координуючу роль з такими дітьми.

Акцентуація характеру, за визначенням К.Леонгарда, О.Є.Лічко та ін., – це дисгармонійність розвитку характеру, підвищена виразність окремих його рис, які зумовлюють вразливість особистості щодо певного виду впливів та ускладнюють її адаптацію у деяких специфічних ситуаціях. А.Лічко підкреслює, що акцентуації характеру є хоча й крайніми, але варіантами соціальної норми. Тому акцентуація характеру не може бути психіатричним діагнозом. Розрізняють явну й приховану акцентуацію характеру.

Явна акцентуація. Цей рівень акцентуації відноситься до крайніх варіантів норми. Вона вирізняється наявністю досить постійних рис певного типу характеру, що, однак, не перешкоджає можливості задовільної соціальної адаптації школяра в соціальному середовищі. У підлітковому віці особливості характеру часто загострюються, а при дії психогенних чинників, що адресуються до «місця найменшого опору», можуть бути тимчасові порушення соціальної адаптації, відхилення в поведінці. При дорослішанні особливості характеру стають достатньо вираженими, але компенсуються й, зазвичай, не заважають адаптації.

Прихована акцентуація. Цей рівень акцентуації відноситься не до крайніх, а до звичайних соціальних норм. У повсякденних умовах риси певного типу характеру виражені слабо або не проявляються зовсім. Проте риси цього типу можуть яскраво, часом несподівано, проявитися під впливом тих ситуацій і психічних травм, які ставлять підвищені вимоги до «місця найменшого опору».

Школярі з явними акцентуаціями характеру входять в групу підвищеного ризику – вони вразливі щодо певних згубних впливів середовища або психічних травм. Якщо психічна травма або складна соціальна ситуація впливає саме на такі акцентуовані риси характеру, то це проявляється у поведінці у вигляді афективних реакцій: агресія щодо оточуючих, «втеча» від афективної ситуації або розігрування

бурхливих сцен. Найбільш частими в підлітковому віці порушеннями, що виникають на фоні акцентуації характеру, є такі девіації поведінки як делінквентність, алкоголізм, суїцидальна поведінка та ін. Зміна ситуації на більш благополучну, як правило, усуває ці порушення.

Чинники, що сприяють формуванню акцентуації характеру підлітків:

- умови виховання, при яких розвиваються негативні якості особистості та негативні тенденції в поведінці: бездоглядність, гіперопіка, умови жорстких стосунків між батьками й дітьми та підлітками й учителями, надмірність вимог і очікувань щодо дітей, дефіцит батьківської любові й спілкування з дитиною та ін. Вони створюють підґрунтя для розвитку тієї чи іншої акцентуації;
- дезадаптивні стереотипи поведінки акцентуєваних підлітків актуалізуються в умовах, коли вони стикаються з бар'єрами діяльності, спрямованої на задоволення особистісно значущих потреб. Соціальні педагоги мають враховувати те, що авторитарний стиль спілкування в системі «вчитель-учень», примусовий характер навчання сприяють психоемоційному перевантаженню учнів, зростанню кількості конфліктних ситуацій і різних форм дезадаптивної поведінки в акцентуєваних дітей. Знання педагогом дезадаптивних стереотипів поведінки учня, його психологічних проблем дозволить будувати з ним взаємини так, щоб попередити прояв поведінкових відхилень і домагатись поступового їх зникнення.

А.Лічко запропонував типологію акцентуацій підлітків, оскільки, на його думку, більшість із них формується до підліткового віку й найбільш яскраво виявляються саме в цей віковий період.

Гіпертимний тип. Підлітки цього типу вирізняються рухливістю, товариськістю, схильністю до бешкетування. В події, що відбуваються навколо них, завжди вносять багато шуму, люблять неспокійні компанії ровесників. У них переважає піднесений настрій, вони енергійні, але, зустрівши перешкоду, можуть проявляти дратівливість, спалахи гніву. Такі діти прагнуть до лідерства, легко змінюють захоплення, переоцінюють свої можливості й здібності, бувають надто самовпевненими, прагнуть показати себе, похвалитися. Маючи досить високий рівень розвитку загальних здібностей, вони виявляють непосидючість, недостатню дисциплінованість, вчать «нерівно», мають багато різноманітних захоплень, але ці захоплення, як правило, поверхові й швидко проходять.

Ці діти бурхливо реагують на дріб'язковий контроль і жорстку дисципліну, ненадійні там, де потрібна копітка, ретельна робота. Легковажно відносяться до правил і заборон, непомітно для себе можуть переступити межу допустимого, нерозбірливі в знайомствах і можуть опинитися в сумнівній компанії. У пошуках нових відчуттів схильні до ранньої алкоголізації й вживання токсичних та наркотичних речовин. Із-за суперництва у таких дітей можливі конфлікти з товаришами.

Однак у важких випадках вони не розгублюються, здатні проявити винахідливість. Але достоїнства ці можуть обернутися недоліками: діти легко починають хитрувати й обманювати. Для соціально позитивного розвитку характеру гіпертимної дитини однаково небажані як умови бездоглядності (властиве їм бажання пригод і вражень в цих умовах може привести до сумних наслідків), так і жорсткий контроль, проти якого вони, зазвичай, досить бурхливо протестують. В процесі виховання особливу увагу необхідно приділяти розвитку уваги, посидючості, почуття обов'язку й відповідальності. Не виправдовують себе авторитарний стиль взаємостосунків з ними. Такі школярі не витримують чіткої регламентації поведінки та постійного контролю – ці вимоги будуть згубними, оскільки необхідність підкорятися, пригнічувати свою активність є для них психотравмуючим чинником. Але якщо з повагою відноситися до їх думки, доручати організацію серйозних справ, заохочувати до діяльності, яка потребує кмітливості, рішучості, наполегливості, то можна спрямувати їх енергію на соціально прийнятні вчинки – вони можуть бути активними помічниками вчителя, лідерами в підліткових колективах, організаторами потрібних, корисних справ. Головне – урізноманітнити його діяльність, зацікавити новими завданнями, які він повинен розв'язувати добровільно й самостійно.

Циклоїдний тип. Особливістю такого типу акцентуації є періодичні (з фазою від кількох тижнів до кількох місяців) коливання настрою й життєвого тону. Настрій у таких дітей періодично змінюється від піднесеного до пригніченого (звідси назва цього типу). В період підйому циклотимним школярам притаманні риси гіпертимного типу. Потім настає період спаду настрою, різко знижується комунікативність, дитина стає пасивною, уникає спілкування з оточуючими, нерідко скаржиться на млявість, занепад сил, втрачає апетит тощо. Такі стани ні дітьми, ні батьками не розцінюються як хворобливі. Хворобливі реакції виникають в тих випадках, коли рідні, педагоги, не розібравшись, докоряють дитині лінійно, бездіяльність. Тоді можливі спалахи роздратування, які

змінюються ще більшою апатією. Зауваження, докори, звинувачення рідних поглиблюють депресивний стан. З'являються думки про власну неповноцінність, нікчемність, можуть виникати думки про самогубство. У такі періоди особливо важко переносяться зміни умов життя: переведення в іншу школу, переїзд на нове місце проживання, закінчення школи й вступ до вузу. Коли субдепресивна форма змінюється гіпертимною, то діти знову стають товариськими, прагнуть до компанії, знову з'являються колишні або нові захоплення. Підвищення настрою або зниження його можуть бути такими значними, що унеможливають звичну діяльність. У цих випадках це є не патологічною поведінковою реакцією, а проявом хвороби, що може перейти в маніакальну й депресивну фази. При вчасному звертанні до лікаря вдається досягти хорошого лікувального ефекту.

Оптимальна позиція близьких і педагогів щодо циклотимного школяра, який знаходиться у субдепресивній фазі – ненав'язлива турбота, увага (при цьому категорично протипоказані питання «Чому у тебе такий поганий настрій? та ін.»). Також в цей період варто послаблювати вимоги до дитини. Для нього дуже важливою в такий момент є можливість контакту зі значимою для нього людиною.

Лабільний тип. Цей тип непередбачуваний, характеризується різкими змінами настрою. Приводом для зміни настрою можуть слугувати дрібниці: образливе слово, непривітний погляд тощо. Якщо при гіпертимній і циклоїдній акцентуації емоційні зрушення відносно стійкі, то у дитини лабільного типу настроїв міняється протягом дня і від незначних причин. Часті переміни настрою поєднуються зі значною глибиною їх переживання. Від настрою конкретного моменту залежать і самопочуття, і апетит, і бажання побути одному чи піти в галасливу компанію. На фоні коливань настрою можливі конфлікти з друзями й дорослими, але потім учень швидко «холоне» й шукає шляхи до примирення. Всі діти в певній мірі наділені емоційною рухливістю, але у лабільних це виходить за межі звичайних коливань настрою. Залежно від настрою майбутнє постає то безрадісним, то розквітає яскравими фарбами. Одні й ті ж люди при поганому настрої сприймаються як непривабливі, нудні, погані, при хорошому – як привабливі, цікаві.

Хворобливі реакції у дітей виникають в ситуації емоційної холодності, коли їх відкидають, проявляють до них байдужість, грубість, не говорячи вже про жорстокість. У цих випадках легко виникають афектні невротичні реакції й вони потребують допомоги психолога або психіатра. Дуже часто таких дітей не потрібно спонукати до навчання, достатньо часто щиро говорити їм, що раді їх успіхам й що інші зацікавлені в них.

Астеноневротичний тип. Такий учень характеризується підвищеною підозрілістю й капризністю, стомлюваністю й драгівливістю. При найменших дрібницях роздратованість переноситься на оточуючих людей, які часто просто випадково потрапили «під гарячу руку», й дуже легко такий стан переходить у сльози. Такі діти «заводяться з півобороту», не орієнтуючись в ситуації, тому часто стають об'єктами жартів однолітків. У астеноневротиків, як правило, помітні добові цикли бадьорості та пригніченості. Ця підлітки часто скаржаться на фізичне нездужання, охоче лікуються й обстежуються. Проте помірне фізичне навантаження переносять задовільно, більше втомлюються від розумових занять і емоційного напруження. Прагнуть спілкування з однолітками, але від компаній втомлюються. При захворюваннях близьких посилюється іпохондричність, шукають у себе такі ж хвороби.

Головне в позиції батьків і педагогів щодо астеноневротика – це терпіння й щире співчуття. Необхідно старанно «не помічати» більшість промахів і невдач підлітка, якщо вони явно виникають на фоні виснаження. І, навпаки, вміло акцентувати увагу на його успіхах.

Психастенічний тип (тривожно-педантичний тип). Ці діти характеризуються раннім інтелектуальним розвитком, схильністю до розмірковувань, самоаналізу й оцінок поведінки інших людей. Головними рисами цього типу в підлітковому віці є нерішучість, виникнення нав'язливих страхів. Страхі тривожно-педантичного підлітка цілком адресуються в майбутнє: хоч би не сталося нічого страшного й непоправного з ним самим або близькими. Будь-який самостійний вибір для них може стати предметом довгих роздумів. Нерішучість часто приводить до гіперкомпенсації у вигляді неочікуваної самовпевненості, безапеляційності в судженнях і поспішності дій якраз в тих ситуаціях, коли потребується обачливість. Невдачі, які виникають після цього, ще більше посилюють нерішучість і сумніви.

Для зменшення прояву акцентуованих рис соціальному педагогу потрібно, перш за все, постійно дотримуватися оптимістичного стилю спілкування з ним, уникати методів покарання та залякування, використовувати методи заохочення й підтримки проявів активності й самостійності. А при виникненні тих чи інших непорозумінь (дисциплінарних, навчальних і т. д.) з тривожно-педантичними дітьми необхідно відразу ж їх вирішувати конструктивно, з позитивними перспективами.

Істероїдний тип. Ці підлітки характеризуються егоцентризмом, потребою в увазі до себе, вираженою схильністю до артистизму,

демонстративністю. Вже в дитинстві вони не переносять, коли при них хвалять інших дітей, приділяють увагу іншим. Якщо ними захоплюються, то охоче співають, танцюють, декламують вірші, якщо ж вони «непомітні» для інших, то страждають, обурюються, ненавидять. Такі школярі претендують на виняткове положення серед ровесників, намагаються мати вплив на оточуючих, привертати їхню увагу. Якщо їм бракує здібностей, наполегливості, то ради привернення уваги порушують дисципліну, прогулюють, ухиляються від навчання й роботи. Можуть зухвало поводитися в громадських місцях, але важких правопорушень уникають. Для привернення уваги обманюють і фантазують. Можуть афішувати неіснуючі сексуальні зв'язки й насолоджуватися приголомшливим враженням. Якщо «заплутуються» в неймовірній історії, то демонструють бажання й спроби самогубства, приписують собі вдавані хвороби. Натхнені увагою й захопленням, вони можуть проявити тимчасову відвагу, але перед труднощами пасують. Ненадійні в дружбі, легко зраджують товаришів. Вони тонко вловлюють настрої, бажання, прагнення оточуючих і, потураючи їм, стають на деякий час ватажками, виразниками мас, однак при цьому виявляються неспроможними виконувати роль лідера. У групі надовго не затримуються. Захоплення у них обов'язково «модні» й такі, що не вимагають наполегливої праці: гімнастика йогів, екзотичні колекції та ін. Зовні вони справляють враження дуже емоційних, проте їх почуття поверхневі, демонстративні, переживання театральні награні. У них необґрунтовані претензії й надії на блискуче майбутнє. Якщо все вдається, оточуючі потурають їм і йдуть на поступки, то такі діти достатньо компенсовані, хоча театральність поведінки залишається помітною. При невдачах спостерігаються демонстративні невротичні реакції, відхід в хворобу, іпохондричний розвиток. Істерична акцентуація – часто плід виховання по типу «кумир сім'ї».

Нестійкий тип. Діти цього типу виявляють підвищену схильність та потяг до розваг, байдкування та неробства. Відсутні будь-які серйозні, у тому числі й професійні інтереси, майже не думають про своє майбутнє. Нерідко цей тип характеризують як слабохарактерний, такий, що пливе за течією. Якщо при акцентуації гіпертичного, циклоїдного, лабільного типів поведінка визначається емоційним фоном, то у нестійкого типу вразлива вольова сфера: таких підлітків можна назвати безвільними. Вольова слабкість виявляється в навчанні, праці – скрізь, де потрібно докласти зусилля, проявити цілеспрямованість. Їх підвищена тяга до розваг і задоволень не первинна, а, швидше, наслідок прагнення до неробства. Вони охоче

втікають з уроків, безцільно гуляють по вулицях та ін. У більш ранньому дитинстві вирізняються непосидючістю й неслухняністю, але бояться покарань. Жорсткий контроль дозволяє упорядкувати їх поведінку, але при першій нагоді вони ухиляються від справи, наслідують ті форми поведінки, які обіцяють швидке задоволення. Через бажання розважитися охоче йдуть на асоціальні вчинки, рано починають палити й вживати алкоголь, наркотики, схильні до дрібних крадіжок.

У таких дітей немає ширшої теплоти у відносинах з рідними – дивляться на них як на джерело засобів для задоволень і надають перевагу компанії для розваги. Боязкі й безініціативні, вони прагнуть до групування й стають слухняним зняряддям активніших однолітків. Їх захоплення поверхневі. Спорт не люблять, але швидка їзда на мотоциклах для них принадна. Серед правопорушень підлітків цієї групи переважають викрадення автомашин, мотоциклів.

Підліток з нестійкою акцентуацією характеру потребує постійного контролю, вимогливості, дисципліни. Для корекції поведінки надзвичайно важливим є повний контроль за їх поведінкою й діяльністю (перш за все навчальною), система розумно організованих вимог (перевірка результативності навчання, спільна праця з дорослими, заповнення вільного часу гуртковими заняттями й т. д.). Дуже важливо, щоб суворість режимних моментів поєднувалися із щирою зацікавленістю дорослих в успіхах учня. Важливо викликати у нього інтерес, повагу до себе, до власних позитивних якостей. В такому випадку учень може довгий час не допускати порушень в поведінці й досить добре навчатися. Отже, у сприятливому мікросередовищі, де прикладом для наслідування є позитивні лідери, а норми поведінки не суперечать соціально схваленим, підліток з нестійкою акцентуацією буде мало чим відрізнятися від оточуючих. За умов контролю він може добре навчатися та поводитися.

Близький до нестійкого, але не співпадає з ним **конформний тип акцентуації** (погоджувальний). Під конформністю розуміють схильність до підпорядкування думці групи за відсутності проявів незалежності, самостійності. У різних випадках багато школярів проявляють той або інший рівень конформності. Але для конформної акцентуації це найбільш стійка риса характеру, що визначає весь стиль поведінки. Підлітки цього типу схильні до моралізаторства й консерватизму, а головне життєве кредо – бути таким, як усі. Вони позбавлені індивідуальності у вчинках і думках: від одягу й манери поведінки до поглядів і переконань – все повинно бути у них, як у всіх. Вони не люблять нового, але, якщо середовище освоїло нове,

беззаперечно цьому підкоряються. При виборі навчального закладу йдуть туди, куди й більшість Інколи можуть справляти враження зразкових дітей, оскільки беззаперечно виконують вимоги старших і сильніших. Однак, за слухняністю й поступливістю ховається обмеженість бажань і спонукань, байдужість, відсутність самостійності. Це тип пристосування, який заради своїх інтересів здатний на все, у тому числі на зраду товариша, хоча завжди знаходить виправдання своїм вчинкам.

Такі діти – повністю продукт свого середовища. Тому, якщо вони бачать навколо себе лише позитивні приклади, то успішно вчаться, стають хорошими виконавчими працівниками. Важливо, щоб робота не вимагала від них особистої ініціативи. Вони не люблять змін, важко освоюють нову ситуацію, нові умови роботи, але можуть витримати й напружений ритм, якщо він чітко регламентований. Для такого типу акцентуації найбільш небезпечна бездоглядність, оскільки легко можуть опинитися в асоціальної групі. У соціально негативному середовищі вони легко засвоюють його норми, як би це не було згубно для них самих – легко спиваються або втягуються в групові правопорушення.

Сензитивний тип. Цей тип характеризується підвищеною чутливістю до всього: до того, що радує, й до того, що викликає смуток або лякає. Цей тип акцентуації формується доволі пізно, як правило, до 16-19 років. Але більшість його елементів, в тому числі головні риси, починають закладатися вже в підлітковому віці. Це, насамперед, надзвичайно висока вразливість, до якої пізніше приєднується різко виражене почуття особистої неповноцінності. Такі підлітки не люблять великих компаній, надто азартних, рухливих та бешкетливих ігор. Вони сором'язливі й боязкі, тому часто складається враження про їх замкнутість. Бувають товариські лише з тими, хто їм добре знайомий, віддають перевагу спілкуванню з молодшими або дорослими, а не з ровесниками. Характеризуються слухняністю та прив'язаністю до батьків. У юнацькому віці можуть виникати труднощі в адаптації до однолітків, а також комплекс неповноцінності. Разом з тим у них дуже рано виникає почуття обов'язку, високі моральні вимоги до себе та оточуючих людей. Недостатність здібностей компенсують вибором складних видів діяльності й підвищеною наполегливістю. Ці підлітки розбірливі у виборі друзів, виявляють велику прив'язаність у дружбі, люблять друзів, старших за віком.

Школа лякає таких дітей галасом і бійками на перервах. Але, звикнувши до одного класу, й навіть страждаючи від деяких учнів, вони неохоче переходять у новий колектив. Вчаться, зазвичай,

старанно, але нерідко соромляться відповідати перед класом, рідко конфліктують, оскільки, зазвичай, займають пасивну позицію. Такі діти альтруїстичні, уміють радіти чужим удачам, однак висока вразливість у них часто граничить зі слізливістю. Вони прагнуть подолати свої слабкості. Так, хлопчики прагнуть займатися силовими видами спорту, дівчатка сподіваються в громадській роботі подолати свою боязкість і соромливість. Дуже хворобливо такі підлітки переживають недоброзичливе ставлення оточуючих, насмішки, несправедливі звинувачення. У сприятливому соціальному середовищі знаходять спокій і впевненість. Якщо не складаються позитивні стосунки з оточуючими, то сензитивні риси загострюються, посилюється вразливість, песимістична оцінка сьогодення й майбутнього.

До сенситивного типу близький **психастенічний**. Це нерішучі, тривожні, недовірливі діти. Вони люблять займатися самоаналізом, який переходить в самокопання. Неприємності, які виникають, турбують менше, ніж очікування невдач в майбутньому. У дитинстві вирізняються високими не за віком інтелектуальними інтересами. Люблять багато читати, міркувати. Відрізняються руховою невмілістю, тому не люблять рухливих ігор. Слабо розвинені фізично, але в бігу, лижах, велосипедному спорті (акцент на рух ніг) можуть досягати непоганих результатів, що підвищує їх впевненість.

Нерішучість у них виявляється при необхідності зробити вибір. Ухваливши рішення, поспішають виконати його, щоб не передумати. Вони не люблять змін обстановки, нових предметів, побоюються незнайомих людей. Схильні до інтелектуальних або естетичних захоплень. Намагаються додати собі впевненості придуманими прикметами й ритуалами. Вважають, що якщо наперед все передбачити, то нічого поганого не трапиться. Тому в роботі педантичні й від інших вимагають дотримання дрібних формальностей.

Для них є важкими ситуації з відчуттям підвищеної відповідальності. Непосильним тягарем є великі надії батьків на їх успіхи. Безперервні нагадування про відповідальність, обережність, залякування неприємностями й негараздами приводять до невротичних зривів або загострюють небажані риси.

Епілептоїдний (збудливий) тип. Головними рисами цього типу є схильність до дисфорії (зниження настрою й роздратованість, схильність до агресії). Люблять мучити тварин, ображати менших та слабших, знущатися над тими, хто не може чинити опору, безглуздо ламати іграшки й псувати речі (відрізняються від дітей, які псують

іграшки з допитливості). У такої дитини спостерігається недитяча оцідливність відносно свого (одягу, іграшок) й негативна реакція, якщо «роблять замах» на її власність. Такі діти люблять раз і назавжди встановлений порядок – порядок для них важливіше за саму справу.

Для їх поведінки характерні повільність у всіх сферах психіки (емоційність, мислення, рухова активність), із захопленням віддають перевагу силовим видам спорту, але можуть займатися й копідткою роботою, особливо якщо це веде до вигоди. У них рано виявляється пристрась до збагачення. Як правило, в підлітковому віці знижується мотивація до навчальної діяльності, що поєднується з досить високими домаганнями. Збудливий підліток починає боротися за хороші оцінки найрізноманітнішими способами: від підлабузництва до вчителів до конфліктів з ними.

У компанії дітей бажають бути не просто лідером, а володарем. Характерними їх рисами є жорстокість, самолюбство, владність. У групах, якими вони керують, встановлюють свої жорсткі, майже тиранічні порядки, причому їх влада тримається на добровільному підпорядкуванні інших дітей або на страхові. Відчувають себе комфортно в умовах жорсткої дисципліни, уміють догодити керівництву, досягти певних переваг, заволодіти постами, які дають у їхні руки владу та можливість встановити диктат.

Афективні «вибухи» можуть бути наслідком дисфорії – діти самі можуть шукати привід для конфлікту. Привід для гніву може бути незначним, але завжди пов'язаний з його правами та інтересами й проявляється в погрозах, лихослів'ї, жорстоких побоях, байдужості до слабкості й безпомічності противника, є некерованим і може привести до кримінальних наслідків. Такі стани розвиваються поступово й можуть тривати годинами й днями. Зриви бувають, якщо ущемляються їх інтереси: матеріальні або моральні (прагнення до лідерства). Алкогольне сп'яніння проявляється в жорстокості й бійках. Реакції емансипації важкі – від батьків вимагають не тільки свободи й прав, але й матеріальних благ і турботи про них.

У роботі з такими школярами соціальному педагогу слід не провокувати конфлікти з ними, враховуючи їх легку емоційну збудливість – ні дома, ні в школі вони не можуть зберегти байдужість чи проявити витримку, причому, не тільки в конфліктній, а й у передконфліктній ситуації. Зберігаючи підкреслено доброзичливий тон у спілкуванні зі збудливим підлітком, необхідно вести постійне спостереження за його поведінкою на уроках, перервах чи позаурочній діяльності. В цьому випадку завданням соціального педагога є захист від тиранії збудливого підлітка (який прагне до влади в колективі

шляхом прямого пригнічення однокласників), своєчасне попередження його деспотизму. Одним із способів корекції поведінки збудливих дітей є аналіз і оцінка їх поведінки в процесі індивідуальної бесіди. Така бесіда є усним, а іноді й письмовим компромісним договором, де акцент потрібно робити на матеріальних чи моральних втратах, які є результатом його поведінки. Далі, демонструючи щире зацікавлення проблемами підлітка, запропонувати спільний пошук і вибір із декількох компромісних способів вирішення його проблеми. Дуже важливо, щоби в процесі бесіди учень брав активну участь, вчився говорити про свої відчуття, переживання.

Демонстративний тип. Головні риси цього типу: егоцентризм, бажання привернути увагу, захоплення, здивування співчуття до себе, навіть обурення чи ненависть щодо себе, але тільки не байдужість, тільки не перспектива залишитися непомітним. Відношення до навчання в демонстративних підлітків залежить від того, наскільки навчальна діяльність сприяє задоволенню його головної установки. Так, при розвиненому інтелекті успішність у таких підлітків хороша, але вибіркова: краща з тих предметів, які викладають вчителі, що встановили хороші стосунки з ним, і навпаки, значні проблеми аж до повної неуспішності з предметів, з викладачами яких не склалися бажані для нього відносини. Дуже часто демонстративні підлітки набридають вчителям на уроках своєю балакучістю, постійними відволіканнями, жартами тощо.

В роботі з демонстративними підлітками соціальний педагог використовує методи заохочення й підкріплення: спочатку часто хвалить його, внаслідок чого з'являється інтерес і задоволення від співпраці, успіхи в поведінці. На другому етапі, коли закріпилися позитивні результати, педагог звертає увагу на демонстративного підлітка тільки тоді, коли його поведінка й діяльність відповідають позитивним соціальним нормам, підкріплюючи тим самим позитивні зрушення в його поведінці. На третьому етапі, коли позитивна тенденція в поведінці демонстративного підлітка остаточно закріпилася, педагог переходить до початкової схеми підкріплення – звертає на нього увагу лише у відповідь на виявлення позитивної поведінки, збільшуючи при цьому інтервали між окремими підкріпленнями. Поступово в результаті підкріплення недемонстративної поведінки й гальмування проявів демонстративної поведінки акцентуовані риси характеру згладжуються.

Шизоїдний тип акцентуації – теж крайній варіант прояву характеру й не має прямого відношення до шизофренії як хвороби. Шизоїдні особи вирізняються замкнутістю й відгородженістю, живуть

у світі своїх незвичних захоплень і інтересів. Можуть захоплюватися китайськими ієрогліфами, генеалогією царів, складанням конституцій для держав, колекціонуванням непримних комах і ін. Захоплення приховують, побоюючись насмішки. Їм вдаються тонкі ручні роботи, гра на музичних інструментах. У спорті віддають перевагу індивідуальним заняттям. Зовнішня поведінка суперечлива: вони то апатичні й бездіяльні, але напористі й цілеспрямовані, то нетовариські, то настирливі, то соромливі, то нетактовні. Такі підлітки зовні демонструють байдужість та відсутність інтересу до інших людей. З дитинства вони граються наодинці, не тягнуться до однолітків, не за віком стримані, не проявляють теплоти й безпосередності. Вони не здатні розуміти стану інших людей, їх переживань, позбавлені співчуття. Зовні свої почуття виявляють досить стримано. Ровесники не завжди розуміють їх, тому досить часто не люблять.

Зовнішня холодність поєднується у них з витонченою чутливістю, й при наполегливих спробах проникнути в їх внутрішній світ, викликати на відвертість акцентуйовані риси характеру загострюються. Незадоволення своїм життям спонукає їх до відходу в світ фантазій, і це є для них формою психологічного захисту, самовтіхою. Природно, що спроба позбавити їх цього «притулку» викликає протест. Найважчим для них є спілкування з оточуючими. Однак ділові контакти з ними цілком задовільні, хоча там, де потрібне встановлення неформальних міжособистісних відносин, покладатися на них не можна. Якщо надати їм можливість роботи те, що не вимагає колективних зусиль, то вони можуть досягти значних і навіть видатних результатів, стати видатними вченими, музикантами тощо.

За класифікацією А.Личко, існують ще й **змішані типи**, які складають майже половину випадків явної акцентуації. Їх особливості неважко описати на підставі наданих характеристик. Поєднання, що зустрічаються, не випадкові: риси одних типів по'єднуються один з одним досить часто, інші ж не поєднуються майже ніколи.

У ході соціальної адаптації школярів соціальному педагогу слід враховувати акцентуації характеру дітей, адже при правильному виховному впливові акцентуації з часом згладжуються, формуються риси характеру, які відіграють компенсаторну роль. Акцентуйованість серед школярів як соціально-психологічне явище є досить складним напрямком діяльності шкільного соціального педагога. Він працює в тісній взаємодії із шкільним психологом, вчителями, батьками. Реалізація корекційних програм акцентуйованості характерів у дітей передбачає й врахування соціального оточення школяра. Слід пам'ятати, що при складних психогенних ситуаціях, тривалому впливові на «слабку

ланку» характеру акцентуації не лише виявляються, але й слугують підґрунтям для виникнення афективних станів, що, у свою чергу, є умовою розвитку патологічних порушень, змін поведінки особистості та психопатій, зокрема, й суїцидальної поведінки.

5.3. Суїцидальна поведінка школярів. Характерні ознаки суїцидальних намірів

Акцентуації характеру у школярів є однією із причин суїцидальної поведінки. **Суїцид** (завершене самогубство) – навмисне самотравмування зі смертельним результатом, позбавлення себе життя. **Суїцидальна поведінка** – це прояв суїцидальної активності, думки, наміри, висловлювання, погрози, спроби, замаху, дії. **Суїцидент** – особа, яка зробила спробу суїциду або демонструє суїцидальні схильності.

Частота суїцидальних дій серед молоді протягом останніх двох десятиліть подвоїлася. У 30 % осіб 14-18 років трапляються суїцидальні думки, 6 % юнаків і 10 % дівчат вчиняють суїцидальні дії. Із загальної кількості суїцидів 90 % відбуваються у психотичних станах, і лише 10 % – коли жодних розладів немає. Деякі фахівці пишуть про те, що лише в 10 % випадків суїциденти справді хочуть накласти на себе руки, і в 90 % – це привернення до себе уваги.

Типологія суїцидів. Суїциди поділяють на **три основні групи: справжні, демонстративні й приховані.**

- 1. Справжній суїцид** – це справжнє бажання вмерти, не буває спонтанним, хоча інколи виглядає досить несподіваним. Такому суїциду завжди передують пригнічений настрій, депресивний стан або просто думки про завершення життя. Причому, оточуючі цього стану можуть й не помічати. Іншою особливістю справжнього суїциду є розмірковування та переживання про сенс життя.
- 2. Демонстративний суїцид** не пов'язаний із бажанням умерти, а є способом привернути увагу до своїх проблем, «покликати на допомогу». Це може бути й спроба своєрідного шантажу. Смертельний результат у такому випадку є наслідком фатальної випадковості.
- 3. Прихований суїцид** (непряме вбивство) – вид суїцидальної поведінки, що не відповідає її буквальному визначенню, але з тією ж спрямованістю й результатом. Це дії, що супроводжуються високою ймовірністю смерті. Більшою мірою це поведінка, спрямована на ризик, на гру зі смертю, ніж на завершення життя. Це й ризиковане захоплення екстремальними видами спорту, небезпечні трюки, вживання сильних наркотиків, самоізоляція та ін.

У суїцидальній поведінці можна умовно виокремити **3 фази**:

- **фаза обдумування** – свідомі думки про здійснення суїциду, які можуть вийти з-під контролю й стати імпульсивними (спостерігаються зміни в поведінці й зовнішньому вигляді);
- **фаза амбівалентності** – настає за умов появи додаткових стресових чинників (школяр висловлює погрози або наміри суїциду («крик про допомогу»);
- **фаза суїцидальної спроби** – швидка друга фаза переходить у третю.

В. Сіялихіна вказує, що більшість суїцидальних підлітків (до 70%) обмірковує й здійснює суїцид упродовж 1-2 тижнів. Але підлітковому віку властива імпульсивність дій, тому інколи тривалість усіх трьох фаз може бути дуже короткою – не більше однієї години. Якщо суїцидальна спроба не завершилася смертю, настає **етап постсуїцидальної кризи**, який триває аж до повного зникнення суїцидальних тенденцій.

Соціальному педагогу навчального закладу слід звернути особливу увагу на наявність таких чинників, що можуть стати причиною дитячого й підліткового суїциду:

- проблеми в спілкуванні з близькими родичами чи друзями;
- відчуття зростаючої безодні між багатими й бідними, розмови про це.
- шкільні проблеми (низька успішність, велике навантаження, тиск вимог навчального процесу, конфлікти з учителями);
- проблеми, пов'язані з вживанням алкоголю та наркотиків;
- невдачі в інтимних стосунках;
- занижена самооцінка;
- ізольованість підлітка й пов'язане з цим почуття самотності;
- депресія (агресія – типова маска депресії у школярів);
- афекти (афекти руйнівні для підлітка, й суїцидальні погрози, висловлені в афекті, як правило, здійснюються й мають важкі наслідки);
- сімейні проблеми (нерозуміння з боку батьків, байдужість, часті покарання, надмірні очікування з боку батьків, фізичне чи сексуальне насилля в сім'ї, виїзди батьків на роботу за кордон). Вони частіше переважають (приблизно в 70% випадків ці проблеми безпосередньо пов'язані із суїцидом), а роль «останньої краплі» виконує конфлікт у школі.

Родини підлітків із суїцидальною поведінкою відрізняються підвищеною частотою психічних відхилень, нерозумінням дітей, байдужістю до них і частими покараннями. Шкільні проблеми, зазвичай,

пов'язані з неуспішністю або поганими стосунками з учителями й адміністрацією школи, рідше – із взаєминами у класі. Ці проблеми, як правило, не стають безпосередньою причиною самогубств, але призводять до зниження загальної самооцінки учнів, появи відчуття незначущості своєї особистості, до різкого зниження опору стресам і незахищеності від негативного впливу довколишнього оточення.

Однією з основних проблем підлітків, пов'язаних із взаємостосунками з протилежною статтю, є надмірна залежність від іншої людини, що виникає, зазвичай, як компенсація поганих стосунків зі своїми батьками. У цьому випадку часто буває так, що стосунки з другом чи подругою стають настільки значимими й емоційно необхідними, що будь-яке «охолодження» сприймається як непоправна втрата, яка позбавляє сенсу подальше життя. При цьому іноді, за відсутності підтримки близьких і оточуючих, відбуваються «ситуативні самогубства» – імпульсивні, непередбачувані й, власне, не пов'язані з усвідомленим наміром позбавити себе життя.

Основною відмінною рисою суїциду молодших школярів від суїциду підліткового є неадекватність уявлень про смерть: значна більшість дітей не сприймає смерть як щось остаточне, як таке, що стається з людиною раз і назавжди. Сенсом дитячого суїциду, зазвичай, є заклик, протест або помста. Часто самогубство дитина адресує своїм близьким з метою щось змінити в їхніх взаємостосунках. Серед мотивів, які пояснюють спроби самогубства, самі діти вказують на різні способи вплинути на інших людей:

- «дати зрозуміти людині, у якому ти розпачі» – близько 40%;
- «змусити шкодувати людину, що погано до тебе ставилася» – близько 30%;
- «показати, як ти любиш іншого» і «з'ясувати, чи любить справді тебе інший» – 25%;
- «вплинути, щоб інший змінив своє рішення» – 25%;
- «заклик, щоб прийшла допомога від іншого» – 18%.

Характерні ознаки суїцидальних намірів у школярів. Про ризик самогубства у школярів можна зробити висновок, спостерігаючи за їх поведінкою, дослухаючись до змісту їх розмов, аналізуючи їх життєву, зокрема, сімейну ситуацію. Соціальний педагог повинен звернути увагу на ті ознаки, що характеризують дитину, яка знаходиться в передсуїцидальному стані. На можливе самогубство вказує поєднання декількох ознак.

- приведення своїх справ до ладу – роздавання цінних для нього речей, книг тощо;
- прощання, вираження подяки за допомогу в різні періоди життя;

- зовнішня задоволеність, енергійність. Якщо рішення накласти на себе руки прийнято й план складено, то думки про це перестають мучити, з'являється надлишок енергії. Зовні школяр розслаблюється – може здатися, що він відмовився від думки про самогубство. Стан припливу сил інколи більш небезпечний, ніж глибока депресія;
 - письмові вказівки (у листах, записках, щоденнику);
 - словесні вказівки або погрози;
 - вибухи гніву в імпульсивних підлітків.
- Зовнішній вигляд і поведінка:
- скорботна міміка;
 - тихий монотонний голос;
 - уповільнене мовлення, короткі відповіді;
 - прискорене експресивне мовлення, патетика в інтонації;
 - загальмованість;
 - бездіяльність, рухи ускладнені;
 - рухові порушення.
- Емоційні порушення:
- смуток, зневіра, пригніченість, похмурість;
 - злостивість, дратівливість, буркотливість, бурчання;
 - ненависть, заздрість до інших;
 - фізичне невдоволення;
 - байдуже ставлення до себе та інших;
 - тривога, страх, туга;
 - очікування непоправного лиха, розпач, безвихідь;
 - поглиблення похмурого настрою при радісних подіях навколо;
 - примхливість;
 - езопова спрямованість на свої страждання.
- Оцінка власного життя:
- песимістична оцінка свого минулого й теперішнього стану;
 - вибіркова пам'ять про неприємні події минулого;
 - відсутність перспектив у майбутньому.
- Вегетативні порушення:
- сльозливість, розширення зіниць;
 - сухість у роті («симптоми сухої мови»);
 - тахікардія, печія;
 - скутість подиху, задуха;
 - головні болі;
 - порушення ритму сну;
 - зниження або підвищення ваги тіла;
 - зниження апетиту.

5.4. Технології роботи соціального педагога із школярами, вчителями та батьками щодо профілактики суїциду

В роботі з попередження суїцидів та суїцидальних спроб соціальний педагог має працювати із школярами, вчителями, батьками. Особлива увага звертається на профілактичні заходи щодо попередження суїцидів у шкільному середовищі. Загальна профілактика суїцидальної поведінки повинна ґрунтуватися на знанні та врахуванні в роботі з неповнолітніми особистісних чинників суїцидального ризику, соціально-психологічної ситуації того мікросоціального оточення, в якому перебуває неповнолітній. Соціальний педагог має опиратися на антисуїцидальні чинники, які можуть зіграти вирішальну позитивну роль – емоційна прив'язаність до значущих близьких, виражене почуття обов'язку, концентрація увага на власному здоров'ї, залежність від думки оточуючих, уявленні про невикористані життєві можливості, наявність планів на майбутнє, небажання мати неестетичний вигляд після суїциду та ін.

Робота соціально-психологічної служби школи щодо профілактики суїциду має такі складові:

1. Соціально-психологічна просвіта педагогів, батьків, учнів:

- створення у школі інформаційного куточка з методичною літературою, інформацією про телефон довіри, даними про адреси й режими роботи спеціалізованих лікарень, психологічних центрів допомоги, інших фахівців;
- проведення соціально-психологічних семінарів, консилиумів, майстер-класів запрошених фахівців на теми: «Емоційні розлади у дітей та підлітків», «Чинники, що впливають на суїцидальну поведінку підлітка», «Як підняти соціальний статус учня в групі», «Цінність особистості», «Як допомогти дитині при загрозі суїциду?», «Конфлікти між учителями і підлітками», «Вибір адекватних методів педагогічної дії» тощо;
- вивчення психологічного клімату в учнівських колективах, виявлення соціального статусу учнів, лідерів чи ізольованих;
- проведення індивідуальних консультацій з вчителями й батьками дітей групи суїцидального ризику;
- організація роботи груп зустрічей батьків проблемних учнів (за потреби);
- проведення циклу бесід з учнями про цінність особистості й сенс життя та ін.

2. Створення позитивного психологічного клімату в навчальному закладі й сім'ї – залучення учнів до громадської

діяльності (спортивні змагання, клуби, товариства тощо), культурно-виховних заходів.

3. Соціально-психологічна діагностика суїцидальних тенденцій:

- у процесі спостереження – звернення уваги педагогів на чинники ризику: спадковість, вербальна й фізична агресія, висока конфліктність у спілкуванні, прагнення до домінування або орієнтація на залежність, ізоляція або неприйняття однолітками, різкі зміни в поведінці, низький або високий IQ, неадекватна самооцінка, несприятливе сімейне оточення, психотравматичні події (смерть близької людини, міжособистісний конфлікт, поганий вчинок, погані стосунки у сім'ї тощо), алкоголізм і наркоманія, асоціальний спосіб життя;
- виявлення ознак емоційних порушень – втрата апетиту, безсоння або підвищення сонливості впродовж останніх декількох днів, часті скарги на соматичні хвороби, незвичне байдуже ставлення до своєї зовнішності, постійне почуття самотності, непотрібності або суму, нудьга у звичайному оточенні або під час виконання роботи, яка раніше подобалася, втеча від контактів або ізоляція від друзів і сім'ї, порушення уваги із зниженням якості роботи, занурення у роздуми про смерть, відсутність планів на майбутнє, раптові напади гніву, навіть через дрібниці;
- проведення спеціальних психодіагностичних досліджень. Такий набір методик має обов'язково бути в банку діагностичних методик шкільної соціально-психологічної служби.

4. Соціально-психологічне консультування учнів.

5. Соціально-психологічна корекція суїцидальних тенденцій:

- навчання технікам керування емоціями, зняття м'язового й емоційного напруження;
- навчання конструктивним поведінковим реакціям у проблемних ситуаціях (тренінг проблемно-вирішальної поведінки (Д.Романовська);
- розвиток позитивної самооцінки особистості, її соціального статусу в групі, тренінги особистісного зростання;
- консультативна робота з батьками, педагогами, учнями, спрямована на зняття чинників, що спонукають чи провокують суїцид.

6. Систематичний контроль і врахування динаміки змін в поведінці учнів – постійний моніторинг ознак, тенденцій, ризиків суїцидальної поведінки на всіх етапах роботи соціального педагога та психолога.

7. При потребі – переадресування суїцидальної справи спеціалістам медичного профілю – рекомендація відвідати дитячого психоневролога, психотерапевта, психіатра.

Отже, соціально-педагогічна діяльність щодо профілактики суїциду школярів ґрунтується на:

- систематичному спостереженні й фіксації поведінки школярів, особливо школярів із акцентуаціями характеру;
- виборі діагностичних методик, які можна застосувати до конкретної дитини з метою вивчення неадекватної поведінки;
- виявленні причин, які зумовили різні асоціальні явища у поведінці дитини;
- визначенні й обґрунтуванні діяльності з переорієнтації поведінки дітей, вироблення позитивного досвіду поведінки;
- застосуванні технологій корекції виявлених відхилень з метою активізації суб'єктно-особистісного потенціалу неповнолітнього.

Література:

1. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. – 2-е видання / За заг. ред. проф. І.Д.Звереві. – Київ, Сімферополь : Універсум, 2013. – 536 с.
2. Завацька Л.М. Технології професійної діяльності соціального педагога. Навч. посібник для ВНЗ / Л.М.Завацька. – К.: Видавничий Дім "Слово", 2008. – 240 с.
3. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників /За ред. А.Й.Капської, І.М.Пінчук, С.В.Толстоухової. – К., 2000. – 260 с.
4. Соціальна педагогіка: Підручник. 4-те вид. виправ. та доп. /За ред. проф. А.Й.Капської. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 488 с.
5. Рибалка В.В. Психологічна профілактика суїцидальних тенденцій проблемної особистості. / В.В.Рибалка. - К.: Шкільний світ, 2009. – 128 с.
6. Романовська Д.Д. Технології роботи з батьками. / Д.Д.Романовська. - К.: Главник, 2007 – 128с.
7. Трусова С.М. Соціально-психологічні передумови та профілактика суїцидальної поведінки підлітків та юнацтва. / С.М.Трусова. - К.:Основа, 2000. – 124 с.

Питання для самоконтролю:

1. Обґрунтуйте поняття «акцентуації характеру» як чинник соціально-психологічної дезадаптації школярів.
2. Назвіть типи акцентуацій характеру у підлітковому віці.
3. Проаналізуйте особливості діяльності соціального педагога з акцентуйованими школярами.
4. Визначіть характерні ознаки суїцидальних намірів у школярів.
5. Охарактеризуйте технології роботи соціального педагога із школярами, вчителями та батьками щодо профілактики суїциду.

РОЗДІЛ II. ОРГАНІЗАЦІЙНІ ФОРМИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ШКОЛІ

Тема 6. Організаційні форми соціально-педагогічної роботи в школі

- Організаційні форми соціально-педагогічної роботи в діяльності соціального педагога
- Соціальний педагог-аніматор: принципи, функції, види діяльності
- Методика підготовки проекту організаційної форми
- Сценарно-режисерська робота соціального педагога
- Підготовка й проведення диспуту, бесіди, вікторини, конкурсної програми, усного журналу
- Організація ігрової діяльності в школі

6.1. Організаційні форми соціально-педагогічної роботи в школі

Соціальний педагог, залучаючи школярів до участі у різноманітних видах соціально позитивної діяльності, використовує низку різноманітних методів. Практична реалізація методів втілюється у формах соціально-педагогічної роботи.

Організаційну форму соціально-педагогічної роботи А.Капська визначає як варіант організації позитивної активності дітей та молоді, спрямованої на розв'язання соціально-педагогічних завдань. Якщо метод є шляхом, способом досягнення мети й розв'язання завдання, то форма є способом організації змісту роботи. Завдяки формам методи наповнюються конкретним змістом.

О.Безпалько виокремлює такі **специфічні ознаки форм роботи: функціональність, структурність, інтегративність. Функціональність** вказує на існування таких форм, що забезпечують реалізацію окремих функцій соціально-педагогічної діяльності. Так, наприклад, здійснюючи соціальну профілактику, найчастіше використовують форми інформаційного характеру: лекції, диспути, бесіди. Реабілітаційна робота соціального педагога найчастіше реалізується через форми практичної спрямованості: конкурси робіт дітей-інвалідів, фестивалі, творчі майстерні та ін.

Структурність – це специфічні правила побудови окремих видів організаційних форм. Так, у ході підготовки бесіди соціальний педагог шукає різну інформацію з конкретної проблеми, виокремлює

прийоми й засоби ефективного донесення її до слухачів. А в ході підготовки вечора відпочинку соціальному педагогу, в першу чергу, необхідно продумати загальну сюжетну лінію, підібрати конкурсні завдання, знайти оптимальні засоби для створення позитивного емоційного настрою учасників.

Ще одна особливість організаційних форм – їх **інтегративність**. Вона передбачає, що результати, одержані в процесі використання одних форм, сприяють впровадженню інших форм соціально-педагогічної діяльності, що дозволяє об'єднувати їх в єдиний цілісний соціалізуючий процес. Наприклад, роботу серед підлітків щодо профілактики наркозалежності можна починати з надання інформації про шкідливі наслідки впливу на організм наркотичних речовин. Ця робота проводиться у формі бесід, лекцій, усних журналів. Базуючись на знаннях, які одержали підлітки під час проведення цих заходів, можна залучати їх вже до таких форм, в яких вони будуть задіяні більш активно. Це ділові та рольові ігри, конкурси, тематичні акції, присвячені пропаганді здорового способу життя.

У практиці соціально-педагогічної діяльності існує досить широкий спектр організаційних форм, які постійно вдосконалюються, модернізуються. Так, така традиційна форма як конкурс досить часто трансформується в конкурс знавців, конкурс-вікторину, конкурс-естафету тощо. Разом із тим, поява нових проблем у молодіжному середовищі потребує й нових нетрадиційних форм роботи (інтернет-кафе, вуличні ігротеки, профілактичні програми «Рівний-рівному» тощо).

А.Капська, І.Зверева, Р.Вайнола на основі найбільш типових класифікаційних ознак виокремлюють такі види організаційних форм в діяльності соціального педагога:

Класифікаційна ознака – напрям виховної діяльності:

- **інтелектуальні** (конкурс знавців, олімпіада, брейн-рінг, бесіда, заочна мандрівка, вікторина та ін.);
- **художньо-естетичні** (концерт, вистава, бал, виставка творчих робіт та ін.);
- **спортивно-туристичні** (Мала олімпіада, збір-похід, веселі старты та ін.);
- **трудові** (трудоий десант, трудова атака, День майстрів та ін.).

Класифікаційна ознака – кількісний склад учасників:

- **індивідуальні** (бесіда, гра, творче завдання та ін.);
- **групові** (диспут, конкурс, рольова гра, прес-конференція, усний журнал та ін.);
- **масові** (свято, концерт, тематичний день, фестиваль та ін.).

- **Класифікаційна ознака** – домінуючий засіб виховного впливу:
- **словесні** (лекція, диспут, збори, прес конференція та ін.);
- **практичні** (змагання, ярмарок, аукціон, похід та ін.);
- **наочні** (конкурс творчих робіт, емблем, плакатів, газет та ін.).
- **Класифікаційна ознака** – за місцем проведення:
- **кабінетні** (консультація, тренінг, тематичний вечір та ін.);
- **вуличні** (рейд, ігротека, маніфестація, вулична хода та ін.).
- **Класифікаційна ознака** – складність побудови:
- **прості** (бесіда, диспут, вікторина, зустріч та ін.);
- **складні** (усний журнал, свято, концерт, КВК та ін.);
- **комплексні** (тематичний день, тематичний тиждень, фестиваль, акція та ін.).

Кожна конкретна форма може відповідати всім виокремленим класифікаційним ознакам. Так, наприклад, форма «бесіда» може бути пізнавально-розвиваючою за напрямком діяльності, індивідуальною – за кількісним складом учасників, словесною за провідним засобом виховного впливу, простою – за особливостями побудови, інформаційною – за характером змістового наповнення, за часом проведення – короткочасною та за місцем проведення – кабінетною. Добираючи з широкого діапазону організаційних форм якусь одну, соціальний педагог має зважати на подані класифікаційні характеристики. Це дасть змогу йому в кожному конкретному випадку обрати саме ту форму, яка дозволить досягти найбільш оптимальних результатів соціально-педагогічної діяльності.

6.2. Соціальний педагог-аніматор: принципи, функції, види діяльності

Слід відмітити, що у своїй роботі соціальні педагоги-практики все частіше звертаються до анімаційних технологій. У зарубіжній соціально-педагогічній роботі анімаційна діяльність є потужним засобом розвитку дитячої творчості й активно запроваджується у соціально-виховній сфері, зокрема, у соціально-педагогічній роботі зі шкільною молоддю. У вітчизняній практиці анімаційна діяльність соціального педагога загальноосвітнього навчального закладу лише починає впроваджуватися й стає окремим напрямом його діяльності.

Термін «анімація» (*франц.*) означає «одухотворення, спонукання до діяльності, оживлення» Проте, однозначного розуміння це поняття поки ще не набуло: анімація сьогодні розуміється й як напрям соціокультурної діяльності, й як педагогічна система, і як соціально-педагогічна технологія (А.Андреева, Т.Дедуріна, Л.Сайкіна, Л.Тарасов, І.Шульга). Так, у малій енциклопедії з соціальної педагогіки Т.Лесіною

анімація визначається як «вид соціально-педагогічної діяльності, спрямований на реалізацію фахово обгрунтованих дій з метою оздоровлення соціального клімату певного середовища, створення атмосфери креативності...» .

За визначенням І.Шульги, соціально-педагогічна анімація «задовольняє й розвиває культурно-освітні та культурно-творчі потреби й інтереси, стимулює соціальну активність особистості, її здатність до перетворення навколишньої дійсності та самої себе». Безумовно, анімаційна діяльність пов'язана з розвитком творчого потенціалу й соціальної творчості особистості й групи людей.

Особливе значення в контексті розвитку творчого потенціалу підростаючого покоління має **шкільна анімація**, яка спрямована на організацію дозвілєвої діяльності в школі через використання театралізованих, ігрових, тренінгових занять тощо. Її основна мета – створення умов, за яких школяр успішно розвивається в сфері вільного часу, просуваючись від відпочинку й розваг, які передбачають фізичне й психоемоційне відновлення, до творчості та соціальної активності у зазначеній сфері. У її змісті можна виокремити пізнавальну, ціннісно-орієнтовану, практично-перетворюючу й творчу діяльність, які реалізуються через різні форми анімаційних програм.

Соціально-педагогічна анімація у школі спрямована на подолання проблем дітей, яких турбують не лише навчальні труднощі, але й особистісні, такі, що пов'язані як зі школою, так і з сім'єю та однолітками. Діяльність цього напрямку анімації спрямована на створення особливого соціально-педагогічного середовища, яке було б антиподом вулиці. Саме в творчій діяльності шкільний соціальний педагог-аніматор створює умови для супроводу школяра у процесі його самовираження. Основними закономірностями активного виховання, які покладені в основу анімаційної діяльності, є врахування ритму життя кожної дитини та її індивідуальних можливостей, опора на бажання школяра та стимулювання нових мотивацій і потреб, допомога у самостійному виборі різних видів анімаційної діяльності, дотримання діалогічного принципу спілкування, фізична, інтелектуальна та емоційна участь дитини в анімаційній діяльності. Шкільна анімація спрямована на допомогу особистісному самовираженню шляхом використання ігрових, театралізованих та психотерапевтичних методів.

Спортивно-оздоровчі, спортивно-розважальні й спортивно-пізнавальні програми будуються на залученні дітей до активної діяльності через конкурси, змагання, спортивні свята, спартакіади, рухливі ігри, походи, пішохідні екскурсії тощо. Не менш значущими є

творчо-трудові програми, які уможливають формування соціальних умінь і навичок в різних видах занять через аукціони виробів із природних матеріалів, конкурси аматорської фотографії, виставки скульптур з різних матеріалів, фестивалі авторських віршів та пісень та ін. Культурно-пізнавальні та екскурсійні анімаційні програми будуються на залученні школярів до культурно-історичних і духовних цінностей через відвідування музеїв, театрів, художніх галерей, парків, виставок, концертів і різних видів екскурсій. Особливий інтерес у дитячому та молодіжному середовищі викликають конкурсно-ігрові та пригодницькі програми, що складаються з різноманітних ігор та конкурсів, об'єднаних загальною темою, і залучають дітей до участі у рольових іграх та конкурсах, «піратських вилазках», нічних походах, тематичних пікніках тощо.

З-поміж популярних анімаційних програм відзначаються також видовишно-розважальні, танцювально-розважальні та фольклорні, що містять різні святкові заходи, конкурси, фестивалі, карнавали, тематичні дні, ярмарки, шоу-програми, концерти, дискотеки, танцювальні вечори тощо.

Значущість анімаційної діяльності як засобу розвитку творчого потенціалу школярів зумовлена своєрідністю її **функцій**. Серед них можна виокремити такі:

- **функція адаптації та участі**, що має на меті сприяти ефективній соціалізації та пристосуванню учня до численних змін навколишнього світу, усунення або пом'якшення соціальних конфліктів, попередження стресів;
- **рекреаційна функція**, пов'язана з відновленням та розвитком фізичних сил, організацією дозвілля та цілеспрямованим культурним розвитком особистості;
- **виховна функція** (анімація відіграє роль додаткової школи, поглиблюючи відповідні знання та культурні інтереси особистості);
- **коригувальна функція**, що вивільняє дитину від щоденної фізичної та психічної втоми, коригує соціальні та психологічні вади;
- **стабілізаційна функція**, яка сприяє пошуку нових взаємовідносин між окремими школярами й групами, нових стилів життя тощо.

Анімаційна діяльність має необмежені ресурси щодо розвитку творчого потенціалу сучасного школяра. У результаті анімаційного впливу в дітей задовольняються релаксаційні, оздоровчі, культурні, освітні, творчі потреби та інтереси, створюються умови для соціальної

активності, творчого перетворення навколишньої дійсності. Анімація як складова соціально-педагогічної діяльності є способом ініціації творчих потреб людини та її соціальної активності. Оптимізації міжособистісних та міжгрупових відносин, самосвідомості та самовизначення в контексті побудови громадянського суспільства.

6.3. Методика підготовки проекту організаційної форми

Особливе місце в організації дозвілля школярів займають театралізовані форми роботи (свята, вечори, концерти, розважальні програми тощо). Участь школярів в таких заходах є важливою складовою їх соціалізації. З огляду на це особливого значення набуває сценарно-режисерська робота соціального педагога, яка передбачає володіння фахівцем теоретичними засадами драматургії, практичними навичками сценарної творчості, прийомами активізації учасників дійства, розуміння специфіки режисури заходів в контексті соціальної ситуації розвитку школярів.

Соціальний педагог як сценарист і режисер-постановник, окрім основних професійних знань і вмінь, повинен знати основи різних видів мистецтв (музики, літератури, живопису, хореографії, закони психології творчості, методику проведення репетицій як в індивідуальній, так і в груповій формі, вміти організовувати творчі колективи та керувати їх діяльністю, ефективно використовувати потенціал театралізованих форм дозвілля для вирішення соціально-педагогічних завдань.

Після обрання конкретної організаційної форми соціальний педагог переходить до її проектування. **Проект організаційної форми** – це пакет інформаційно-практичних матеріалів та організаційні рекомендації щодо її організації та унаочнення. До **інформаційно-практичних матеріалів** належать практичні завдання, ролі з відповідним текстом, блоки. **Організаційні рекомендації** містять конкретні вказівки щодо часу, приміщення чи території проведення заходу, визначення місць аудіо- та відеосупроводу, вибору відповідальних за підготовку та реалізацію всього проекту чи його окремих частин. Рекомендації щодо **унаочнення** стосуються побажань до оформлення приміщення, зовнішнього вигляду учасників, доцільного ілюстративного матеріалу (плакати, слайди, фотографії, репродукції, муляжі, речі) та відеоматеріалів, музичного супроводу тощо.

Залежно від обраної форми соціальний педагог може розробляти її проект одноосібно (бесіда, лекція, вікторина, диспут) чи у співпраці з творчою групою (фестиваль, конкурс, вистава, зустріч). До складу

такої групи можуть бути залучені вчителі, батьки, діти, представники різних соціальних інститутів та громадських організацій.

У ході розробки конкретного проекту соціальному педагогу слід враховувати основні правила побудови різних типів організаційних форм. Але, зважаючи на те, що діапазон форм досить великий, фахівець не може володіти технологіями побудови кожної окремої форми. Проте він має оперувати технологіями підготовки найбільш поширених форм соціально-педагогічної діяльності, володіти навичками написання сценарію та практичними вміннями режисера-постановника.

Етапи підготовки сценарію дозвілєвої програми:

Перший етап підготовки програми – етап обґрунтування вибору програми – складається із кількох організаційно-проектувальних кроків:

- визначення кількості та розподіл обов'язків розробників програми;
- вибір теми майбутнього проекту (тематична обґрунтованість виходить з назви програми й має на увазі, про що в ній піде мова);
- постановка цілей і завдань. Завдання є поетапними кроками досягнення поставленої мети, а сама мета є кінцевим спланованим результатом;
- визначення аудиторії програми. Проектування дозвілєвих програм залежить від вікових, психологічних, соціально-демографічних особливостей аудиторії;
- визначення кошторису, часу й місця заходу.

Другий етап підготовки програми – **написання сценарію.**

Сценарій дозвілєвої програми – це докладна текстова розробка, що містить як літературну основу, так і організаційні аспекти змісту програми.

Композиційна структура сценарію програми – це його композиційне рішення, тобто, побудова, розташування компонентів, встановлення між ними смислової й хронологічної залежності.

Сценарій повинен мати зав'язку, розвиток, кульмінацію, яка фактично є фіналом, розв'язкою дії, його вищою емоційною точкою. Композиційно він може бути побудований як монтаж окремих блоків, епізодів, кожний з яких сюжетно самостійний і об'єднаний з іншими лише місцем, часом і темою. Сценарій передбачає послідовний виклад матеріалу з першого епізоду до завершального й може поєднувати в собі одночасно елементи літературних, науково-публіцистичних творів, твори музики, живопису, хореографії, кіно, факти реальних

подій, конкурсних-ігрових елементи й ін. Окрім опису сюжетного ходу, складових компонентів та їх наповнення, сценарій містить тексти ведучих.

У практиці анімаційної діяльності у створенні сценарію особливо важливим є етап роботи над ним – розробка постановного плану. Постановний план будується за такою схемою: перша частина – опис кожного епізоду:

- найменування епізоду;
- перелік учасників епізоду;
- місце проведення;
- реквізит епізоду;
- художнє оформлення;
- характер і зміст звукового супроводу;
- відповідальний за проведення.

Третій етап – опис загальних вимог до всього заходу в цілому. До них належать: оформлення приміщення, музичний супровід, розробка запрошень, якщо це необхідно, а також розподіл обов'язків кожного учасника.

І при задумі заходу, й при створенні його сценарію слід передбачити обсяг роботи й кількість часу, потрібного на його підготовку. Необхідно врахувати, що ті, хто прийшли на вечір, не повинні бути свідками суєти, недоробок. Сприяє цьому **монтажний лист**, у якому похвилинно розписується хід заходу.

Після детальної підготовки сценарію соціальний педагог готує опис програми для її презентації й обговорення.

Оформлення дозвілєвої програми:

- пояснювальна записка із зазначенням цілей, завдань, очікуваних результатів, форм і методів реалізації програми;
- опис змісту програми (сценарій);
- характеристика її матеріального забезпечення;
- список літератури.

Будь-яка дозвілєва програма повинна бути орієнтована на досягнення певного результату. В якості очікуваних результатів може бути заплановано:

- формування у школярів (у рамках свого віку) сприйняття дозвілля як цінності, його значущості для розвитку й самореалізації особистості;
- усвідомлення дітьми своїх можливостей і здібностей, шляхів і способів їх реалізації у вільний від навчання час;
- зміна установок дітей щодо способів й форм проведення свого дозвілля;

- набуття практичних навичок організації дозвілля;
- освоєння основних засобів спілкування, основ глядацької культури;
- підвищення культури взаємин дітей і їх поведінки у взаємодії з однолітками й дорослими;
- формування соціально позитивного клімату школи через спільну участь у загальношкільних дозвіллевих заходах;
- формування традицій освітньої установи та ін.

Відстеження результатів реалізації дозвіллевих програм можна здійснювати за допомогою систематичних спостережень за дітьми й фіксації змін, проведення соціологічних опитувань дітей та батьків, бесід з батьками, організації самодіагностики дітей і відстеження змін в їх самооцінці (самохарактеристика), аналізу творчих робіт учнів та ін.

Таким чином, правильно розроблена й повноцінно реалізована дозвіллева програма сприяє введенню дітей у світ культури, розвиває їх творче мислення, досвід самореалізації в спільній з однолітками творчій діяльності.

6.4. Сценарно-режисерська робота соціального педагога в підготовці дозвіллевих програм

Робота соціального педагога-аніматора потребує сценарно-режисерських вмінь щодо організації й проведенні таких форм дозвіллевих програм:

- разова ігрова програма;
- тематична конкурсно-ігрова програма;
- гра-спектакль;
- театралізована гра;
- видовище;
- свято;
- тривала дозвіллева програма.

Разова ігрова програма не вимагає підготовки її учасників. Пропоновані школярам ігри можуть бути різноманітними: інтелектуальні ігри за столом, забави в ігротеці, рухливі ігри та конкурси в колі, в залі, на дискотеці тощо. Для опису разової ігрової програми може бути досить сценарного плану.

Тематична конкурсно-ігрова програма передбачає попередню підготовку учасників. Це може бути турнір, КВН, інтелектуальні змагання та ін. Соціально-педагогічний сенс таких програм полягає в формуванні в школярів вміння працювати в команді, особистісної відповідальності за спільну справу.

Гра-спектакль. Щоб провести гру-виставу, необхідна тривала попередня підготовка групи ведучих акторів (соціальний педагог, старшокласники та ін.). Сюжет вистави будується таким чином, щоб його учасники без попередньої підготовки змогли зіграти невеликі ролі або виконати завдання, від яких залежить доля героїв вистави.

Театралізована сюжетна гра вимагає занурення артистів і глядачів в певну атмосферу, має чітку конструкцію ігрової ситуації, досить тривалий період підготовки. Темі таких ігор можуть бути різноманітними, наприклад: «Урок у нашій школі», «На дискотеці» тощо. В оформленому вигляді така програма повинна передбачати для учнів можливість самим брати участь у розвитку сюжетів, розробці образів. Для її проведення необхідно мати:

- чітко викладені соціально-педагогічні завдання;
- план підготовки гри;
- експозицію (характеристику середовища, обстановки, що передує початку дії);
- сценарій з описом ходу ігрового дійства, прийомів залучення учнів у ту чи іншу ігрову ситуацію;
- список літератури для підготовки дітей до гри.

Видовище (концерт, літературно-музична композиція, спортивне змагання й ін.) характеризується наявністю виконавців та глядачів. Видовище й свято потребують особливої кропіткої підготовки, оскільки передбачають велику кількість різноманітних видів діяльності й прийомів постановки з активною участю всіх дітей. Видовищні форми культурно-дозвілдової діяльності різноманітні. До них відносяться:

- огляди, конкурси, фестивалі дитячої творчості,
- вітання, презентації, церемонії;
- гуляння, карнавальна хода, театралізовані вистави;
- фізкультурні свята;
- тематичні тижні, тематичні дні та ін.

Тривала дозвіллева програма розрахована на постійний склад учасників (гурток, клуб, клас, шкільна паралель і т.д.) і може тривати протягом декількох днів або тижнів, року й більше. Можна виокремити низку особливостей тривалої сюжетно-рольової чи ситуаційно-рольової гри:

- наявність розвиваючої соціальної ідеї (сюжету);
- наявність колективної творчої діяльності дітей (в якості системотвірного чинника);
- різноманітність ігрових ролей, їх вільний вибір і зміна (для самовираження особистості);

- створення й закріплення в грі позитивних моделей поведінки;
- конструювання захисного соціального ігрового середовища, що пом'якшує дію повсякденного життя й диктат дорослих.

Обов'язкове правило такої програми – наявність чітких етапів, кожен з яких починається й закінчується яскравою подією. Прикладом можуть слугувати предметні тижні, «подорожі», «робінзонади», ситуаційно-рольові ігри «із зануренням» («Хоббітські ігри») тощо. За останні роки напрацьований значний досвід проведення таких ситуаційно-рольових ігор, Один з найбільш яскравих прикладів – програма «Нова цивілізація», адресована старшокласникам, яка дозволяє їм випробувати себе в кількох соціальних ролях, істотно збагатити їх соціальний досвід.

Л.Буйлова, Н.Кленова виокремлюють такі найбільш використовувані **сюжетні моделі тривалих дозвіллевих ігор**:

- «республіка» – це своєрідна держава, основний закон якої відображає права та обов'язки дітей і дорослих. Тут вирішуються завдання виховання громадянської позиції дітей через їх участь разом з дорослими в моделюванні державного управління, прищеплення навичок і вмінь демократичного життя;
- «подорож» – (наприклад, дитяча організація «Корабель «Мрія» вирушає у плавання по чітко прокладеному курсу в Океані Учіння);
- «будівництво» – ця модель користується популярністю у роботі з молодшими школярами: кожен шкільний колектив будує свій «дім» відносин всередині свого колективу й свій «мікрорайон корисних справ».

В якості форм реалізації довготривалої дозвіллевої програми можуть використовуватися всі перераховані вище типи дозвіллевих програм – ігрові, конкурсні, святкові (останні можуть входити в неї в якості складових елементів-підпрограм). Участь школярів у тривалих дозвіллевих програмах уможливує їх самореалізацію в різних сферах творчості, сприяє успішній соціальній адаптації та стимулює їх соціальну активність.

6.5. Підготовка й проведення диспуту, бесіди, вікторини, конкурсної програми, усного журналу

Підготовка й проведення диспуту. Соціальний педагог, працюючи з школярами, повинен враховувати їх вікові особливості та планувати відповідні їх віку форми роботи. Зокрема, в роботі з підлітками й старшокласниками реалізацію їх прагнення до самоствердження у процесі спілкування з дорослими та однолітками

слід активізувати в ході обговорення гострих соціальних проблем в диспутах, дискусіях, інтерактивних формах спілкування.

Диспут (зіткнення думок, різних точок зору) потребує досить тривалої попередньої підготовки (від двох до трьох тижнів). Метою соціального педагога в ході проведення диспуту є не лише формування в учнів системи позитивних соціальних цінностей, соціальної позиції, але й вміння обстоювати власну позицію та толерантно сприймати думку інших. Підготовка й проведення диспуту має свою методику. Попередню роботу доцільно розпочати з вибору теми дискусії. Підготовка до диспуту має такі складові:

- план підготовки диспуту з переліком відповідальних за певну ланку роботи;
- добір літератури з обговорюваної проблеми;
- перелік основних питань дискусії;
- плакат-оголошення з переліком основних питань дискусії (вивішується за два тижні);
- вибір ведучого диспуту;
- оформлення приміщення для проведення диспуту (виставка книжок, плакати з цитатами, різноманітні ілюстративні матеріали тощо).

Визначаючи основні питання диспуту, слід врахувати такі

ВИМОГИ:

- питання дискусії повинні бути значущими для учасників;
- питання мають містити в собі приховані суперечності;
- питання не повинні бути загальними;
- не можна допускати провокуючих питань;
- не варто ставити питання, на які можна дати однозначні відповіді;
- доцільно обговорювати не більше п'яти-шести питань.

Бесіда є однією з найбільш поширених форм соціально-педагогічної роботи. Під час бесіди реалізуються такі функції спілкування:

- інформативна – передача й прийом інформації;
- регулятивно-комунікативна – вплив на поведінку партнерів у спілкуванні;
- афективно-комунікативна, що пов'язана з вираженням та передачею іншим емоцій та переживань.

Часто в практичній діяльності соціальні педагоги зосереджують увагу лише на інформативній функції бесіди, будують спілкування з аудиторією по типу «суб'єкт-об'єкт», тягнуть до монологу та моралізування. З метою реалізації всіх функцій бесіди як діалогічної

взаємодії в процесі її проектування А.Капська рекомендує соціальним педагогам дотримуватися таких правил:

- обирати таку тему бесіди, яка може бути актуальною для її учасників;
- аудиторія слухачів повинна мати певний обсяг інформації з запропонованої проблеми;
- необхідно трансформувати інформаційний матеріал відповідно до особливостей групи учасників;
- конкретизувати основні питання, які будуть ставитися під час бесіди;
- змодельовати можливі та бажані варіанти відповідей на них;
- за необхідністю добирати наочний матеріал та співвідносити його з інформаційним наповненням бесіди;
- використовувати для повідомлення інформації у формі монологу не більше 50% часу, відведеного на всю бесіду.
- визначати оптимальні прийоми активізації уваги учасників на початковому етапі бесіди (обговорення ситуації з життя, проблемне запитання, відеофрагмент тощо);
- продумати оптимальні прийоми підведення підсумків бесіди залежно від її змісту та особливостей групи учасників (рольова гра, розробка правил, вирішення проблемних ситуацій);
- добирати доцільні прийоми для створення у слухачів необхідного емоційного фону під час бесіди (логічні акценти, паузи, різноманітні варіанти інтонування під час подання інформації, музичні заставки).

Цікавою формою соціально-педагогічної роботи є **вікторина**.

Вона містить набір питань, пов'язаних між собою спільною темою, які ставляться в усній або письмовій формі. Вікторина сприяє вирішенню соціально-педагогічних завдань у поєднанні з відпочинком та розвагами, виявленню ерудиції учасників, кола їх інтересів і уподобань тощо. Однією з істотних переваг вікторини перед іншими організаційними формами є те, що вона не потребує детальної попередньої підготовки як із боку ведучого, так і з боку учасників. Зважаючи на специфіку соціально-педагогічної діяльності, це є досить важливим для соціального педагога, який має частіше справу зі змінним різновіковим контингентом школярів.

Правила підготовки та проведення вікторини.

- доцільно проводити вікторину, присвячену одній темі, або таку, яка складається з питань, пов'язаних між собою спільною тематикою. Це дозволяє учасникам сконцентрувати свої знання в певній галузі;

- вибір ведучого для ведення вікторини – один із важливих моментів діяльності педагога. Кількість ведучих не обов'язково має бути обмеженою однією особою;
- попереднє ознайомлення учасників із темою вікторини – про проведення вікторини повідомляється за кілька днів;
- оформлення вікторини – розробка певних ігрових ситуацій, системи оцінювання гравців, символічних нагород та ін.;
- форма проведення вікторини може бути індивідуальною (участь бере кожен учасник) або груповою (учасники об'єднуються у команди), при цьому обирається визначена кількість гравців, а всі інші учасники є вболівальниками;
- журі не лише визначає кількість балів, але й детально мотивує свої оцінки, доповнюючи та уточнюючи відповіді учасників.

Конкурс – це індивідуальні чи групові змагання, у процесі яких вирішується певні завдання інтелектуального, практичного характеру чи їх сукупності. Проектування конкурсної програми, як і будь-якої організаційної форми, потребує умінь структурувати та пов'язувати між собою відібраний матеріал. Тому під час її підготовки доцільно розробляти оригінальні варіанти презентації конкурсного завдання та різні прийоми заохочення дітей до участі в запропонованих конкурсах. У ході проектування конкурсної програми слід зосереджуватися на розробці таких її структурних складових:

- тема конкурсної програми;
- змістове наповнення програми (комплект питань та завдань);
- критерії та форми оцінювання завдань;
- підведення підсумків та форми заохочення учасників і переможців.

У процесі підготовки конкурсної програми варто працювати над доцільним поєднанням у конкурсі елементів інших організаційних форм, що може забезпечити різноманітність проекту та допоможе досягти оптимальних виховних результатів.

Усний журнал – організаційна форма інформативного характеру, змістовий матеріал якої подається окремими, логічно пов'язаними частинами у вигляді тематичних сторінок. У процесі його підготовки розробляється:

- тема усного журналу;
- титульна сторінка журналу – анонс теми та основного змісту;
- зміст кожної сторінки;
- підсумкова сторінка.

Під час підготовки проекту усного журналу основною метою є пошук різноманітних засобів та прийомів викладу інформації. Це

дозволяє створити варіативність його сторінок та посилити емоційний вплив на аудиторію. Цього можна досягти за рахунок таких засобів як віршовані та музичні заставки, наочне оформлення, елементи інсценування та театралізації, створення художньо-публіцистичного образу інформації, що є засобом «оживлення сторінок». Кількість сторінок журналу залежить від теми та особливостей аудиторії, але здебільшого знаходиться в межах 3-5.

Під час розробки проекту усного журналу доцільно спочатку визначити зміст та засоби висвітлення інформації на його сторінках, а потім – форми їх анонсування та закінчення. Це пояснюється тим, що титульна та заключна сторінки журналу не передбачають широкого інформаційного насичення, оскільки їх основне призначення полягає в лаконічному повідомленні та актуалізації теми журналу й його емоційно насиченому завершенні.

Досить близьким за особливостями побудови до конкурсу та усного журналу є **тематичний вечір** – складна організаційна форма дозвілєвої діяльності, яка містить кілька епізодів, поєднаних між собою однією наскрізною темою. Розробка проекту тематичного вечора здійснюється за таким алгоритмом:

- визначення наскрізної теми вечора;
- виокремлення епізодів та їх умовної назви;
- розширена інтерпретація кожного епізоду;
- змістове наповнення епізодів та їх логічне взаємопоєднання.

Під час роботи над створенням проекту вечора, в першу чергу, слід визначити, який саме варіант тематичного вечора буде покладено в основу: вечір-зустріч, вечір-подорож, вечір-портрет, вечір відпочинку, вечір-вогнище, вечір-спогад, літературний вечір чи інші його модифікації.

Обраний варіант проведення визначає особливості змістового наповнення кожного епізоду та наскрізну ідею, що має їх об'єднати та пройти через весь проект вечора.

Розробляючи проект будь-якої організаційної форми, доцільно завжди прагнути до того, щоб він був оригінальним, містив творчі знахідки, був педагогічно доцільним, відповідав потребам і можливостям учасників та передбачав їх активну участь у процесі практичної його реалізації.

6.6. Організація ігрової діяльності в школі

На всіх етапах розвитку дитини гра сприймається як необхідне для її життєдіяльності заняття. І чим старший школяр, тим більше він відчуває розвивальне й соціалізуюче значення гри. Гра є засобом

соціалізації особистості, формування навичок спілкування, згуртування колективу, впливу на кожного з його членів, тому організація ігрової діяльності – один із важливих напрямів роботи соціального педагога в школі. Метою її є формування толерантності, почуття солідарності, вміння діяти спільно тощо. Адже гра – шлях пошуку дитиною себе в колективах співтоваришів, вихід на соціальний досвід, культуру минулого, теперішнього часу й майбутнього, повторення соціальної практики, доступної її розумінню. У ній розв'язуються проблеми міжособистісних взаємин, сумісності, партнерства, дружби, товариства. У грі пізнається й отримується соціальний досвід стосунків людей.

Залежно від того, наскільки гнучкими, динамічними й творчими чи чітко регламентованими є рольові дії, правила й зміст, ігри можна поділити на дві групи:

- ігри творчі: сюжетно-рольові, конструкторські, драматизації з вільним розвитком сюжету, гра-жарт, гра-розіграш;
- ігри за встановленими правилами: рухливі, хороводні, спортивно-загальні, настільні.

Педагог-аніматор має заздалегідь або в ході гри вміти вибрати ігрову позицію. Відзначимо деякі особливості такої ігрової позиції.

У вільних іграх, де діти самі вибирають гру, самі організують, самі забезпечують її процес та результат, педагог займає, головним чином, непрямую позицію: тактовно впливає на вибір гри, її етичну атмосферу, не беручи участь в ній. Цю позицію можна було б назвати позицією дистанції.

Найбільш типовою є позиція часткового входження в гру. Це такий рівень взаємодії, коли дорослі допомагають дітям порадою, безпосередньо організаторською роботою або обговоренням «на рівних» – не на всіх етапах гри, а лише на якомусь одному: або спочатку, коли йде вибір гри або народжується задум нової, або в ході її організації, у суддівстві чи на час підбиття підсумків.

Ігрова позиція найбільш ефективна між дітьми й дорослими, які грають рівнозначні ролі, де виникають або стосунки ігрового суперництва, або стосунки координації. Проте, при зовнішній рівності ролей і позицій у дорослого в грі завжди залишається педагогічне надзавдання.

Рольові ігри. Л.Новікова розуміє під рольовою грою імпровізоване розігрування заданої ситуації, яка містить певну соціально-психологічну проблему, з метою максимального залучення учасників до розв'язання цієї проблеми. Рольова гра дає змогу виявити свою індивідуальність, творчі можливості, реальні почуття й думки,

розвинути вміння «входження» у стан інших людей, краще розуміти їх позиції й почуття, а також створювати умови для засвоєння норм і правил поведінки й спілкування. Гра готує до неігрової, «серйозної» ситуації, дає можливість набути навичок прийняття відповідальних і соціально прийнятих рішень у житті, способом моделювання різноманітних умов діяльності через пошук нових засобів її виконання, імітацію різноманітних аспектів людської активності й соціальної взаємодії.

Оскільки в грі учень вільно виявляє свої соціальні переваги, то гра може служити одночасно й діагностичним засобом. Інсценування гри вчить учнів аналізувати й оцінювати складні проблеми людських стосунків, у вирішенні яких істотно не тільки правильне рішення, але й обопільна поведінка, структура відносин, тон, міміка, інтонація тощо. Драматизація сприяє розширенню поведінкового діапазону учнів, сприяє розвитку впевненості в собі, інтелектуальному розвитку, допомагає вирішувати особистості проблеми, що стоять перед ними.

Правила підготовки до проведення рольової гри: гра повинна бути значущою для учасників, попереднє діагностування слухачів необхідне для вибору ситуацій, рішення яких можливе в межах одного заняття, важливим є вибір учасників гри. Щоб підготувати й провести рольову гру соціально-педагогічного змісту, необхідно:

- точно сформулювати соціальну проблему;
- знайти її життєві вияви в найрізноманітніших сферах життя людини (у гостях, на вулиці, у театрі, при обговоренні важливого питання);
- визначити сутнісну ознаку поняття, яке містить у собі вирішення проблеми;
- визначити персонажі, які могли б зустрітися з такою проблемою;
- придумати подію, у якій ці персонажі зіткнулися б з труднощами вирішення проблеми.

Етапи проведення рольової гри:

- оголошення теми гри, визначення ігрової ситуації, з'ясування, наскільки значущою вона є для учасників;
- інструкція щодо плану гри;
- розподіл ролей. Якщо ролей на всіх не вистачає, спостерігачі повинні отримати завдання щодо відслідковування вербальної та невербальної поведінки учасників гри, оцінювання результативності гри тощо;
- проведення гри відповідно до ролей та отриманої інформації;
- підсумки гри.

Отже, анімаційна діяльність – це вагомий ресурс соціально-педагогічної діяльності, в ході якої досягаються ефективні результати щодо формування соціальної компетентності школярів. Залучення інтерактивних форм і методів анімації у процес соціально-педагогічного супроводу учнів сприяє розвитку їх творчих здібностей та набуття вмінь знаходження нестандартних рішень у життєвих питаннях, активізує процес соціалізації.

Література:

1. Технологии социальной работы: Учебн. под общ. ред. проф. Е.И.Холостовой. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 400 с.
2. Технология социальной работы: Учебн. пособие для студ. высш. учеб. заведений /Под ред. И.Г.Зайншева. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 240 с.
3. Технології соціально-педагогічної роботи: Навчальний посібник / За заг. ред. проф. Капської А. Й. – К., 2000. – 372 с.
4. Шакурова М. В. Методика и технология работы социального педагога: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 272 с.
5. Шептенко П.А., Борошна Р.А. Методика и технология работы социального педагога: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Под ред. В.А.Сластенина. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.

Питання для самоконтролю:

1. Охарактеризуйте поняття «організаційні форми соціально-педагогічної роботи в школі».
2. Назвіть основні види діяльності соціального педагога як педагога-аніматора.
3. Охарактеризуйте особливості сценарно-режисерської роботи соціального педагога.
4. Визначте етапи підготовки й проведення диспуту, бесід, вікторини, конкурсної програми, усного журналу в контексті соціальної роботи в школі.
5. Охарактеризуйте особливості організації ігрової діяльності в школі.

Тема 7. Соціалізація школярів в процесі розвитку учнівського самоврядування

- Учнівське самоврядування як чинник соціалізації підростаючого покоління
- Види, форми учнівського самоврядування
- Технологія організації учнівського самоврядування
- Соціально-педагогічний супровід й підтримка учнівського самоврядування

7.1. Учнівське самоврядування як чинник соціалізації підростаючого покоління

Суть соціального замовлення суспільства школі полягає у вихованні особистості, яка володіє не тільки певною сумою знань, умінь і навичок, а й здатна активно залучатися до демократичних процесів, які відбуваються в нашій країні, стати учасником самоврядування народу. Одним із важливих чинників формування в учнів таких якостей є учнівське самоврядування, головне завдання якого полягає у розвитку соціально активної, гуманістично спрямованої особистості з глибоко усвідомленою громадянською позицією. **Самоврядування** – це спосіб організації життя учнівського колективу, який реалізується шляхом залучення всіх його членів до планування, організації, контролю й підведення підсумків навчальної й суспільно корисної діяльності.

Основні функції учнівського самоврядування:

- соціалізуюча (соціально-адаптуюча);
- допоміжна організаційно-практична (інструментальна);
- компенсаторна;
- інноваційна.

Соціалізуюча (соціально-адаптуюча) функція – це основна функція учнівського самоврядування у процесі самоорганізації учнів, їх соціалізації (соціальної адаптації), яка поєднує в собі вирішення таких найважливіших завдань виховання:

- формування інтересу учнів до навчання, трудової, суспільно-громадської діяльності;
- забезпечення конкретних умов для виявлення та розвитку здібностей учнів, їх інтелектуальних, вольових, моральних якостей;
- створення умов і механізмів для самостійного пошуку, самоперевірки життєвих планів і перспектив.

Допоміжна організаційно-практична (інструментальна) функція. Самоврядування виконує специфічну функцію щодо регулювання взаємовідносин у закладах освіти. Воно є доповненням організаційно-управлінських функцій педагогів та адміністрації з тим, щоб, з одного боку, полегшити виконання ними цих функцій за рахунок самоорганізації учнів, а з іншого – враховувати учнівські інтереси. Організаційно-практична функція, як правило, копіює існуючі структури управління та влади, поєднує «законодавчу» та «виконавчу» функції.

Функція компенсації. Заклади освіти не завжди можуть задовольнити різнобічні потреби учнів у сфері як навчання, так і побуту, дозвілєвій діяльності. Там, де в життєдіяльності учнівських колективів є ті чи інші недоліки, в дію вступають механізми самодіяльності та самоорганізації, а отже, механізми самоврядування.

Інноваційна функція. Учніське самоврядування є одним з виявів творчості школярів. Воно не може успішно розвиватись без застосування творчих, інноваційних підходів.

Шкільне або учнівське самоврядування є не лише сукупністю організаційних шкільних структур та представницьких органів, які на основі взаємодії з педагогами залучаються до управління закладом, а й способом доступної дітям самоорганізації, яка передбачає активну участь членів колективу в процесах прийняття рішень на рівні школи, безперервним процесом залучення учнів до громадських справ на засадах їх особистої зацікавленості, потреби у самореалізації, визнанні, співучасті. Таким чином, шкільне самоврядування є школою колективної дії, створення таких життєвих ситуацій, у яких виявляються, виробляються й формуються якості особистості. Участь молоді у суспільно корисних справах, соціальна активність впливають і на формування особистісних якостей та життєвих компетенцій, зокрема, на:

- уміння аналізувати;
- уміння бачити ситуацію цілісно;
- уміння приймати рішення;
- уміння бачити позитивне в будь-якій ситуації;
- уміння брати на себе повноваження та відповідальність;
- уміння делегувати повноваження, здатність та вміння ризикувати;
- готовність до змін (як внутрішніх, так і зовнішніх);
- уміння швидко навчатися тощо.

У процесі співпраці, діалогу дорослих і дітей також розвиваються комунікативність, уміння орієнтуватися в

інформаційному просторі, планувати свої дії, прогнозувати результати своєї діяльності тощо. Учні вчаться демократії, співробітництва, мистецтва жити й працювати в колективі. Робота в учнівському парламенті допомагає багатьом учням адаптуватися в дорослому світі. Учніське самоврядування дозволяє вихованцям розкрити такі соціальні якості людини як толерантність, критичність і конструктивність мислення, повага до власної та чужої праці, оптимізм, гуманізм, здатність до самоаналізу та самовиховання. Воно спонукає до осмислення власної ролі у життєдіяльності колективу й є реальним чинником формування демократичних, правових засад і традицій у міжособистісному спілкуванні учнівської молоді. Правильно організоване за змістом і формою учнівське самоврядування містить потужний виховний потенціал, розвиває лідерські якості, формує соціальний досвід та ціннісні орієнтації, створює простір для самореалізації, сприяє усвідомленню особистістю своїх прав, свобод, обов'язків, вияву самостійності учнівської молоді, самоствердженню у суспільно-значущій діяльності, захищає від негативних впливів соціального середовища, виховує активних громадян держави.

Однак сформована на сьогодні система організації діяльності учнівського самоврядування в школі, відсутність відповідного соціального замовлення на практичну діяльність учнів призвели до того, що, по суті, учнівське самоврядування зі способу залучення учнів до життя суспільства, до реальної праці й здорового дозвілля перетворилося на засіб посилення командних функцій невеликої групи учнів, на метод адміністративно-командного впливу. Це значно звузило сферу його соціальної дії, а багатьох учнів позбавило можливості набутти досвіду самостійного входження в трудове й громадське життя суспільства.

Щоб учнівське самоврядування було дієвим, воно повинно:

- вирішувати проблеми розвитку діловитості, дбайливості, відповідальності, задовольняти потреби учнів у самостійності, індивідуальній та колективній діяльності;
- ставити учнів у позицію організаторів і виконавців прийнятих ними самостійних рішень;
- активізувати самостійність і відповідальність учнів не тільки через залучення їх в управлінську діяльність, але й за рахунок ускладнення завдань, які вони вирішують;
- бути не тільки умовою, але й результатом діяльності;
- посилювати роль особистісного чинника в розвитку управлінської культури, відповідальності за свої дії, справи й вчинки.

Основними нормативно-правовими документами, які визначають юридичну можливість впровадження державно-громадського управління у загальноосвітньому навчальному закладі, є такі:

1. Конвенція про права дитини (прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 року, для України чинна з 27 вересня 1991 року).
2. Європейська хартія про участь молоді в житті комун та регіонів (прийнята Конгресом місцевих і регіональних влад Європи 14 січня 1991 року).
3. Конституція України (прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 року).
4. Закон України «Про освіту» (в редакції від 20 вересня 2003 року).
5. Закон України «Про загальну середню освіту» (від 13 травня 1999 року).
6. Національна доктрина розвитку освіти (затверджена Указом Президента України від 17 квітня 2002 року).
7. Конвенція старшокласників України.
8. Кодекс честі члена учнівської ліги України та ін.

7.2. Види, форми учнівського самоврядування

У дитячих колективах та об'єднаннях самоврядування можна розглядати й класифікувати за різними ознаками: сферою предметної діяльності, рівнями суб'єкта самоорганізації, формами та видами самоврядної діяльності, цільовою спрямованістю (суспільною значущістю) самоорганізації учнів.

За предметним змістом діяльності учнівського колективу самоврядування поділяється на самоврядування в сфері навчання, трудової практики та суспільної праці, організації порядку та дисциплінарних відносин, улюбленої діяльності, учнівського побуту та дозвілля, фізкультури й спорту, художньо-естетичної діяльності.

Самоврядування може розвиватися **на різних рівнях**: рівні класу (групи), школи, мікрорайону, району, міста. **За способом (формою) вияву, функціонування** воно може бути **безпосереднім** (загальні збори або саморегуляція неформальних, відкритих, мобільних груп та об'єднань) і **представницьким** (діяльність виборних органів та осіб), **колегіальним та єдиноначальним**.

Однією з відмінних рис самоврядування є його **поліморфність** – багатоманітність і самобутність форм вияву та структурних утворень. Разом з тим організаційна структура учнівського самоврядування

характеризується певними тенденціями до уніфікованості та стандартності, що зумовлено особливостями внутрішніх зв'язків у системі та процесу навчально-виховної діяльності. **До структури учнівського самоврядування входять: організації, органи, одноосібне управління (лідерство), тимчасові (ситуативні) управлінські органи.**

Організації. Самоврядні шкільні організації є масовими об'єднаннями (клубними, кооперативними тощо), управлінські функції в яких здійснюються в безпосередній (збори, конференції, зльоти) або в представницькій формі.

Органи. Представницьке самоврядування – це керівні органи, що обираються демократичним шляхом. Виняток становлять загальношкільні збори (конференція), які є вищим органом шкільного самоврядування. Вони реалізують вищі «законодавчі» функції школи. Представницькі ж органи мають, головним чином, «виконавчі» функції, а також керують різнобічним процесом життєдіяльності всього учнівського колективу, окремими її видами в різних сферах і на різних рівнях. Органи самоврядування є органами, які делегують функції учнівських колективів своїм представникам (комітети, штаби, комісії), так і є самоврядними органами (ради шкіл, «змішані комісії»). За статусом вони можуть бути тимчасовими або постійними.

Одноосібне управління (лідерство). До структури учнівського самоврядування можуть входити й такі його елементи, які делегують організаційні функції одній особі. Одноосібне управління має формуватися на демократичній основі. В учнівському колективі воно може бути формальним або неформальним. Формальне лідерство, як правило, обмежене вузькими частковими функціями та сферами діяльності або носить тимчасовий характер: це старости, командири, які обираються або призначаються колегіальними органами, старші тимчасових груп, помічники класного керівника тощо. На відміну від формального, неформальне лідерство складається поступово та спонтанно й може існувати поряд з формальним. На окремій фазі свого розвитку воно може перетворитись на реальну альтернативу формальному керівництву.

Тимчасові (ситуативні) управлінські структури. У повсякденній роботі учнівського самоврядування виникають ситуації, коли той чи інший захід вимагає окремої організації та управління. У цих умовах стихійно чи з ініціативи будь-якого органу створюються тимчасові формування учнівського самоврядування, необхідні для організації та проведення такого заходу (КВК, одноразова шефська допомога, тематичний вечір тощо).

Органи учнівського колективу – органи з виборних або уповноважених осіб, яким члени колективу доручають спільно планувати громадські справи, розподіляти доручення між членами колективу, перевіряти їх виконання, координувати та об'єднувати роботу всіх первинних осередків.

Характерною особливістю учнівського самоврядування є різноманітність його структур, форм, змісту, напрямів діяльності. При цьому єдиними є організаційно-правові засади, цілі та завдання, принципи та методи педагогічної підтримки учнівських ініціатив. Постійним органом учнівського колективу в багатьох школах є **учнівський комітет**, під керівництвом якого в системі самоврядування діють комісії з представників класів. Орієнтовний перелік комісій:

- **навчальна** (облік відвідування; керівництво роботою навчальних кабінетів, гуртків, наукових товариств, підготовка та проведення олімпіад, конкурсів, предметних вечорів тощо);
- **трудова** (обладнання майстерень та кабінетів, організація таборів праці та відпочинку, створення кабінетів профорієнтації, організація трудових справ та ін.);
- **господарська** (організація самообслуговування, дрібний і поточний ремонт, упорядкування території);
- **дисципліни та порядку** (організація та контроль за чергуванням, випуск газет, контроль за дотриманням учнями правил поведінки);
- **санітарна** (виставлення оцінок за чистоту, піклування про зовнішній вигляд учнів, контроль за дотриманням санітарно-гігієнічних вимог тощо).

У школі можуть бути й інші органи самоврядування, що працюють під керівництвом відповідних комісій: рада з туризму, рада навчального кабінету, рада фізкультури. Серед таких форм і проявів учнівського самоврядування найпоширенішими є:

- **шкільні республіки, учнівські парламенти, сенати, міністерства, комітети** – форми та структури, які моделюють політичний устрій країни, відтворюють відомі учням форми діяльності державних установ і громадських організацій та є водночас формою управління життєдіяльністю закладу й засобом соціалізації, підготовки учнів до майбутнього життя в реальному суспільстві;

- **ради старшокласників, ради лідерів**, які об'єднують найбільш активну частину учнівства. Вони формуються за принципом як представництва від первинних осередків чи колективів, так і команди, куди обраний лідер на певний термін підбирає «співробітників», які відповідають за реалізацію окремих напрямів

роботи й, крім завдань суто організаційних, мають, як правило, й завдання виховання лідерів, формування в них лідерських якостей;

- **ради справ, ініціативні групи** – це, як правило, добровільні тимчасові колективи, які створюються для виконання конкретного завдання й після його реалізації припиняють свою роботу, можуть існувати в кожному учнівському колективі поряд з іншими формами організації. Саме вони здатні надати можливість учневі виявити себе у різних видах діяльності;

- **клуби, об'єднання за інтересами**, провідними принципами яких є добровільність і відповідальність діяльності запитам та інтересам їх членів. Саме в дитячих об'єднаннях і клубах – мистецьких, театральних, спортивних, туристичних тощо – здійснюється активна соціалізація учнівської молоді, дитяча ініціатива набуває особистісного забарвлення;

- **школи лідерів** – заняття у школі лідерів є засобом не тільки навчання й здобуття певних знань про основи управління, психологію, методику організації різних справ, але й практичної реалізації цих знань у повсякденній роботі лідера;

- **дитячі громадські організації** – найвищий прояв дитячої самостійності, комплексна реалізація соціальних, виховних, організаційних, комунікативних, психологічних, творчих завдань;

- **конференції, форуми** – це форми активного формування громадської думки учнівської молоді з проблем, що їх хвилюють, засіб комплексної організації діяльності;

- **навчально-організаційні збори** – комплексна форма підготовки активістів до роботи у структурах учнівського самоврядування, моделювання та ігрове опрацювання управлінських ситуацій, актуалізація досвіду, планування справ учнівського самоврядування у школі, районі, місті, просто спілкування з однолітками й дорослими;

- **цільові проекти** – організація діяльності учнівського самоврядування на принципах цільового проектування.

Аналіз сучасної шкільної практики свідчить про те, що до учнівського самоврядування належать не лише учнівські структури, які уповноважені спільно з колективом дорослих приймати рішення щодо управління шкільним життям, а й інші форми дитячої самоорганізації на засадах спільних інтересів і потреб, а саме:

- учнівські організації в структурі навчального закладу, які здійснюють співуправління шкільним життям;
- дитячі та молодіжні громадські організації, створені при навчальному закладі;

- різноманітні учнівські об'єднання за інтересами;
- представники педколективу та керівництва навчального закладу;
- окремі особистості.

Проаналізуємо детальніше кожну із цих форм самоврядування.

Різнманітні учнівські організації в структурі навчального закладу, які здійснюють співуправління на рівні делегування інтересів і запитів дітей для розгляду їх керівництвом школи та самостійної або спільної з педагогами організації позанавчальної діяльності школи. Серед них можна виокремити:

- **організаційні утворення, які дублюють законодавчий сектор** управлінської структури навчального закладу, виконують представницьку функцію (шкільний парламент, рада старшокласників, рада співуправління, шкільний сенат, рада самоврядування, структура комітетів і т. ін.). В основі їх діяльності – розгляд й обговорення проблем, інтересів, пропозицій різних класів чи інших об'єднань, представлених у їхній структурі, участь у плануванні позанавчальної складової шкільного життя;
- **організаційні утворення виконавчого характеру**, до основних функцій яких належить перерозподіл відповідальності та безпосередньо організаційна діяльність у різних напрямках учнівської активності (учнівський комітет, шкільний кабінет міністрів, старостат, учнівський секретаріат, рада мерів, президент школи та підпорядкована йому структура відділів, відомств, управлінь тощо).

Дитячі та молодіжні громадські організації, створені при навчальному закладі, або ж осередки регіональних чи всеукраїнських організацій, що діють на базі навчального закладу. Зазвичай, це організації екологічного, культурологічного, науково-дослідницького, фізкультурно-спортивного спрямування, рідше – політичного чи релігійного. Двосторонній зв'язок між школою та подібними дитячими громадськими об'єднаннями є реальною підставою для зарахування їх до числа суб'єктів шкільного самоврядування: з одного боку, членами цих об'єднань є учні школи, з іншого – громадські організації, що функціонують при школі, сприяють їй у реалізації провідних завдань молодіжної участі: формування активної життєвої позиції у дітей та підлітків, створення умов для самореалізації у тому напрямі соціальної активності, який насправді відповідає інтересам і потребам учня.

Різнманітні учнівські об'єднання за інтересами в структурі школи. Одне з провідних місць у структурі шкільного самоврядування займають різноманітні творчі, спортивні та дослідницькі учнівські об'єднання. До таких об'єднань можуть належати офіційно існуючі в

структурі навчального закладу творчі колективи, ансамблі, групи, предметні гуртки, студії, спортивні секції та команди, туристичні клуби, команди КВК, медіа-центри та дитячі редакції, бригади юних пожежників, секції Малої академії наук тощо.

Такі форми молодіжної участі в житті школи можуть виникати й як результат виконання керівництвом навчального закладу необхідного мінімуму позакласної навчально-виховної роботи, й як частина відповідної політики закладу, спрямованої на створення умов для всебічної активності учнів у позанавчальний час, і, нарешті, як реакція школи на самостійну учнівську ініціативу та прагнення реалізувати свої амбіції в певному напрямі.

Другу групу учнівських об'єднань за інтересами складають **самодіяльні самокеровані об'єднання** – неформальні учнівські утворення, що виникають як результат ситуативного або довготривалого збігу прагнень, інтересів і думок, діяльнісних пріоритетів, уподобань певної групи учнів. Окрім природного прагнення молоді до самостійності на всіх етапах організації власної діяльності, однією з причин виникнення подібних об'єднань є наявність певних психолого-педагогічних суперечностей, що спонукають школярів до діяльності без участі дорослих.

Зазвичай, подібні об'єднання не мають формального статусу, закріплених за ними тих чи інших обов'язків, але їх висока внутрішня активність (індивідуальні прагнення діяти, спрямовані на спільну мету) автоматично залучає їх у громадські справи школи, нерідко навіть робить їх епіцентром учнівської ініціативи, а відповідно – суб'єктами шкільного самоврядування у найповнішому обсязі та з найвищим ступенем участі. Домінування саме таких об'єднань у структурі шкільного самоврядування сьогодні очевидне. Це пояснюється тим, що, з одного боку, зросла активність, потреба у самореалізації школярів, з іншого – поглибився педагогічний формалізм в організації виховної роботи. Діяльність школярів жорстко регламентується, використовуються форми, в яких усе наперед продумано, підготовлено, заплановано. Таке виконання не дає учням можливості виходу творчої енергії, активної діяльності. Таким чином, утворюється організаційний вакуум, у якому неодмінно виникає стихійна самодіяльність самокерованих учнівських об'єднань.

Представники педколективу та керівництва навчального закладу. В умовах сучасної школи було б неправомірно розглядати шкільне самоврядування, не передбачаючи в його структурі участі педагогів і управлінців. Визначити обмежене коло педагогів, які мають безпосереднє відношення до організації та участі дітей у шкільному

самоврядуванні, неможливо. Адже рівень учительської чи адміністративної участі тут вимірюється, передусім, індивідуальною зацікавленістю у співпраці з учнівською громадою, характером мотивації. Втім, серед педагогічних працівників є ті, до провідних професійних функцій яких неодмінно належить створення умов для розвитку учнівських ініціатив, організація повноцінного дозвілля молоді в умовах школи та забезпечення можливості соціалізації учнів у навчанні й позанавчальній діяльності. Серед них: соціальний педагог, завучі з виховної роботи, педагоги-організатори, класні керівники, вчителі-вихователі, куратори, керівники учнівських об'єднань у структурі навчального закладу та ін.

Окремі особистості. Специфіка учнівської діяльності полягає в тому, що вона може набувати вигляду не організованої діяльності, а соціального феномену, коли, наприклад, об'єктивно існуючі обставини спонукають людину спонтанно висловлюватися або діяти певним чином. Саме тому часто має місце персоніфікований характер участі, коли діють не колективні суб'єкти, а окремі особистості. Індивідуальна активність виникає у зв'язку з переживанням учнем актуалізованої потреби проявити себе певним чином в обставинах, що склалися.

7.3. Технологія організації учнівського самоврядування

Соціальний педагог загальноосвітнього навчального закладу повинен володіти методикою організації й соціального-педагогічного супроводу та підтримки діяльності учнівського самоврядування. Перш за все, для формування органів самоврядування соціальному педагогу необхідно:

- визначити потрібні для школи й значимі для учнів напрями самоврядної учнівської діяльності;
- розробити форми, методи, засоби соціально-педагогічної підтримки учнівського самоврядування;
- з адміністрацією школи визначити рівень делегування повноважень учнівському самоврядуванню.

Школярам слід створити умови для самостійної діяльності у таких сферах шкільного життя:

- у сфері дозвілля: шкільні вечори, дискотеки, свята, колективні творчі справи тощо;
- у сфері громадянсько-патріотичній діяльності: патріотичні клуби, об'єднання, краєзнавча робота, зустрічі з громадськими діячами, ветеранами та ін.;
- в організації роботи шкільної преси: газети, радіо, шкільне телебачення, реклама;

- у сфері спорту й спортивних заходах;
- у сфері трудової діяльності: чергування, ремонт приміщень, меблів, робота на пришкольній території й ін.;
- у виробничій діяльності (контроль над заробленими коштами, їх розподіл тощо);
- у волонтерській діяльності;
- у роботі нарад учителів, конференцій, батьківських комітетів тощо.

Умови розвитку учнівського самоврядування. Розвиток учнівського самоврядування залежить від успішності вирішення цілої низки завдань організаційного, кадрового, програмно-методичного, соціально-психологічного характеру:

- **організаційні умови** полягають у тому, щоб самоврядування у школі функціонувало на всіх рівнях (індивідуальному, первинного колективу, колективу школи). Насамперед, для цього необхідно проаналізувати соціально-педагогічну ситуацію розвитку школи, з'ясувати інтереси й потреби дітей і батьків. Важливо також врахувати особливості школи, її профіль, основні завдання, що вона покликана вирішувати, сформовані традиції, матеріально-технічні й кадрові можливості;
- **програмно-методичні умови.** Розвиток учнівського самоврядування вимагає ґрунтовного програмно-методичного забезпечення. Мета й завдання програмно-методичних документів мають відображати загальну стратегію розвитку, основні засади школи, головні змістові лінії роботи з розвитку учнівського самоврядування (Статут школи, плани роботи тощо);
- **соціально-психологічні умови.** Соціальний педагог та адміністрація школи мають вести систематичну роз'яснювальну роботу серед педагогів та батьків щодо доцільності розвитку учнівського самоврядування. Не рекомендується вводити його примусово чи лише декларативно – учасники освітнього процесу повинні усвідомити необхідність тісної взаємодії з учнями, їх право на участь у вирішенні проблем шкільного життя. Бажано продумати засоби морального заохочення педагогів, дітей і батьків, що активно долучаються до учнівського самоврядування.

Етапи формування органів учнівського самоврядування.

Перший етап. Соціально-психологічна служба школи починає свою роботу зі створення команди: знайти й зібрати зацікавлених учнів, створити команду односторонців, які діють спільно, підготувати проєкт самоврядування й починати його реалізацію у формах,

погоджених зі школярами. Найважливіше – створити в команді особливу атмосферу, систему цінностей. Тоді учні сприймуть самоврядування не як громадське, а як особисте життя.

Другий етап. Необхідно обрати модель самоврядування, яка найкраще підходить для цієї команди, форми, методи, засоби її впровадження. Для цього розробляється **проект самоврядування**. Розробка проекту стає загальною справою команди. Проект має містити відповіді на важливі запитання: які потреби школи може вирішити учнівське самоврядування, яке місце воно займає в шкільному житті тощо.

Третій етап. Команда визначає, як знайти спільну мову з учнями, вчителями (захист проекту учнівського самоврядування та ін.). Якщо роботу на цьому етапі проведено на достатньому рівні, то навколо команди гуртуються активісти, а педагоги й батьки допомагають і підтримують їх.

Четвертий етап. Нормативне забезпечення учнівського самоврядування (документи, які визначають його роль, структуру й повноваження).

П'ятий етап. Формування органів самоврядування (вибори або довільна форма самоорганізації). Самоврядуванню необхідна досить чітка виборна система, адже саме вибори навчають свідомо приймати рішення, віддаючи голос тому, хто справді міг би впоратися із поставленим завданням.

Соціальний педагог разом з адміністрацією школи та представниками учнівського самоврядування створює портфоліо органу учнівського самоврядування, куди входить:

1. Декларація про права дитини.
2. Декларація про права людини.
3. Конвенція ООН про права дитини.
4. Конституція України.
5. Закон України „Про освіту”.
6. Положення про загальноосвітній навчальний заклад.
7. Положення про шкільну раду ЗНЗ.
8. Статут школи.
9. Статут учнівського самоврядування.
10. Структурна модель учнівського самоврядування.
11. Загальношкільний план роботи.
12. План роботи учнівського самоврядування.
13. Плани роботи комісій.
14. Протоколи засідань.
15. Друкований орган учнівського самоврядування.

Коли етап організації шкільного самоврядування або створення дитячої організації завершений, необхідно підтримувати інтерес у учнів до участі в процесі самоврядування. Для цього, перш за все, необхідно розробити свою «корпоративну філософію»:

- визначення місії, тобто, найголовнішої мети організації, зрозумілої для всіх;
- визначення основних завдань, необхідних для досягнення місії;
- визначення основних цінностей організації, які повинні прийматися більшістю членів організації. Цінності організації необхідно прорангувати. У кризових ситуаціях рішення повинні прийматися на основі цих головних організаційних цінностей. Наявність і знання організаційних цінностей допоможе зберегти єдність при можливій постійній зміні як лідерів і керівників організації, так і її членів;
- розробка «Кодексу поведінки» (норм поведінки). Норми бувають інституційовані, тобто, прописані в певному положенні, й неінституційовані, тобто, негласно прийняті членами організації. Вступ до організації має на увазі добровільне прийняття цих норм. Норми поведінки повинні підтверджуватися на практиці.

Для розвитку й збереження корпоративної філософії об'єднання рекомендується:

- виписати цінності об'єднання й норми поведінки й розмістити в зручному для учнів місці (в посвідченні члена організації, у вигляді гасел, девізів, кредо, на стендах, плакатах);
- розробити й запровадити власні традиції, обряди, ритуали;
- створювати історію свого об'єднання, фіксувати заходи, події (у вигляді літопису, щоденника або журналу);
- створювати міфи й легенди об'єднання, героїв організації;
- продумати свою символіку, оформити приміщення за допомогою гасел, плакатів, настінних газет, власної друкарської продукції (клятва члена організації, гімн організації, оформлення заходів і т. д.).

Наступним кроком, який сприяє ефективному функціонуванню шкільного самоврядування, є **робота щодо згуртованості учнів**. Ця робота починається з їх інформованості про ухвалені органами самоврядування рішення й плани, що розробляються. Така інформація може поширюватися за допомогою шкільного радіо, друку, стінних стендів, виступів на зборах і т.д. При цьому важливо, щоб ця інформація стала предметом загальношкільного обговорення. Така форма взаємозв'язку й взаємодії може бути організована різними способами:

- створення «поштової скриньки» для передачі інформації (пропозиції, побажання, питання, ідеї) для адміністрації школи, класного керівника;
- вивішування настінної газети в школі або класі (на ній діти пишуть все, що їм хочеться написати, за винятком образ і лихослів'я). У молодшому шкільному віці учні можуть не тільки писати, але й малювати, тобто, висловлювати свій настрій або ставлення до чогось або когось через малюнок);
- обговорення на Інтернет-сайті школи;
- випуск періодичної шкільної газети (радіо-, відеогазети тощо). Шкільна періодична газета є одним з ефективних засобів розвитку згуртованості учнів. Основними організаційними моментами створення періодичної шкільної газети є:
- визначення структури газети на зборах, підготовка й оформлення матеріалу шкільною редколлегією або прес-центром;
- розподіл обов'язків між членами редколегії або прес-центру (черговість участі у випуску, виконання певних функцій при підготовці газети в кожному номері, можливість змінювати вид діяльності, наприклад: підготовка статей, коректування, роль класних колективів в підготовці шкільної газети);
- дотримання принципу зворотного зв'язку (для відгуків учнів і вчителів);
- відображення в шкільній газеті свободи думки, слова й волевиявлення учнів.

Ефективним методом є участь школярів в плануванні діяльності школи, а також контролі за виконанням ухвалених рішень. Участь у плануванні певної значущої справи створює відповідну психологічну готовність до її подальшого виконання. Цю спільну діяльність можна здійснювати в рамках проведення учнівських зборів, які є вищою формою самоврядування (як на рівні класу, так і на рівні школи). Метою проведення зборів є вироблення й прийняття колективного рішення з виникаючих проблем, за визначенням видів діяльності дитячого колективу, виходячи з інтересів учнів.

Іншою формою, спрямованою на об'єднання й розвиток співпраці, є практика правової взаємодії школярів і вчителів. Для цього до розробки шкільних статутів, положень про органи самоврядування залучаються всі учні. Основним принципом в організації правової взаємодії є підхід: «самі створюємо закон – самі по ньому живемо», причому важливо, щоб ці закони, правила, положення ставали предметом обговорення у школярів, щорічно аналізувалися й коректувалися, щоб для кожного складу органу учнівського самоврядування були «живі» правила. Істотним елементом

правової взаємодії є правове регулювання відносин між школярами й школою. Для цього створюється система договірних відносин між учасниками освітнього процесу.

Необхідно при створенні шкільних документів, конституцій, положень про шкільне самоврядування й статутів дитячих об'єднань передбачити поступове розширення повноважень учнів щодо самоврядування, причому на початковому етапі існування дитячого органу самоврядування ці повноваження повинні бути мінімальні й реальні для виконання їх дітьми.

При розробці документів слід звернути увагу на розділи, що містять гарантованість захисту прав всіх школярів, вчителів, батьків. Гарантованість прав в школі – це юридичні гарантії (наявність закріплених в документах прав громадян школи), організаційні гарантії (наявність правозахисних органів), інформаційні гарантії (доступність інформації про правове поле школи всім учасникам освітнього процесу) й ціннісні гарантії (ухвалення цінності правової поведінки всіма учасниками).

Для цього доцільно:

- розробити, обговорити й прийняти загальношкільну конституцію, в якій визначені й описані основні цінності школи, права й обов'язки всіх громадян школи, механізми правового регулювання в школі, структура й порядок дії органів управління й самоврядування й їх взаємодії;
- створити конституційну комісію школи, основним завданням якої є забезпечення прав, гарантованих конституцією.

Безумовно, розвиток такої загальної згуртованості й свідомості – довготривалий процес. Найбільш загальним і універсальним методом розвитку згуртованості суб'єктів освітнього процесу є спільна участь у різних видах діяльності, в першу чергу, неформальної діяльності: постановка спектаклів, участь у спортивних змаганнях, підготовка до фестивалів тощо. При цьому ефект посилюється, коли йдеться про ситуації конкуренції з іншою школою, коли необхідно підтримати честь школи і ін.

Використання **технології КТД (колективно-творчої діяльності)** також сприяє згуртованості учнів, уможливає формування соціальних, комунікативних, полікультурних компетенцій учнів, що реалізуються в прагненні й здатності до продуктивної творчої діяльності. Методика КТД – це спосіб організації життя дитячого колективу, за якого діти та дорослі планують свою діяльність через обговорення та вибір думок, припущень, ідей кожного, формуючи стосунки дружби, поваги, взаєморозуміння й турботи.

Етапи організації й проведення колективної творчої справи.

Перший етап – попередня робота колективу. На цьому етапі соціальний педагог визначає конкретні виховні завдання КТД, планує свої початкові дії, інформує школярів, які КТС можна провести, відповідає на запитання дітей. Виникає бесіда, яку можна назвати «стартовою». Йде обговорення: що краще зробити? для кого? хто братиме участь? кому бути організатором? Соціальний педагог не диктує, не нав'язує свою думку, а розмірковує разом з учнями.

Другий етап – колективне планування. Воно починається з роботи в мікроколективах – тимчасових об'єднаннях, де головна роль належить дітям. Кожний висловлює свою думку щодо питань, які вирішуються, у результаті формується єдина думка мікроколективу. Потім збирається весь колектив і слухає представника кожної мікрогрупи. Соціальний педагог спонукає до пошуку кращого варіанту розв'язання завдання. Для цього використовують різні прийоми й методи:

- метод соціологічного опитування (анкетування, бесіди, інтерв'ю);
- методики «незакінченого речення». Дітям пропонується за короткий проміжок часу закінчити такі речення: найбільша проблема в нашому класі – це..., я вважаю, що в нашому класі необхідно обговорити таке питання, як..., більш за все мене турбує проблема ...;
- методика «Будуємо новий класний дім» (учням пропонується покласти в будинок свою «цеглину» з пропозицією;
- метод «мозковий штурм». Учні протягом 5-7 хвилин визначають найбільш важливі питання в житті класу й називають відповідні теми КТС.

Третій етап – колективна підготовка КТС. Для підготовки й проведення обраної КТС на загальному обговоренні створюється спеціальний орган – рада справи, у яку входять представники від кожного мікроколективу. Рада справи – тимчасове об'єднання, вона існує лише під час підготовки й проведення одної КТС. Для підготовки й проведення наступної КТС вона створюється заново.

Четвертий етап – проведення колективної творчої справи. Цей етап – результат роботи, яка була здійснена під час підготовки КТС.

П'ятий етап – колективне підбиття підсумків КТС: що вдалося й чому, що не вдалося здійснити й чому, що пропонуємо на майбутнє.

7.4. Соціально-педагогічний супровід та підтримка учнівського самоврядування

Соціальний педагог загальноосвітнього навчального закладу організовує й координує педагогічний супровід та підтримку діяльності учнівського самоврядування. Основними завданнями соціально-педагогічного супроводу учнівського самоврядування є:

- визначення системи органів учнівського самоврядування в класах, школі та уповноважених осіб з числа учнів;
- передання учням досвіду організаторської роботи та навчання їх організаторської майстерності;
- залучення учнів до самоуправлінської діяльності в класі та шкільному колективі;
- надання представникам учнівського активу щоденної консультативної допомоги.

Завдання соціального педагога – створити в школі такі умови, що сприятимуть ефективному функціонуванню учнівського самоврядування. До них відносяться:

- робота над формуванням усвідомлення адміністрацією школи та кожним членом учительського та батьківського колективу педагогічних можливостей дієвого учнівського самоврядування;
- чіткий розподіл обов'язків між членами педагогічного колективу щодо надання необхідної допомоги учням у процесі організації різних справ;
- організація системи роботи органів учнівського самоврядування у межах школи (вимоги, пам'ятки, графіки навчання активу та проведення навчання у Школі організаторської майстерності, лідерів, ігротехніків, ведучих, волонтерів тощо);
- допомога в організації органами учнівського самоврядування системи змагання (визначення видів діяльності, з яких організовується змагання, розробка умов та критеріїв оцінювання діяльності, забезпечення гласності засобами стінної преси, випуску бюлетенів, радіогазет тощо);
- розробка системи стимулювання, заохочення та нагородження класних колективів, творчих груп, органів учнівського самоврядування, учнів-лідерів, вчителів-консультантів тощо;
- педагогічна допомога (а не контроль) за діяльністю суб'єктів учнівського самоврядування, що уможливує забезпечення реальних прав і обов'язків учасників самоврядування;
- цілеспрямоване навчання організаторів шкільного життя необхідними для цієї справи вміннями та навичками, створення ситуацій спільного навчання педагогів та учнів.

За поданням соціально-психологічної служби та адміністрації школи рішенням педагогічної ради призначають за кожною підструктурною ланкою учнівського самоврядування (комісією, програмою, проектом, напрямом діяльності тощо) педагога-консультанта чи педагога-координатора, які:

- надають методичну, консультативну та практичну допомогу у вирішенні того чи іншого питання;
- контролюють дотримання учасниками учнівського самоврядування правил законності, субординації, реальності прийнятих рішень, у разі наявності серйозного зауваження щодо законності чи реальності прийнятого рішення виносять це питання на перегляд і обговорення загальними зборами чи вищим у структурі керівним органом учнівського самоврядування.

Соціальний педагог проводить:

- навчання активу;
- колективні та індивідуальні інструктажі для організаторів конкретних ділянок роботи;
- підбирає необхідну літературу, методичні матеріали для самоосвіти дітей з метою практичного застосування опрацьованого матеріалу в реалізації планів, проектів, заходів;
- допомагає у правильному оформленні необхідних документів, сценарних планів тощо;
- здійснює посередницьку роботу між органами дитячого самоврядування та керівниками державних, недержавних структур, адміністрацією навчального закладу.

В процесі організації учнівського самоврядування соціальний педагог стикається з певними труднощами. Найскладнішим у процесі організації співпраці дітей та дорослих є зміна психологічних установок, позицій, поглядів. Дорослим дуже важко позбутися опіки над дітьми, піднятися до рівня партнерських стосунків. А дітям потрібно допомогти навчитися не чекати підказок, нагадувань, виконання замість них певних ділянок роботи, а поступово ставати розумними господарями свого закладу, власного життя. З метою допомоги педагогам і дітям в організації та координації роботи органів учнівського самоврядування доцільно створити Школу лідерів самоврядування дітей та учнівської молоді.

Основним завданням роботи Школи лідерів є підготовка дітей з лідерськими здібностями, які організовуватимуть навколо себе своїх ровесників і координуватимуть їх діяльність під час реалізації будь-яких проектів та планів.

Школа лідерів самоврядування дітей та учнівської молоді може працювати як:

- щомісячні засідання школи;
- гурток у загальноосвітньому чи позашкільному навчальному закладі;
- форма проведення районного, міського або обласного збору лідерів учнівського самоврядування тощо.

Таким чином, можна умовно виокремити складові напрямки впливу шкільного самоврядування на соціалізацію особистості. Перш за все, шкільне самоврядування сприяє реалізації базової потреби особистості, що виникає в процесі вікового розвитку (в даному випадку базовою потребою є природна активність) та потребою в самовираженні та самореалізації. Участь у діяльності шкільного самоврядування допомагає трансформувати природну активність особистості у соціальну активність, що, власне, й формує соціальну систему її інтересів.

Шкільне самоврядування створює широкі можливості й для формування навичок організаторської діяльності як засобу якісного переходу природної активності старшокласника до становлення самостійності та самоорганізації власної життєдіяльності. Наявність навичок організаторської діяльності дозволяє йому орієнтуватися в системі життєвих ситуацій, планувати свої дії у вирішенні поставленої мети, контролювати та коригувати прогнозовані життєві цілі.

Формування навичок організаторської діяльності сприяє якісному переходу особистості від задоволення потреби в самоствердженні й самостійності до самоорганізації власного життєвого простору й навколишнього середовища загалом, що також є актуальною потребою умов сучасного суспільного життя.

Література:

1. Чугаєвський В.Г. Учнівське самоврядування в національній школі / В.Г.Чугаєвський. – К., ВПЦ «Київський університет», 2004. – 234 с.
2. Єрмаков І.Г. Учнівське самоврядування: структура, зміст і концепція розвитку. / І.Г.Єрмаков, В.І.Кириченко. – Х.: Вид. група «Основа», 2008. – 112 с.
3. Приходько М.І. Учнівське самоврядування в сучасному вимірі / М.І.Приходько – Х.: Вид. група «Основа», 2008. – 176 с.

Питання для самоконтролю:

1. Охарактеризуйте учнівське самоврядування як форму соціалізації підростаючого покоління.

2. Назвіть основні нормативно-правові документи, які визначають юридичну можливість впровадження державно-громадського управління у загальноосвітньому навчальному закладі.
3. Проаналізуйте форми учнівського самоврядування в сучасній українській школі.
4. Виокреміть основні етапи технології організації учнівського самоврядування в школі.

Тема 8. Технології соціального проектування в діяльності соціального педагога

- Соціальне проектування. Класифікація соціальних проєктів
- Соціальний проєкт як технологія проектування соціально-педагогічної діяльності
- Оцінка соціального проєкту
- Соціальне проектування в діяльності шкільного соціального педагога

8.1. Соціальне проектування. Класифікація соціальних проєктів

Соціальний проєкт – це сконструйоване ініціатором проєкту соціальне нововведення, опис конкретної ситуації, яка повинна бути вдосконалена, й конкретних методів та кроків щодо її реалізації. Соціально-педагогічне проектування є одним із напрямів соціального проектування. За В.Юсуповим, **соціально-педагогічне проектування як педагогічна технологія** – це спеціально організована система поетапної практичної діяльності для досягнення запланованих соціальних суспільних і особистісних цілей. Застосування цієї форми роботи уможливорює ефективно вирішувати завдання соціального становлення підростаючого покоління.

Основні характеристики проєкту:

- обмеженість (за часом, цілями, завданнями, результатами й ін.) – це характеристика проєкту, що дозволяє контролювати хід його реалізації за чітко визначеними етапами на основі визначених результатів, що вимірюються на кожному етапі. Обмеженість проєкту означає, що він має:
 - етапи й конкретні терміни їх реалізації;
 - чіткі завдання, що вимірюються;
 - конкретні результати, що вимірюються;
 - плани й графіки виконання роботи;

- конкретне число й якість ресурсів, необхідних для реалізації;
- цілісність – загальний сенс проекту чіткий і очевидний, кожна з його частин відповідає загальному задуму й визначеному результату;
- послідовність і взаємозв'язок – логіка побудови частин, які співвідносяться й обґрунтовують одна одну. Цілі й завдання витікають із поставленої проблеми, бюджет опирається на опис ресурсів і поєднується із планом;
- об'єктивність і обґрунтованість – доказовість того, що ідея проекту, підхід до вирішення проблеми є наслідком роботи авторів щодо осмислення ситуації й оцінки можливостей її вирішення;
- компетентність автора й персоналу – адекватне вираження компетентності авторів в проблематиці, засобах і можливостях вирішення питання, володіння виконавцями технологіями, механізмами, формами й методами реалізації проекту;
- життєздатність – визначення перспектив розвитку проекту в подальшому можливості його реалізації в інших умовах тощо.

Час від появи задуму проекту до його повної реалізації називається проектним циклом (життєвим циклом проекту). В. Луків вирізняє такі **стадії життєвого циклу проекту**:

- розробка концепції проекту;
- оцінка життєздатності проекту;
- планування проекту;
- складання бюджету;
- захист проекту;
- попередній контроль;
- реалізація проекту;
- корекція проекту за підсумками моніторингу;
- завершення робіт та ліквідація проекту.

Класифікація соціальних проектів. Соціальні проекти класифікують:

- за характером запланованих змін – інноваційні, підтримуючі;
- за характером діяльності – освітні, науково-технічні, культурні тощо;
- за масштабами – мікропроекти, малі проекти, мегапроекти;
- за особливостями фінансування – інвестиційні, спонсорські, кредитні, бюджетні, субсидійовані, благодійні;
- за термінами реалізації – короткотермінові, середньотермінові, довготермінові.

Соціальні проекти класифікують і за такими критеріями:

• **за змістом діяльності:**

- дослідницькі;
- пошукові;
- інформаційні;
- просвітницькі;
- соціальні.
- творчі;
- ігрові;
- практично-орієнтовані;
- кооперативні;
- змагальні;
- конкурсні;

• **за кількістю учасників:**

- індивідуальні (особистісні);
- парні;
- групові;
- колективні.

• **за термінами:**

- короткотермінові;
- середньої тривалості;
- довготривалі.

Т.Резнік, Н.Сергеев виокремлюють такі **види соціально-педагогічних проектів:**

- проект-продукт,
- проект-презентація,
- проект-співдіяльність,
- проект-самореалізація,
- власне соціальний проект.

Проект-продукт орієнтує учасників на отримання матеріального продукту як результату творчої діяльності. В ньому більш яскраво проявляється роль керівника проекту. Проект-презентація презентується групою, зміст, засоби, розробка проекту й його презентація проводиться за мінімальної участі керівника-педагога. Проект-співдіяльність – це проект, де педагог є рівноправним учасником проекту. Проект-самореалізація – реалізація школярами самостійного бачення мети проекту, самостійна його підготовка, корекція, самопрезентація.

Участь у реалізації соціальних проектів є основоположною ланкою соціалізації учнівської молоді, яка набуває практичного досвіду суспільної діяльності. У процесі соціального проектування

учні отримують навички партнерства та взаєморозуміння, поваги до інших, ініціативності у прийнятті рішень, висловленні думок, засвоюють соціальні норми поведінки.

8.2. Соціальний проект як технологія проектування соціально-педагогічної діяльності

Соціальне проектування – упорядкована в часі й просторі послідовність актів соціальної діяльності, сукупність методів, прийомів, спрямованих на досягнення певної мети, реалізацію соціального замовлення. **Процес проектування відбувається у кілька етапів.**

- I. Розробка: формулювання ідеї проекту – визначення актуальності, формулювання проблеми, вибір об'єкту, визначення основної мети проекту та завдань, які належить розв'язати. Важливо правильно діагностувати проблему та підібрати способи вирішення. На діагностико-прогностичному етапі проводиться визначення напрямку діяльності та формулювання загальної концепції реальних можливостей проведення роботи.
- II. Планування проекту: уточнення меж етапів проекту, визначення переліку процесів, розробка схеми заходів, планування окремих видів проектної діяльності відповідно до завдань, визначення й обґрунтування необхідних ресурсів, здійснення базової оцінки, складання бюджету проекту.
- III. Практичне впровадження проекту – виконання запланованих заходів, які в описі проекту мають бути точно відображені та забезпечені потрібними матеріальними ресурсами. В ході реалізації проекту завжди плануються моніторингові дії: співставлення досягнутих результатів з визначеними цілями.
- IV. Завершення та оцінювання проекту. Передбачає підведення підсумків, ґрунтовний аналіз результатів.

Розглянемо їх детальніше.

I етап. Збір та обробка інформації. Першим етапом підготовки проекту є дослідження об'єкту планування (складання списку необхідних даних, проведення докладного збору та аналізу даних).

II етап. Розробка концепції проекту.

Після аналізу зібраної інформації визначається соціальна проблема та починається розробка концепції проекту. **Актуальність проекту** визначається тим, наскільки значущою для суспільства (спільноти, групи людей чи організацій, з орієнтацією на потреби яких будується проект) є соціальна проблема, для вирішення якої створений проект.

Визначивши, в чому задум проекту, й встановивши, на вирішення якої проблеми спрямований проект, формулюється **мета проекту**. Мета – це усвідомлений образ майбутніх результатів, ідеальне уявлення про результат майбутньої діяльності учасників. Вимоги до її формулювання: повинна бути зрозумілою та реальною, можливою для реалізації в межах запланованого часу й ресурсів, визначати кінцевий результат (піддаватись контролю, вимірюванню).

Завдання проекту. Завдання проекту – конкретні дії, які належить здійснити. Конкретність результату реалізації проекту – головна вимога до формулювання завдань. Завдання визначають послідовність досягнення мети. Кожний наступний крок повинен сприяти досягненню кінцевого результату. Вимоги до формулювання завдань: конкретизувати очікуваний результат (1), об'єкт (2), термін досягнення цілі (3), зусилля, що плануються (4), кількісні характеристики результату, що очікується (5), що і коли має бути зроблено (наприклад, навчити протягом тримісячного (3) тренінг-курсу «Основи здоров'я» (4) учнів школи, які мають досвід куріння (2), навичкам відмови від нього (1)).

Очікувані результати проекту: можуть бути матеріальними (моделі, програми, плани, створення об'єднань, центрів, громадських організацій, результати досліджень), ідеальними (нові способи дій, методи дослідження), формальними (впровадження нових форм, процесів), світоглядними (зменшення кількості наркозалежних, покинутих дітей) тощо.

Обґрунтування проекту. Обґрунтування проекту характеризує його реалізацію в правовому, економічному, організаційному відношеннях і складається із:

- нормативно-правового обґрунтування та переліку нормативних документів, що регулюють цю сферу діяльності: (міжнародні документи, конституція, закони, регіональні цільові соціальні програми, постанови уряду, інструктивні листи, накази керівника організації, статuti організації);
- фінансового обґрунтування: джерела фінансування та регулярність надходження коштів, бюджет проекту;
- організаційного обґрунтування: опис приміщень (території), перелік матеріально-технічного обладнання, кадри.

Життєздатність проекту. Необхідно передбачити успіх і не допустити провалу проекту – іншими словами, встановити рівень ризику. Оцінюючи життєздатність проекту, необхідно з'ясувати особливості соціального середовища, в якому планується його реалізувати.

III. Створення й навчання проектної групи (виконавці проекту). До проектної групи підбираються соціально активні, небайдужі учні, особистісно зацікавлені у діяльності, спрямованій на розвиток соціальної ситуації в своєму класі, школі, селі, місті, регіоні тощо.

IV. Планування проекту (разом з проектною групою)– встановити перелік та порядок заходів щодо реалізації проекту та їх виконавців. Моделювання передбачає: створення описово-структурної моделі (словесної, графічної) проекту, визначення критеріїв ефективності проекту, визначення, як і яким чином контролюватиметься та оцінюватиметься діяльність учасників проекту на різних етапах.

V. Складання бюджету. Бюджет це – основний фінансовий документ, фінансово-економічне обґрунтування проекту Основними критеріями бюджету є:

- обґрунтованість – реальність зазначених цін і запланованих витрат;
- логічність – взаємопов'язаність із запланованими заходами та іншими діями;
- відповідність масштабом проекту;
- ефективність витрат;
- створення ефекту соціальної та економічної стійкості.

VI. Портфолію проекту (опис проекту). Після завершення всіх необхідних підготовчих робіт складається детальний опис проекту (10-12 сторінок). В описі необхідно подати таку інформацію:

- назва проекту;
- учасники проекту (виконавці, цільові групи);
- база реалізації проекту та термін її дії;
- обґрунтування вибору проблеми;
- мета та завдання проекту;
- характеристика проекту (опис розробленої моделі);
- термін реалізації проекту (початок-закінчення);
- прогнозований результат (індикатори виконання, інструменти вимірювання);
- ресурси: людські, матеріально-технологічні, фінансові, інформаційні;
- етапи та завдання реалізації проекту.

Послідовність етапів можна оформити в таку таблицю:

Етап	Завдання	Діяльність	Термін	Ресурси (потреби)	Результат	Хто виконує

- результати проекту (матеріальні);
- графік виконання проекту – має продемонструвати уміння автора користуватися сучасними інструментами планування;
- моніторинг та оцінювання проекту;
- загальні висновки;
- джерела інформації (не менше 10): нормативно-правові документи, літературні джерела, назви офіційних сайтів.

Зацікавленим особам (адміністрації школи, відділам освіти, спонсорам, засобам ЗМІ, батькам та ін..) інформація про проект подається у вигляді резюме проекту. Анотація проекту – резюме (паспорт) проекту – пишеться після завершення розробки загального опису проекту і є дуже стислим викладенням змісту всього проекту.

Резюме (паспорт) соціального проекту

1. Назва проекту.
2. Мета проекту.
3. Автори проекту (заклад, кількість учасників).
4. Керівник проекту.
5. Консультант (спеціальність, звання, вчена ступінь).
6. Тип проекту:
 - за домінуючою в проекті діяльністю: дослідницький, творчий, ігровий, інформаційно-пошуковий, практико-орієнтований (враховує соціальні інтереси учнів, чітко орієнтується на результат);
 - за предметно-змістовою областю: культурологічний, (літературний, музичний, лінгвістичний), природничо-науковий, екологічний, спортивний, географічний, історичний;
 - за характером координації проекту: з відкритою координацією (жорсткий), з прихованою координацією (гнучкий);
 - за кількістю учасників проекту: особистісний (індивідуальний), парний, груповий;
 - за охопленням змісту: монопредметний, міжпредметний, поза предметний;
 - за часом проведення: короткотривалий, довготривалий;
 - за характером контактів (рівня охоплення): в межах класу, школи, району, міста, регіону, країни.
7. Сфера соціального дослідження.
8. Освітня сфера, з якою пов'язаний зміст проекту: філологія, суспільствознавство, інформатика, мистецтво, БЖД, фізична культура та ін.
9. Методи, що використані в роботі на проектом.

10. Форма представлення проекту: постер, альбом, відеофільм, буклет, реферат, макет та ін.
11. Освітні і культурно-освітні заклади, на базі яких здійснюється проект: база школи, бібліотеки, музеї, ВНЗ, зоопарк, дитячий будинок і ін.
12. Джерела інформації, використані в процесі реалізації проекту: науково-популярні журнали, наукові журнали, монографії, словники, енциклопедії та ін..
13. Словник проекту (понятійний апарат) (додаток).

VII. Етап реалізації проекту. Етап реалізації соціального проекту повністю залежить від того, наскільки успішно проведена підготовча робота, тобто, від рівня концептуального осмислення проекту, переведення концепцію в план робіт, фінансування та ресурсного забезпечення й оцінки життєздатності проекту.

Контроль за реалізацією проекту. У технології управління проектами виокремлюють три види контролю:

- попередній контроль. Такий контроль здійснюється до початку робіт. Його призначення – заздалегідь перевірити, наскільки проект забезпечений матеріально-технічними та фінансовими ресурсами, а також кадрове забезпечення;
- поточний контроль. Оскільки проект планується здійснювати поетапно, кожен з етапів має певні показники виконання. Це дозволяє контролювати хід робіт, не чекаючи фінальної стадії реалізації проекту. Показники, які підлягають контролю, характеризують відповідність проекту його реальному виконанню за термінами, витратами, ресурсами, якістю;
- підсумковий контроль – оцінка того, що досягнуто при реалізації проекту в цілому.

Корекція проекту за підсумками моніторингу. Моніторинг проекту не є формою його внутрішнього контролю, хоча широко використовується в цих цілях. Його призначення – фіксація динамічних змін проекту та його середовища під впливом їх взаємодії. Моніторинг або оцінювання проекту здійснюється як впродовж реалізації проекту, так і за результатами діяльності за наперед визначеними критеріями. Моніторинг впродовж часу реалізації проекту використовується для корекції діяльності в межах проекту.

VIII. Завершення робіт. Підсумковий контроль дозволяє зафіксувати завершення роботи щодо проекту. Оформлення результатів може бути різним: рукописні та друковані матеріали, відеофільми, фотографії, альбоми, комп'ютерні програми, моделі, таблиці. Їх також доцільно падати у вигляді таблиці:

Зміст результату проекту	Форма представлення	Оцінка якості

Ліквідація проекту. Доки проект не ліквідовано, він не завершений. Ліквідація проекту – це дії з припинення всіх прав і зобов'язань учасників проекту (без їх переходу в порядку правонаступництва до інших осіб).

Побудова соціального проекту – це певним способом упорядкована діяльність суб'єкта проектування за допомогою методів.

Характеристика основних методів соціального проектування та конструювання

Найменування методу	Характеристика методу
Систематизація	розгляд соціального проекту при його розробці як певної системи з власною структурою та функціями.
Інверсія («зроби навпаки»)	виконання нових розробок шляхом відмови від традиційного підходу та розгляд проблеми з діаметрально протилежної позиції. При цьому елементи та характеристики проєктованого об'єкта, звичайно, міняються місцями (ззовні-зсередині, шкідливе-корисне, симетрично-асиметрично, головне-другорядне, центральне-периферійне тощо).
Аналогія (прецедент)	використання досягнень з інших галузей науки та практики. Аналогічні рішення, що використовувалися для вирішення соціальних задач, можуть бути запозичені з різних сфер соціуму. При цьому використовується аналогія з раніше розробленими соціальними конструкціями.
Емпатія (співпереживання)	отождоження особистості проєктувальника з об'єктом розробки шляхом «входження в образ». Сприяє появі нового погляду на вирішення проблеми.
Комбінування	використання у проєкті окремих складових, процесів та елементів у різному порядку та у різних сполученнях. Використовують три схеми об'єднання елементів: «нове+старе», «нове+нове», «старе+старе». Комбінації елементів можуть бути різними: механічне поєднання, поєднання через проміжні елементи, дублювання, утворення багатоступневих конструкцій.
Компенсація	зрівноваження небажаних чинників засобами протилежної дії.
Динамізація	перетворення нерушливих та незмінних елементів тої або іншої соціальної конструкції у рухливі й змінні форми.
Блочно-модульне конструювання	побудова соціальних конструкцій на основі модулів та блоків.

Резервування (дублювання)	збільшення кількості об'єктів для підвищення надійності соціальної конструкції в цілому.
Розчленування	поділ для спрощення функцій та операцій традиційних соціальних об'єктів на конструктивно подібні складові частини – секції, блоки тощо.
Асоціація	уміння визначати співпадання деяких ознак у різних соціальних об'єктах, що дає можливість виробляти нетрадиційні рішення.
Пошук несподіваного ракурсу	розгляд конструйованого соціального об'єкта з незвичних та несподіваних позицій, що часто приводить до нового та оригінального конструктивного рішення.
Спрощення	спрощення складного соціального явища для кращого розуміння його структури.
Екстремалізація	мисленнєве розміщення соціальної конструкції в екстремальні умови та їх посилення до тих пір, поки конструкція витримує. Це своєрідне мисленнєве екстремальне експериментування.
Метафоризація	пошук метафори, що характеризує соціальну конструкцію, та детальне її втілення.
Ділова гра	Комплексний метод, який охоплює всі стадії процесу підготовки й прийняття рішення. Його застосовують у випадках вирішення складних проблемних ситуацій, що вимагають для свого вирішення взаємодії багатьох зацікавлених відомств, організацій, громадських сил. Головна мета ділової гри – організувати спільну діяльність учасників вирішення проблеми так, щоб виявити позиції, спонукати до захисту спільних чи групових інтересів, допомогти почути й зрозуміти один одного, знайти шлях до згоди.
Вживання в роль	метод уможливорює отримання більш точного уявлення про те, що потрібно зробити в процесі проектування, зрозуміти, як буде реалізовуватися проект.
Синектика	декілька запропонованих ідей розглядаються учасниками проекту окремо один від одного, в ході обговорення між ними встановлюється певний взаємозв'язок і взаємозалежність.
Реорганізація	заміна попередніх принципів функціонування об'єкту новими вихідними положеннями.
Пристосування	виправданий себе в іншій ситуації досвід вирішення проблем застосовується в ході реалізації проекту.

8.3. Оцінка соціального проекту

Протягом всього процесу впровадження проекту слід здійснювати моніторинг і координацію діяльності для мінімізації

впливу негативних чинників та непередбачуваних ризиків у ході його реалізації. Моніторинг не є єдиною процедурою, яка дає уявлення про особливості реалізації проекту. Крім цього, також проводиться оцінка – процес детального аналізу результатів діяльності та їх співвіднесення з певними запланованими критеріями. За підсумками оцінки визначається рівень ефективності проекту для вирішення конкретної соціальної проблеми.

Критерії оцінки соціальної діяльності: ефективність, економічність, результативність. Економічність – це мінімізація вартості ресурсів з огляду на відповідну якість їх застосування. Ефективність – співвідношення між продуктом у вигляді послуг тощо та ресурсами, використаними для їхнього виробництва. Результативність – ефективність результатів в порівнянні з цілями та використаними для досягнення цих цілей ресурсами.

Види оцінки. З точки зору супроводу соціальних проектів прийнято виокремлювати кілька класифікацій видів оцінки, залежно від того, коли й хто оцінку здійснює й що саме оцінюється.

За ознакою часу (коли) розрізняють **вхідну (або базову) оцінку, поточну оцінку та оцінку на виході (або підсумкову).**

Вхідна (базова) оцінка, перш за все, здійснюється на початковому етапі розробки проекту (або окремого виду проектної діяльності), коли потрібно оцінити вихідну ситуацію, передумови розробки, реалістичність цілей, завдань, доречність і адекватність обраних об'єктів, теоретичної основи діяльності й очікуваних результатів, потреби в ресурсах.

Оцінка на виході (підсумкова) здійснюється пізніше у таких випадках, коли програма проектної діяльності розроблена й слід прийняти рішення щодо її впровадження. Поточна оцінка застосовується, коли проект (або окремий вид діяльності у межах цього проекту) вже впроваджений і, не очікуючи його закінчення, потрібно оцінити перебіг подій – чи насправді реальна діяльність відповідає запланованій, чи потрібні якісь зміни, наприклад, коригування завдань, ресурсів тощо.

За ознакою того, що саме оцінюється – характеристики діяльності, яка відбувається в межах проекту (процеси) або наслідки цієї діяльності (результати), розрізняють **оцінку процесів і результатів.** Оцінка процесів зосереджена на діяльності учасників, видах діяльності, заходах тощо.

Оцінка результатів застосовується щодо проектів, які вже активно реалізуються й пройшли певні етапи становлення або вже завершені. Вивчаються як передбачені, так і не передбачені результати.

Така оцінка може стосуватися як короткострокових наслідків, змін, що сталися з учасниками проекту (наприклад, рівня участі, поінформованості, знань, поведінки), так і довготермінових.

За особливістю того, хто здійснює оцінку – персонал проекту або сторонні фахівці та експерти, розрізняють **внутрішню й зовнішню оцінку**. **Внутрішня оцінка** має бути постійним процесом, невід'ємним від впровадження, передбаченим вже на етапі розробки як постійне джерело інформації стосовно реалізації проекту. Вона спрямована на удосконалення самого процесу реалізації проекту.

Зовнішня оцінка переважно зосереджена на відповідності реальної діяльності запланованій, відповідності результатів цілям і завданням проекту й забезпечує об'єктивність завдяки незалежній позиції спеціалістів-дослідників.

При оцінці соціальних проектів важливо мати на увазі досить широке коло питань, наприклад:

- чи досить чітко сформульовані цілі, завдання проекту й чи відповідають вони можливостям організації чи групи, яка буде його реалізовувати?
- чи є логічним зв'язок між проблемою, сформульованою в проекті, й специфікою діяльності організації?
- чи реалістична мета проекту?
- чи буде сприяти реалізація проекту вирішенню поставленої проблеми?
- чи відповідають методи, план виконання проекту поставленим завданням?
- чи досить чіткі критерії оцінки результатів виконання проекту?
- наскільки реалістичним в аспекті поставлених завдань є кошторис проекту?
- чи є підтримка інших організацій, інших спонсорів?
- рівень компетентності виконавців проекту.

8.4. Соціальне проектування в діяльності шкільного соціального педагога

Робота над соціальним проектом стає для учнів практикою регулювання міжособистісних відносин, становлення навичок ділового спілкування, оволодіння основами перспективного планування, прийняття рішень та усвідомлення відповідальності за їх виконання, уможливлене розвиток в них самостійності та здатності до самоорганізації, готовність до співпраці, до творчої діяльності, толерантність, терпимість до чужої думки, вміння вести діалог, шукати й знаходити компроміси, вміння оцінювати явища, розв'язувати

проблеми, планувати, самостійно вчитися, вміння жити у багатокультурному світі.

Метою соціально-педагогічного проектування у школі є:

- задіяння способів і методів ненасильницького вирішення соціальних конфліктів, розвиток школярів на ідеалах добра, цінностях справедливості й милосердя;
- орієнтація школярів на моральне самовдосконалення, поширення й утвердження етики ненасильницького й безконфліктного вирішення соціальних і особистісних проблем, етики діалогу;
- формування навичок «розумної соціальної поведінки» у співтоваристві;
- акцентування уваги на актуальних соціальних проблемах сучасності, навчання способам і методам подолання конфліктних ситуацій соціально позитивними засобами;
- прилучення до реальної практичної діяльності щодо вирішення певної соціальної проблеми;
- підвищення загального рівня моральної культури школярів за рахунок набуття нового морального досвіду у соціально значущій діяльності;
- формування соціально-особистісних компетенцій: навички «розумної соціальної поведінки» у суспільстві, удосконалення корисних соціальних навичок і умінь (планування діяльності, розрахунок необхідних ресурсів, аналіз результатів і остаточних висновків і ін.), соціальна мобільність і ін.

Залежно від обраної проблеми соціальний педагог розробляє проект її вирішення індивідуально чи у співпраці з творчою групою, до складу якої можуть входити колеги по роботі, учні, представники різних соціальних інститутів та громадські організації.

Як свідчить досвід, учням важко самостійно опанувати технологію роботи над проектом. Важлива роль на всіх етапах діяльності відводиться соціальному педагогу, який, з одного боку, є організатором проекту й забезпечує розвиток і навчання вихованців, а з іншого, є рівноправним членом робочої групи й висуває власні цілі, аналізує ситуацію, пропонує цікаві ідеї для обговорення.

Етапи навчання розробки й реалізації соціального проекту:

I етап – підготовчий:

- визначення важливих проблем школи та життя місцевої громади;
- вибір проблеми школярами;
- узгодження питання про проектну діяльність учнів з адміністрацією навчального закладу, колегами;

- визначення мети та очікуваних результатів діяльності учнів у проекті;
 - планування роботи;
 - інформування учнів про проект;
 - створення ініціативної групи.
- II етап – дослідження проблеми:
- збір інформації, яка характеризує проблему, доводить її актуальність;
 - визначення джерел інформації;
 - розподіл обов'язків щодо збору та опрацювання інформації;
 - формування вміння працювати з різними джерелами інформації тощо;
 - збір інформації.
- III етап – вибір шляху розв'язання проблеми:
- систематизація та аналіз отриманого матеріалу;
 - вироблення орієнтовного плану дій;
 - інформування громадськості;
 - систематизація зібраного матеріалу.
- IV етап – визначення дій щодо вирішення проблеми:
- визначення шляхів вирішення проблеми (власна участь або ініціювання);
 - планування власної діяльності;
 - визначення напрямків ініціювання;
 - фандрейзингова діяльність;
 - створення творчих груп і розподіл доручень.
- V етап – реалізація проекту:
- проведення акцій, фестивалів, концертів, ярмарок, добродійних акцій, толок тощо;
 - звернення до місцевих органів влади, комерційних структур, громадських організацій, церкви тощо;
 - організація й проведення піар-кампанії (оголошення, інформація у ЗМІ, листівки та ін).
- VI етап – презентація результатів проекту:
- відбір інформації для презентаційних стендів та її оформлення;
 - створення портфолію проекту;
 - підготовка екскурсиводів;
 - інформування про презентацію;
 - розробка сценарію заходу;
 - визначення місця презентації та учасників;
 - запрошення гостей;

VII етап – оцінювання успішності проекту:

- які соціальні якості учнів отримали свій розвиток?
- чому навчились?
- яких умінь і навиків набули?
- які були недоліки?
- що вдалось найкраще?

На початковому, підготовчому етапі важливо виробити в учнів мотивацію до роботи, оскільки саме їх особистий інтерес сприяє усвідомленому підходу до виконання проекту в цілому. Етап вибору теми та її дослідження передбачає аналіз широкого переліку проблем класу, школи, місцевої громади, що потребують вирішення, вибір однієї з них, котра й стане об'єктом дослідження.

Щоб відповісти на питання: чому саме ця проблема набула особливої актуальності, який вплив вона має на оточуюче соціальне середовище, чому вона визнана особливо гострою і до нинішнього часу не вирішена – учні повинні застосувати аналітичні навички та конкретні знання: аналіз правової бази обраної теми та систематизація інформації, отриманої із різних джерел, на основі особистого дослідження, проведення соціологічного опитування, спілкування із спеціалістами, представниками влади та громадськості. Групи школярів презентують зібрані матеріали, наводять факти, статистичні дані, висновки спеціалістів. Результати дослідження обговорюються школярами колективно. Учні пропонують ідеї та варіанти вирішення проблеми, обирають найбільш оптимальний. У процесі обговорення школярі планують майбутню проектну діяльність: формулюють її конкретні завдання, методи та засоби реалізації, моделюють кінцевий результат, визначають завдання робочих груп, розробляють або визначають критерії контролю тощо. На цьому етапі доцільним є проведення з учнями практичних занять із складання анкет-опитувальників, написання офіційних листів. Слід провести спільне обговорення зібраних джерел, проаналізувати отриману інформацію, застосовуючи прийоми розвитку критичного мислення. Принциповим є колективне обговорення учнями всіх рішень, що приймаються на основі узгодження їх інтересів, використовуючи різноманітні методи групової роботи (мозковий штурм, дискусія, коло думок, виявлення альтернативи, вибір оптимального варіанту тощо).

Під керівництвом соціального педагога школярі компонують матеріал за розділами:

- актуальність та важливість проблеми для школи, села, району, міста, області;
- інформація про різні підходи до вирішення проблеми;

- програма дій, котру обрала команда;
- розробка варіанту реалізації своєї програми.

Підсумком роботи цього етапу має бути чітке розуміння обраної проблеми, над якою буде працювати команда. Формується загальне уявлення про роботу над проектом, його етапами, учні відповідно поділяються на мікрогрупи, вирішують певні організаційні питання.

Реалізація етапу вирішення проблеми є процесом втілення повністю або частково плану дій команди. У процесі виконання проекту можливе корегування його завдань, шляхів реалізації, засобів тощо. Керівникові проекту варто пам'ятати, що коригування плану можливе лише у випадку, якщо не були реалізовані якісь із запланованих пунктів (наприклад, не вистачило коштів). Об'єктивних причин, які можуть вплинути на виконання затвердженого плану, достатньо багато, відтак, аби їх заздалегідь передбачити, потрібно ретельніше працювати над складанням плану реалізації проекту. План можна змінювати, але при цьому не відмовляйтесь від остаточної мети проекту. Зміни до проекту може внести як керівник, так і його учасники після того, як їх буде обговорено й погоджено з усіма.

Результатом проектної діяльності є презентація та захист його кінцевого продукту. Успіх проекту значною мірою залежить від оформлення його результатів. Презентація його матеріалів перед широкою аудиторією – неодмінна умова роботи над проектом. Завданнями етапу презентації матеріалів дослідження є інформування про важливість обраної проблеми, представлення практичної діяльності щодо реалізації проекту, ознайомлення з її результатами. Презентація може бути оформлена у вигляді відеопрезентації, презентаційного стенду, буклету тощо (фотографії, малюнки, плакати, діаграми та ін.). Паралельно слід підготувати усний виступ представників команди, які, використовуючи матеріали презентаційного стенду, відеоматеріали, продемонструвати своє бачення вирішення обраної проблеми.

Соціальний педагог разом із учасниками проекту готує інформацію про соціальний проект – прес-реліз. **Прес-реліз** – це документ, в якому організація чи публічна особа подає інформацію про певну подію або захід до засобів масової інформації (ЗМІ). Метою написання прес-релізу є ознайомлення з подією як актуальним способом вирішення суспільної проблеми й подальше висвітлення її у найвигіднішому або важливому для організації аспекті. За функціональним призначенням і терміном подання відносно події прес-релізи поділяються на такі види:

- анонс;

- запрошення;
- інформація;
- резюме.

Реквізити прес-релізу:

- дата подання;
- назва виду документа;
- назва й логотип установи, яка підготувала прес-реліз;
- контактна особа, номер телефону та адреса для отримання подальшої інформації;
- заголовок – текст, який містить відомості про: зміст події, організаторів, місце події, час, причини і значення події.

Обсяг прес-релізу, спосіб подання матеріалу, вибір мовних засобів спрямовані на те, щоб ЗМІ зацікавилися подією, прийняли рішення про доцільність участі в цій події та її подальшого висвітлення. Бажаний обсяг прес-релізу – до 2 стор. Вживання спеціальної лексики повинно бути мінімальним, текст – вичитаним та відредагованим.

Слід зазначити, що роботу над проектом не можна вважати ефективною без аналізу учнями результатів своєї діяльності на різних етапах його реалізації, тобто, проведення рефлексії. На завершальному етапі проекту доцільно організувати обговорення, під час якого учні матимуть змогу оцінити проектну діяльність в цілому та особистий внесок кожного в загальну справу, виявити недоліки діяльності та обговорити шляхи їх подолання. Обмірковуючи досвід, набутий в процесі реалізації проекту, учні можуть проаналізувати, які знання вони отримали, чого і як навчилися, яких умінь і навичок набули, що вдалося найкраще, наскільки важливою була їх діяльність для школи чи громади.

Доцільно також провести анкетування учасників проектної діяльності. Опираючись на систему критеріїв і показників, слід всебічно обговорити реальні здобутки, порівняти їх з тими, що були заплановані командою на етапі підготовки проекту. Обов'язковим є аналіз відповідності окреслених цілей і досягнутих результатів. Під час аналізу слід відзначити внесок кожного члена команди у спільний результат роботи.

В оцінюванні проектної діяльності можна виокремити два загальних види оцінювання: пряме й непряме. Об'єктами в прямому оцінюванні, як правило, є цілі й результати, які планувалися до початку реалізації проекту. Важливим елементом в проектній діяльності є й непряме оцінювання (наприклад, в результаті проектної діяльності в школі відбулося чимало змін: стали кращими взаємовідносини різних

вікових категорій учнів, в школі почав працювати «Клуб за інтересами», шкільний музей поповнився новими експонатами тощо).

Соціальному педагогу слід враховувати, що в організації роботи школярів над створенням і реалізацією соціальних проектів є й свої труднощі. Перш за все, це прагнення підлітків вийти з-під контролю дорослих при розробці й реалізації своєї ідеї. По-друге, неготовність дорослих на-рівних співпрацювати з школярами. Тому соціальному педагогу слід підготувати дорослих, які будуть працювати в ході реалізації проекту (педагогів, батьків, представників підприємств чи організацій та ін.) до діалогової взаємодії з дітьми. По-третє, при розробці й реалізації соціального проекту можливі конфлікти всередині самої команди, яка працює над ним. Соціальний педагог повинен передбачити виникнення конфліктних ситуацій й бути готовим до роботи над їх вирішенням.

Ще однією проблемою, з якою зустрічається соціальний педагог в роботі з школярами – це певна непостійність школярів, які можуть втратити інтерес до участі в проекті. Тому слід приділяти особливу увагу формування мотивації членів проектної групи, надавати проектній діяльності нові імпульси.

При організації соціального проектування в школі слід враховувати й вікові особливості школярів. Так, для дітей молодшого шкільного віку вибираються теми проекту із зони найближчого розвитку дитини. Життєвий цикл такого соціального проекту – 1-2 тижні. Починати вчити молодших школярів плануванню й реалізації соціального проекту слід з найпростішого – визначення мети, завдань, етапи діяльності, рефлексія.

У підлітків на першому плані – комунікативна діяльність, тому проектну роботу з ними соціальний педагог організовує як групову чи колективну, хоча не слід обмежувати й індивідуальної проектної роботи. Отриманий результат має бути соціально й практично значущим. Важливим для самоствердження школярів в цьому віці є публічна презентація виконаного соціального проекту.

Соціальні інтереси старшокласників поширюється на позашкільний простір, тому соціальний педагог повинен налагоджувати зв'язки із позашкільними закладами й організаціями та сприяти залученню їх до спільної проектної діяльності. Темі проектів підбираються із врахуванням особистісних виборів і прагнень учнів на основі широкого охоплення всіх учнів класу.

За географією контактів проекти можуть бути внутрішньошкільними (класними, міжкласними), загальношкільні, позашкільними (міжшкільними), мережевими (міжрегіональними) та

міжнародними. Прикладами загальношкільних проєктів є створення засобів масової інформації у школі, організація системи учнівського самоврядування, виставкового залу, музею школи. Різні загальноосвітні навчальні заклади мікрорайону можуть об'єднувати свої зусилля для здійснення спільної проєктної діяльності. Це може бути обмін досвідом учнівського самоврядування шкіл району, організація опитування мешканців громади щодо певної соціальної проблеми, проведення конкурсів, змагань тощо. Мережеві проєкти мають на меті широке залучення установ та представників громади до активної соціальної діяльності. Метою такої співпраці може бути волонтерська діяльність в громаді, вирішення проблеми вандалізму, підтримка місцевої бібліотеки чи підготовка теле- або радіопередач для місцевого радіо чи телебачення.

Соціальний педагог з метою навчання проєктній діяльності школярів розробляє, організовує й проводить конкурс соціальних проєктів школярів. Наприклад:

Конкурс «Класний проєкт»

Конкурс спрямований на залучення школярів до суспільно-корисної діяльності, розвиток спільної діяльності дітей і дорослих, батьків і вчителів. Конкурс дозволить презентувати суспільно-корисні ініціативи школярів і дає можливість отримати суспільне визнання і підтримку.

Мета: створення умов для залучення школярів і дорослих у спільну соціально значущу проєктну діяльність.

Завдання конкурсу:

- розвиток ініціативи й створення умов для особистісного соціального розвитку школярів;
- підтримка й розвиток суспільно корисної, соціально значущої діяльності школярів;
- розширення кола спілкування школярів з місцевим громадою.

Організатор конкурсу: школа _____

Конкурс проводиться серед класних колективів 7-11 класів школи

Конкурс проводиться за такими номінаціями:

- «Шкільні відкриття» – проєкти, спрямовані на вивчення світу довкола нас, природне середовище, ландшафт, соціальні стосунки тощо;
- «Територія радості» – проєкти, спрямовані на розвиток дитячої творчості, пов'язаної із світом захоплень дітей різних вікових груп, проведення дозвіллевих програм, організація виставок дитячої творчості, тощо;

- «Будемо здорові» – проекти, спрямовані на формування у школярів здорового способу життя, потребу постійно турбуватися про своє здоров'я, здоров'я своїх рідних, друзів. Реалізація проекту пов'язана із пропагандою здорового способу життя, спортивних секцій, проведення оздоровчих заходів, акцій тощо.

Учасникам проекту (класам, сім'ям, різновіковим групам) пропонується розробити візитку проекту.

Візитка проекту

Школа ___

Клас ___

Проект «Промінчики добра»

Пропонуємо прийняти участь в:

- акції «Сонечко в подарунок» (день добрих справ);
- акції «Книжка в подарунок» (для школярів молодших класів).
- акції «Усмішка в подарунок» – для всіх нас.

Запрошуємо разом провести ігрову програму «Я, ти, він, вона – разом дружна ми сім'я».

Соціально-психологічна служба школи обирає журі для оцінки таких проектів, до складу якого входять представники органів учнівського самоврядування, батьки, представники місцевої громади та ін.

Рівні й критерії оцінювання проектів:

- високий рівень. Проект має соціальну значущість, висунуті актуальні проблеми, достатня глибина проникнення в соціальну проблему. У процесі роботи використані різноманітні методи дослідження й обробки отриманих результатів, була продемонстрована нестандартність мислення проектної групи. Прийняті рішення доведені, висновки аргументовані. Кожен з учасників проекту працював активно, рішення приймалися колективно; учасники демонстрували взаємодоповнюваність, взаємодопомогу, демократичність і діловитість у спілкуванні. Проект демонструє реальну, практичну спрямованість і значущість. Учні продемонстрували творчість, оригінальність;
- достатній. Проект має соціальну значущість, висунуті актуальні проблеми, однак обґрунтованість проблеми недостатня. У процесі роботи використані різноманітні методи дослідження й обробки отриманих результатів, але учні мислили стандартно. Висновки й рішення недостатньо аргументовані. Учасники проектування працювали активно, колективно приймали рішення, проте в їх діяльності постерігалася певна

неузгодженість. Проект демонструє реальну, практичну спрямованість і значущість;

- середній. Проект не має соціальної значущості, проблеми не вирізняються актуальністю, розроблені поверхово. Учні мислили стандартно. Рішення й висновки не аргументовані. Учні працювали неактивно, неузгоджено. Проект не має практичної спрямованості;
- низький. Проект не має соціальної значущості, висунуті проблеми не розроблені. Учні працювали безсистемно. Проект не має висновків, чітко висловлених рішень. Не всі учні працювали над проектом. Проект не має практичної спрямованості.

Соціальний педагог розробляє й доводить до прийняття й реалізації соціально-педагогічні проекти й програми та надає методичну та організаційну допомогу ініціативним групам громадянськості, дітям і дорослим у цій складній справі (додаток А). Сприяючи розвитку соціальних ініціатив дітей та дорослих, соціальний педагог використовує різні моральні й матеріальні засоби стимулювання їх ініціативи, домагається суспільного визнання значущих новацій, впровадження їх у життя.

Пошук фінансових джерел для впровадження в життя проектів і програм – фандрайзинг – також займає багато часу в його діяльності. Оволодіння соціальним педагогом навичками програмування, економічного обрахунку й фандрайзингу істотно підвищує його конкурентоспроможність як фахівця на ринку праці та його продукції на ринку соціальних проектів і програм.

Підготовка й реалізація соціально значущих проектів учнями сприяє успішності процесу їх соціалізації – не тільки їх адаптації, але й перетворюючої діяльності в соціумі, пов'язаної із реалізацією особистісного соціального досвіду на практиці, формуванню уміння самостійно виокремлювати й вирішувати соціальні проблеми, сприяє набуттю досвіду діяльності в тій чи іншій соціальній ролі, розвитку особистісних якостей: самоусвідомлення, самоутвердження в соціумі.

Література:

1. Бестужев-Лада, І.В. Соціальне прогнозування: курс лекцій / І.В.Бестужев-Лада, Г.А.Наместникова. – М.: Педагогічне товариство Росії, 2007. – 392 с.
2. Курбатов В.І. Соціальне проектування: навчальний посібник. / В.І.Курбатов, О.В.Курбатова. – М.: Фенікс, 2001. – 416 с.
3. Луків В.А. Соціальне проектування / В.А.Луків. – М.: Флінта, 2007. – 397 с.

4. Оцінка проєктів і програм. Школа управління НКО. Книга IV. Під ред. Центру підтримки НКО. – М.: ЦПНКО, 2003. – С. 172.
5. Технології соціально-педагогічної роботи: Навчальний посібник / За заг. ред. проф. Капської А. Й. – К.: Освіта, 2000. – 372 с.
6. Шакурова М.В. Методика и технология работы социального педагога: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. / М.В.Шакурова. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 272 с.

Питання для самоконтролю:

1. Охарактеризуйте особливості соціального проєктування як виду соціально-педагогічної діяльності.
2. Охарактеризуйте структуру соціального проєкту.
3. Визначте етапи технології соціального проєктування.
4. Назвіть методи, які застосовуються в технології соціального проєктування.
5. Проаналізуйте вимоги, які ставляться до оцінювання соціального проєкту.

Тема 9. Тренінг в діяльності шкільного соціального педагога

- **Соціально-педагогічний тренінг як метод активного соціального навчання**
- **Підготовка та реалізація програми тренінгових занять**
- **Групова динаміка й етапи роботи групи**
- **Тренінгові техніки в роботі соціального педагога**
- **Діяльність тренера у проведенні соціально-педагогічного тренінгу**
- **Методики оцінки ефективності проведеного тренінгу**

9.1. Соціально-педагогічний тренінг як метод активного соціального навчання

Актуальною інноваційною технологією, яка сприяє оптимальному забезпеченню позитивної соціалізації дітей і молоді в освітньому, просторі, є соціально-педагогічний тренінг, що зорієнтований на динамічні перетворення в навколишньому середовищі й ґрунтується на інтерактивних методах роботи. Звернення соціальних педагогів до тренінгових технологій є цілком обґрунтованим, оскільки їх застосування дає змогу науково будувати соціально-педагогічну діяльність, сприяє підвищенню її ефективності,

забезпечує тиражування, відтворюваність оптимального способу реалізації соціального процесу. В енциклопедії з соціальної педагогіки зазначено, що поняття «тренінг» ідентифікується часто з термінами «активне соціальне навчання», «групи інтенсивного спілкування» й трактується науковцями по-різному – як група методів, які спрямовані на розвиток здібностей до навчання та оволодіння будь-яким складним видом діяльності, засіб впливу, який спрямований на розвиток знань, соціальних установок, вмінь і досвіду у сфері міжособистісного спілкування, а також засіб розвитку соціальної компетентності у спілкуванні тощо.

У широкому сенсі під соціально-педагогічним тренінгом розуміється практика соціально-педагогічного впливу, заснована на активних методах групової роботи. По суті, тренінг – це форма спеціально організованого навчання для самовдосконалення особистості, в ході якого вирішуються такі завдання:

- оволодіння соціально-педагогічними знаннями;
- розвитку здатності соціальної взаємодії з іншими;
- підвищення рівня самооцінки тощо.

У соціально-педагогічній діяльності тренінг застосовується з метою надати або поновити соціальні знання та навички, сформувати ставлення особистості до певних проблем та ідей, моделювати поведінку у групі з метою зміни, оновлення та покращення процесу загального розвитку особистості.

Необхідно зауважити, що важливими перевагами тренінгової соціально-педагогічної технології є її спроможність оптимізувати процес соціалізації особистості, забезпечити підвищення рівня соціалізованості учнівської молоді, що виявляється у здатності до передачі соціальної інформації, задоволеності міжособистісними стосунками, особистісно-професійному самовизначенні, просоціальній активності. Завдяки гнучкості своєї структури та варіативності тренінг є ефективним у роботі з будь-якою віковою категорією учнівської молоді.

Виокремлюють такі **види тренінгів**:

- **тренінги особистісного зростання**, орієнтовані, в першу чергу, на внутрішньоособистісний контекст роботи учасників, систему відносин до самого себе, розвиток рефлексивних здібностей. У таких тренінгах група є засобом підтримки та джерелом зворотного зв'язку (Я – Я);
- **тренінги формування комунікативних умінь і соціальних навичок (соціально-просвітницький тренінг)**. Група слугує свого роду «полігоном» для відпрацювання соціальних умінь і навичок;

- **тренінги згуртування команди, соціально-психологічної адаптації** в конкретному колективі, конкретні учасники тренінгу розглядаються як її члени (Я- соціальна група);
- **тренінги професійного самовизначення.** Предмет роботи – система відносин людини до професійної діяльності, а також комунікативні навички, необхідні для становлення професіонала (Я – професія).

Залежно від цілей, використовують такі види тренінгів:

- **тренінг як тренування,** у результаті якого відбувається формування та відпрацювання вмій та навичок ефективної поведінки;
- **тренінг як форма активного навчання,** метою якого є передача знань, а також розвиток певних умій і навичок;
- **тренінг як метод створення ситуацій для саморозкриття учасників** і самостійного пошуку ними способів вирішення власних соціальних проблем.

На тренінгу особистісного росту йде робота над глибинними особистісними установками учасників, спрямована на духовне зростання індивіда. Людина засвоює інформацію краще, якщо навчання проходить інтерактивно, тобто, коли вона має можливість одночасно з одержанням інформації обговорювати незрозумілі моменти, задавати запитання, відразу закріплювати отримані знання, формувати навички поведінки.

Соціально-просвітницький тренінг розрахований на:

- надання інформації;
- оволодіння знаннями;
- формування умій, знань і навичок, які сприятимуть усвідомленому вибору варіантів поведінки;
- розвиток установок, усвідомлення потреб і мотивів;
- підготовку фахівців, навчання спеціалістів, школярів-інструкторів.

В ході комунікативного тренінгу група й груповий процес є інструментом для того, щоб учасники навчилися вільно спілкуватися з різними людьми й в різних колективах.

Атрибути тренінгу:

- тренінгова група;
- тренінгове коло;
- спеціальне облаштоване приміщення та приладдя;
- тренер;
- правила групи;
- атмосфера взаємодії та спілкування;

- інтерактивні методи навчання;
- структура тренінгового заняття;
- оцінювання ефективності тренінгу.

9.2. Підготовка та реалізація програми тренінгових занять.

Групова динаміка й етапи роботи групи

Тренінговий процес реалізується в межах основних, тісно пов'язаних між собою компонентів: мета, учасники (цільова група, на яку спрямований тренінг), зміст, методи, умови (приміщення, у якому проводиться тренінг, забезпеченість усіма необхідними матеріалами для проведення тренінгу, час початку тренінгу, його тривалість тощо), педагог-тренер.

Етапи проведення тренінгу:

Вступ (5% часу). Коротке повідомлення про мету й завдання тренінгу. Крім інформування про мету, завдання тренінгу, регламент роботи, вступне слово виконує важливу психологічну функцію – задає темп роботи, який буде підтримуватися тренером протягом тренінгу. Цей темп повинен бути обраний з урахуванням особливостей групи, але дуже важливо, щоб він був зручний і природний і для самого ведучого.

Вступ складається з таких частин:

- **знайомство** – відбувається знайомство учасників тренінгу. Цей етап присутній у роботі тренінгових груп завжди, але він має різні форми й тривалість;
- **прийняття правил роботи групи** – етап народження групи, коли вона приймає на себе зобов'язання й готова їх виконувати;
- **очікування учасників тренінг** – на цьому етапі учасники висловлюють свої очікування від тренінгу. Дуже важливо, щоб кожен висловив свої очікування вголос (вправи «Дерево очікувань», «Пісочний годинник», «Серце» і т. д.).

Основна частина тренінгу обумовлена завданнями та змістом тренінгу й складається з таких етапів:

- **актуалізація знань учасників.** На цьому етапі завдяки спеціальним вправам тренер звертається до досвіду й знань учасників стосовно теми тренінгу, оцінює рівень їх інформованості. Завдання етапу актуалізації проблеми – зробити проблему, яка розглядається, актуальною для кожного учасника, розкрити її важливість і значущість, мотивувати учасників на подальшу активну групову діяльність за допомогою запитань: «Що для вас значить...», «Що ви відчуваєте, коли чуєте слово...», «Ви чи ваші знайомі стикалися з...», «Що ви

почували, коли...» та ін. або доручити учасникам, які працюють в парах, розповісти історію, що відбулася з ними чи їхніми знайомими, пов'язану з темою тренінгу, та поділитися враженнями, що виникали у них під час розповіді тощо;

- **інформаційний блок (20-40 % часу).** На інформаційному етапі тренінгу тренер знайомить учасників із новими знаннями, й від того, наскільки якісно й зрозуміло буде подана нова інформація, залежить подальше її засвоєння та практичне відпрацювання. Інформаційний блок слід поділити на кілька логічно завершених частин. Завдання тренера – так викласти інформацію, щоб її було почуто й усвідомлено. Крім вербального впливу, тренер має використовувати наочні матеріали, дискусії, рольові ігри та ін. Інформаційний блок тренінгу має досить гнучку структуру (не має чітких часових рамок і обов'язкового порядку);

- **набуття практичних навичок (20- 60 % часу).** Етап набуття практичних навичок містить вправи, спрямовані на практичне застосування знань, отриманих на попередньому етапі. Ця навичка відпрацьовується учасниками при використанні в тренінгу рольових ігор.

Підсумкова частина тренінгу – завершення роботи та отримання зворотного зв'язку (5 % часу). Завдання цього етапу:

- підвести підсумки тренінгу;
- з'ясувати, чи оправдалися очікування учасників, оцінити зміну рівня їх інформованості.

Змістове й часове співвідношення цих етапів у кожному окремому тренінгу може бути різним. Це залежить від:

- цілей тренінгу (якщо це тільки інформаційний тренінг, то етап формування практичних навичок може бути дуже скороченим);
- цільової групи (чим молодша цільова група, тим більше використовується ігор-розминок, ігор, спрямованих на згуртування групи, і тим меншим є інформаційний блок);
- тривалості тренінгу;
- рівня підготовленості групи (якщо група добре інформована, більше часу можна присвятити формуванню навичок і обговоренню соціальних явищ).

Особливості організації тренінгу. Ідеальна кількість учасників групи – близько 15 осіб, але може коливатись від 10 до 20 учасників. При значному збільшенні групи затягується проведення всіх вправ, при значному зменшенні – не створюється належна атмосфера.

Проведення тренінгу розраховане на команду тренерів (фасилітаторів), їх оптимальна кількість – троє. Інколи доводиться проводити заняття одному тренеру, що ускладнює його роботу.

При підготовці як тренінгу в цілому, так і окремих занять слід визначити мету проведеної роботи, продумати й сформулювати завдання, які потребують вирішення. Адже саме цілі й завдання служать основою вибору вправ, на них ставиться акцент при обговоренні й отриманні зворотного зв'язку.

Очікування: оскільки емпіричний стиль тренінгових занять є дещо незвичним, дуже важливо, щоб учасники усвідомлювали, чого очікувати від занять, і мали можливість із самого початку висловити свої особисті сподівання й отримати відповіді на запитання. Важливо, щоб учасники погодилися з тим, що необхідно відвідувати всі заняття.

Групова динаміка – це розвиток або рух групи, обумовлений взаємодією й взаєминами членів групи між собою. У групову динаміку входять:

- цілі та завдання групи;
- згуртованість групи;
- норми групи;
- позиція ведучого;
- структура лідерства;
- групові ролі;
- фази розвитку групи;
- етапи роботи.

Виокремлюють чотири основні фази, які проходить тренінгова група в процесі розвитку. **Початкова фаза – орієнтації та залежності:**

- учасники придивляються один до одного й до ведучого;
- проявляється зацікавленість;
- у якості захисту можливим є прояв скептичного ставлення до того, що відбувається;
- група орієнтована на ведучого, від нього чекають керівництва та інструкцій.

Перехідна фаза – «притирання» й конфлікту:

- відбувається активний розподіл ролей;
- проявляється прагнення до суперництва;
- підвищується агресивність;
- іноді група обирає в якості об'єкта нападу одного з учасників;
- можлива відкрита конфронтація з ведучим;
- фаза супроводжується підвищеною ворожістю й напругою в групі.

Робоча фаза – співробітництва й цілеспрямованої діяльності:

- виникло почуття приналежності до групи;
- виробилися загальні цінності;
- з'явилася довіра, щирість у вираженні почуттів і усвідомлення спільного «ми»;
- учасники можуть відкрито розповідати про свої проблеми.

Завершальна фаза – інтеграція особистих інтересів і вимог групи:

- активність спрямовується на досягнення групових цілей.
- встановлюються поведінкові стандарти;
- ефективно вирішуються групові проблеми.

Після того, як завдання виконані, питання, що цікавлять групу, вияснені, вона завершує своє існування як соціальна структура. Важливою проблемою для тренера є процес формування згуртованості групи, оскільки це є важливим чинником успішності учасників у досягненні групових завдань. Згуртованість веде до створення в групі атмосфери безпеки, до зниження психічного напруження, встановлення ширих, довірчих відносин між учасниками. Учасники стають більш відкритими, підвищується їх активність.

Правила роботи групи. Правило «тут і тепер»: головним є те, що відбувається зараз, які почуття кожен з учасників відчуває, тому що тільки через актуальні переживання, через груповий досвід людина може пізнати себе. На заняттях можна користуватися тільки тією інформацією, яку учасник надає про себе сам під час групової роботи. Минулий досвід спілкування не обговорюється й не може пропонуватися на заняттях в якості аргументів.

Правило щирості: говорити треба тільки про реальні почуття, а не про ті, які його б заспокоїли, виправдали, чи, навпаки образили.

Правило «Я-висловлювання»: у групі важливим є те, що кожен учасник говорить будь-яку фразу тільки від свого імені.

Правило заборони на діагнози й оцінку: оцінка вчинку є обмеженням особистісної свободи, породжує тривогу з приводу можливої оцінки, яку учасник може отримати від інших, що таким чином може призвести до «закритості» членів групи або прагненню поводитися, виходячи з принципів соціально бажаної поведінки.

Правило особистої відповідальності: все, що відбувається з людиною в процесі групової роботи – це наслідок її особистої активності. Говорити на заняттях можна все, але за свої слова потрібно відповідати особисто.

Правило особистого внеску: чим більше учасник проявляє активність, чим більше він бере участь у груповій роботі, тим більше

зворотних зв'язків він отримає, отже, тим більше в нього можливостей для особистісного зростання. Всі дії, що відбуваються під час групової роботи, передбачають участь у них кожного учасника на рівних умовах з усіма.

Правило конфіденційності: розповідати іншим про те, що було на тренінгу, як поведився той чи інший член групи, які проблеми вирішував – неприйнятно з точки зору етики. Групові процеси повинні обговорюватися в групі, а не за її межами.

Правило кола: під час роботи кожен учасник повинен бачити кожного. Говорити на занятті можна тільки так, щоб промовця бачив кожен з учасників.

Правило сталості: заняття пропускати не можна.

9.3. Тренінгові техніки в роботі соціального педагога

До тренінгових технік, які забезпечують активну участь і взаємодію учасників, відносяться:

- ситуаційна вправа;
- групове обговорення;
- рольова гра;
- презентація інформації;
- структуроване практичне заняття;
- індивідуальна робота та ін.

Розглянемо їх детальніше.

Презентації. Презентації спрямовані на надання нової інформації з конкретного, досить вузького, практичного аспекту теми. Особливості застосування:

- заздалегідь організувати всі необхідні умови для проведення презентації (підготувати робоче місце, засоби наочності – плакати, слайди, демонстраційну апаратуру тощо);
- в ході роботи періодично запитувати аудиторію щодо розуміння нової інформації, підтримувати постійний зворотний зв'язок;
- виявляти гнучкість, бути готовим до непередбачуваних обставин, адже презентована нова інформація для когось може виявитися такою, що не відповідає його усталеним поглядам.

Коллективні презентації – форма подачі матеріалу, коли кілька (трое або більше) осіб разом або по черзі повідомляють інформацію аудиторії. Згідно з вказівками ведучого, який регулює черговість виступів, кожний, хто презентує, робить доповідь певної тривалості. Як правило, кожне повідомлення присвячене якомусь одному з кількох аспектів однієї теми. Передбачаються запитання аудиторії кожному доповідачу.

Групове обговорення. Групове обговорення в тренінгу – це спільне обговорення певного суперечливого питання, що дає змогу прояснити (можливо, змінити) думку, позиції та установки учасників групи в процесі безпосереднього спілкування. У тренінгу групова дискусія може бути використана як з метою надання можливості учасникам побачити проблему з різних сторін (це уточнює взаємні позиції, зменшуючи опір новій інформації, так і в ролі засобу групової рефлексії через аналіз індивідуальних переживань (збільшуючи згуртованість групи й одночасно полегшуючи саморозкриття учасників).

Обговорення в тому чи іншому вигляді використовується майже на всіх етапах тренінгу. Воно виникає тоді, коли кожен учасник висловлює свою думку з тієї чи іншої теми на основі своїх знань і досвіду. У структурованих обговореннях задають тему, а іноді чітко регламентують порядок проведення обговорення (форми, організовані за принципом «мозкового штурму»). У неструктурованих обговореннях тема обирається самими учасниками. Час обговорення формально не обмежений.

Мозковий штурм (генератор ідей). Мозковий штурм є засобом швидкого залучення всіх членів групи в роботу на основі вільного висловлення своїх думок щодо питання, яке розглядається.

Основні правила проведення «мозкового штурму»:

- сформулювати питання чи завдання;
- записувати всі пропозиції, що надходять від учасників;
- висловлені думки й пропозиції не критикувати й не оцінювати.

Групова дискусія – це спосіб організації спільної діяльності учасників під керівництвом ведучого з метою вирішення групових завдань чи впливу на думки й установки учасників у процесі спілкування. Використання методу дозволяє:

- дати учасникам можливість побачити проблему з різних сторін;
- уточнити персональні позиції й особисті точки зору учасників;
- послабити приховані конфлікти;
- виробити спільне рішення групи;
- підвищити активність роботи учасників дискусії;
- підвищити інтерес учасників до проблеми й думки інших;
- задовольнити потребу дітей у визнанні та повазі інших.

Рольове моделювання. Рольове моделювання може здійснюватися у формі драматичних вистав, рольових ігор і т.д. У цих видах діяльності школярі відпрацьовують соціально бажану поведінку під керівництвом ведучого.

Ігрові методи ведення тренінгів сприяють активізації процесу навчання, зняттю напруження учасників, оптимізації їх взаємодії. Гра

допомагає розкрити свої здібності, виявити творчий потенціал, проявити щирість та відкритість. За характером процесів ігри поділяються на такі основні категорії:

- **ділові ігри** (імітаційне моделювання реальних механізмів і процесів);
- **організаційно-діяльнісні** (форма колективної мислєдіяльності, у процесі якої відбувається навчання й проектування нових діяльнісних зразків);
- **рольові** (моделювання життєвих ситуацій, розігрування певних проблемних ситуацій). Рольові ігри – це невеликі сценки довільного характеру, що відображають моделі життєвих ситуацій. У рольових іграх учасникам надається можливість:
- виявити існуючі стереотипи реагування в тих чи інших ситуаціях;
- розробити й використовувати нові стратегії поведінки;
- подолати свої внутрішні побоювання й проблеми.

Кейс-метод. Кейс-метод (*case study*) – це техніка навчання, що користується описом реальних соціальних ситуацій (від англ. *case* – «випадок»). Під ситуацією (кейсом) розуміють письмовий опис конкретної реальної події, пропонують проаналізувати її, знайти шляхи розв'язання та обрати найкращий з них.

Кейс-метод – складна система, що інтегрує в собі інші методи пізнання: дискусію, ігрові методи, «мозковий штурм», моделювання, мисленнєвий експеримент, проблемний метод, системний аналіз тощо.

Проблема посідає важливе місце в кейс-методі, при цьому в самому кейсі вона часто є присутньою в неявному, замаскованому вигляді, нерідко буває прихованою серед інших, менш вагомих проблем.

Етапи роботи з кейсом:

- введення в кейс, постановка ведучим питань;
- аналіз ситуації. Робота відбувається індивідуально чи в групах. Кожен з учасників пропонує свій варіант розв'язання проблеми, що оцінюється групою, яка й обирає оптимальний варіант рішення, готується до презентації. У роботі школярі можуть користуватися різноманітними джерелами інформації;
- презентація рішень проблеми кейсу. Кожен варіант рішення фіксується на окремому аркуші;
- загальна дискусія;
- підбиття підсумків роботи.

Вправи-енергізатори. Учасники в ході спільної діяльності періодично відчувають зниження активності. Засобом її активізації можуть слугувати вправи-енергізатори (рухливі ігри тощо).

При організації тренінгу необхідно також враховувати й те, що приміщення для нього повинне бути достатньо просторим, добре провітрюваним, не зашареним великою кількістю меблів, що дозволяє розсаджувати учасників у коло. Слід звернути увагу на відсутність гострих кутів, скляних меблів та інших предметів, які можуть призвести до травм при виконанні рухливих ігор. Приміщення, в якому стільці й столи прикріплені до підлоги, не можна назвати вдалим для проведення тренінгу. У багатьох випадках стане в нагоді класна дошка, якщо ж її немає – можна скористатися аркушами паперу великого формату й набором маркерів.

Бажано, щоб приміщення було більш-менш звукоізолюваним або розташованим в такому місці, куди не проникає шум. Особливо гостро ця проблема постає, коли тренінги проводяться в звичайних шкільних класах, у навчальний час.

9.4. Діяльність тренера у ході проведення соціально-педагогічного тренінгу

Важливу роль у проведенні соціально-педагогічного тренінгу відіграє поведінка ведучого як чинника, що визначає успішність тренінгу. Розвиваючий ефект виникає у тренінговій групі в результаті створення атмосфери емпатії, щирості, саморозкриття й особливих взаємин довіри між членами групи й ведучим.

Тренер (ведучий) групи зобов'язаний:

- мати чітке уявлення про тип групи, її цілі й завдання;
- володіти діагностичними засобами відбору у групи;
- інформувати учасників про правила, якими повинна керуватися група у своїй діяльності;
- уникати таких форм роботи в групі, для виконання яких в учасників недостатньо підготовки та досвіду.

Засоби впливу, що використовуються ведучим, можна умовно розділити на два види: вербальні та невербальні.

До вербальних належать такі засоби впливу:

- структурування ходу занять. Маються на увазі всі висловлювання, які визначають хід заняття. Наприклад, «тема сьогоднішньої нашої розмови...». Висловлювання повинні бути спрямовані на обмеження непродуктивної активності групи;
- збір інформації;
- переконання, які здійснюються безпосередньо або опосередковано;
- надання інформації;
- постановка завдань, які повинні виконувати школярі.

До невербальних засобів належать: міміка, жестикуляція, проксеміка.

Помилки тренера є основною причиною неефективності тренінгу, хоча сам по собі тренінг – найбільш ефективна технологія щодо навчання конкретним соціальним навичкам і вмінням. Одна із найбільших помилок тренера – нерозуміння механізмів групової роботи.

Поради тренера щодо керівництва груповим процесом

Стадії динаміки групи	Поради тренера
Початкова фаза - орієнтації та залежності	<ol style="list-style-type: none"> 1. Заохочувати всі спроби учасників відкрито висловлюватися. 2. Застосовувати роботу в парах, тому що учасникам легше говорити один з одним, а не з цілою групою. 3. Пам'ятати про те, що найбільший опір роблять незахищені учасники, у яких, можливо, є психологічні проблеми. 4. Не квапитися.
Перехідна фаза – «притирання» і конфлікту.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Допомогти учасникам зрозуміти, чого вони хочуть досягти під час роботи в групі. 2. Звертати увагу учасників на ті моменти, коли група відчуває себе як єдине ціле. 3. Ще раз з'ясувати очікування групи від тренінгу. 4. Запропонувати навчальні вправи і таким чином дати можливість учасникам спробувати нові прийоми, стратегії поведінки в безпечній обстановці в групі. 5. Не залишати без уваги всі почуття, що виражають учасники в групі. 6. Сприймати учасника таким, який він є.
Робоча фаза - співробітництва й цілеспрямованої діяльності.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Заохочувати спроби учасників відпрацювати отриманні навички. 2. Сприяти розвитку довірливих стосунків. 3. Не залишати без уваги те, що відбулося у групі.
Завершальна фаза - інтеграція особистих інтересів і вимог групи.	<ol style="list-style-type: none"> 1. З'ясувати в учасників що ще варто зробити. 2. Попросити учасників оцінити ефективність роботи. 3. Підготувати процедуру закінчення. 4. Зробити так, щоб всі учасники подякували один одному. 5. Забезпечити інформацією про систему підтримки й подальшої роботи. 6. Дати зрозуміти учасникам, що ви завжди раді їм допомогти.

9.5. Методики оцінки ефективності проведеного тренінгу

Можна виокремити такі **критерії оцінки ефективності** тренінгу:

- підвищення рівня інформованості аудиторії з питань і тем, що обговорювалися в ході тренінгу;
- сформованість установок на зміну поведінки;
- оцінка тренінгу як процесу.

Методики оцінки ефективності проведеного тренінгу:

Для оцінки тренінгу як процесу необхідно з'ясувати емоційний стан учасників (комфортність), оцінку форм тренінгу учасниками («сильні» й «слабкі» блоки та ігрові ситуації). Для цього можна використовувати такі методики:

- **коментар. Обговорення з персональними висловлюваннями.** Після закінчення тренінгу кожен учасник групи висловлюється за схемою: що дізнався нового, що сподобалося чи не сподобалося, що потрібно змінити. Тренеру в цьому випадку необхідно конспектувати відгуки, а потім проаналізувати й зробити висновки;
- **анкетування.** Заздалегідь готується анкета, яку учасники заповнюють після закінчення тренінгу. Бажано, щоб анкета складалася з відкритих питань, що дозволить учасникам висловлюватися у вільній формі. У анкету можуть входити такі питання:
 - які теми тренінгу були для вас новими,
 - які теми мали недостатньо інформації,
 - які ігри вам сподобалися найбільше.
- **нотатки тренера.** Після закінчення тренінгу або його окремих блоків тренер записує, як реагувала група на інформацію цього блоку, чи всі брали участь в іграх, чи всім було комфортно. Недоліком даного методу є те, що тренер часто відволікається й не може все запам'ятати. Щоб уникнути цього, потрібен спостерігач, бажано, психолог або другий ведучий, який зможе фіксувати реакцію учасників на різні блоки (інформаційні та ігрові), а також на самого тренера;
- **«інтерв'ю-вихід».** Заздалегідь готується анкета, що перевіряє знання окремих тем. Така анкета має бути невеликою, питання краще сформулювати в закритій формі, з даними заздалегідь варіантами

Відповідно до цієї методики проводяться два виміри – до проведення тренінгу й після його закінчення. Завдання тренера – з'ясувати, чи зменшилася кількість неправильних відповідей

після закінчення тренінгу, яка залишилася незрозумілою учасникам. Якщо в анкетах, заповнених після закінчення тренінгу, кількість неправильних відповідей зменшилося, то можна вважати, що проведений тренінг підвищив інформованість учасників з проблеми;

- **суб'єктивна оцінка учасників.** У цьому випадку анкета містить список критеріїв, а учасникам пропонується оцінити тренінг за цими критеріями. Критеріями можуть бути: новизна інформації, комфортність, практична корисність та ін. Також критерії оцінки тренінгу можна подати у вигляді «Я-висловлювань», учасники відзначають рівень згоди або незгоди з цими висловлюваннями;
- **«панельне інтерв'ю-вихід».** Після деякого часу (3-6 місяців) після закінчення тренінгу проводяться дослідження, мета яких – з'ясувати, яким чином вміння та навички, отримані в ході тренінгу, вплинули на формування моделі поведінки учасника;
- **«фокус-групи».** За допомогою цього методу також можна отримати такі ж відповіді, як і на питання «панельних інтерв'ю-вихід», проте фокус-група є безпосереднім активним обговоренням, на яке запрошуються всі учасники тренінгу. Але, якщо в «панельному інтерв'ю» ланцюжок питань повинен виявити у респондента його оцінку тренінгу, то фокус-група збирається для обговорення тем і проблем, яким був присвячений тренінг, про що учасники сповіщаються заздалегідь. Обговорення проходить у вільній формі, тому цей метод є більш ефективним, ніж «панельне інтерв'ю».

Отже, соціально-педагогічний тренінг забезпечує просоціальний вплив на особистість та сприяє позитивній соціалізації школярів. На відміну від традиційних, тренінгові форми навчання повністю охоплюють весь потенціал школяра: рівень та обсяг його компетентності (соціальної, емоційної, інтелектуальної), самостійність, здатність до прийняття рішень, взаємодії тощо.

Література:

1. Василькова Ю.В. Методика и опыт работы социального педагога. / Ю.В.Василькова. – М.: Изд. центр «Академия», 2001. – 160 с.
2. Овчарова Р.В. Книга социального педагога. / Р.В.Овчарова. – М.: ТЦ «Сфера», 2009. – 480 с.
3. Соціальна робота: технологічний аспект: Навч. посібник / За ред. А.Й.Капської. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 352 с.

4. Технологии социальной работы. Серия «Высшее образование» / Под ред. Е.И.Холостовой. – М.: ИНФА, 2011. – 400 с.
5. Технології соціально-педагогічної роботи: Навчальний посібник / За заг. ред. Капської А.Й. – К.: Центр навчальної літератури, 2010. – 372 с.

Питання для самоконтролю:

1. Обґрунтуйте соціально-педагогічний тренінг як метод активного соціального навчання.
2. Визначіть етапи підготовки та реалізації програми тренінгових занять.
3. Обґрунтуйте особливості групової динаміки й етапи роботи групи.
4. Зробіть аналіз тренінгових технік в роботі соціального педагога.
5. Проаналізуйте методики оцінки ефективності проведеного тренінгу.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Черкаська спеціалізована школа І-ІІІ ступенів №3

СОЦІАЛЬНА РЕКЛАМА ПРОФІЛАКТИКИ ВІЛ/СНІД

ПРОБЛЕМА:

Саме у підлітковому віці соціальні цінності випробовуються, і саме в цьому віці важливо самореалізуватися. Способи самореалізації залежать від того, у що вірить підліток.

АКТУАЛЬНІСТЬ:

Кожен з нас прагне жити краще, щоб краще жили його батьки, діти, друзі, щоб краще жила його країна! Об'єднавши енергію творчості та пізнання, ми можемо примусити говорити про соціальні проблеми.

АКТУАЛЬНІСТЬ проблеми профілактики негативних явищ та ризикованої поведінки визначається підвищенням кількості підлітків, які входять в цю групу. Одна з причин - це девальвація соціальних цінностей. Створення соціальної реклами - одна з форм профілактики.

Учні, працюючи у міжпредметному телекомунікаційному проекті, вивчають актуальну для них проблему профілактики ВІЛ/СНІДу для створення соціальної реклами. Учні вивчають та досліджують соціальну рекламу щодо профілактики ВІЛ/СНІДу, створюють власну соціальну рекламу, проводять акцію «Соціальний прорив» у школі.

Для того, щоб соціальна реклама профілактики ВІЛ/СНІДу вплинула на ту цільову аудиторію, для якої вона призначена необхідна участь цієї цільової аудиторії в її створенні, використання нових методів і технологій, здатних зацікавити та залучити підлітків.

Представлений проект дозволить знайти себе через соціально значущу діяльність, викличе інтерес до соціальної проблеми профілактики ВІЛ/СНІДу, дозволить учням взяти активну участь в її вирішенні, вплине на формування соціальних цінностей; учні набудуть навички, які знадобляться їм в подальшому житті, і сприятимуть соціальній адаптації.

МЕТА ПРОЕКТУ:

- профілактика негативних явищ та ризикованої поведінки;
- формування соціальних цінностей здорового способу життя;
- навчити учнів технологіям створення соціальної реклами;
- залучити підлітків до волонтерської діяльності через участь в реалізації соціальних проектів профілактики ВІЛ/СНІДу;
- організувати та провести тренінг «Профілактика ВІЛ/СНІДу»;
- організувати конференцію на тему: "Вплив соціальної реклами профілактики ВІЛ/СНІДу на формування соціальних цінностей молоді";
- формувати навички роботи в команді, парах, малій групі; навички критичного мислення; навички оцінювання суспільних явищ і процесів; життєві та комунікативні навички;

- набувати уміння користуватися комп'ютерними мережами і працювати з комп'ютерними системами різного призначення. В учнів формуватиметься вміння виступати перед аудиторією, використовуючи мультимедійні засоби і можливості;
- формувати в учнів почуття власної гідності, відповідальності, особистого ставлення до подій і явищ суспільного життя, робити свідомий вибір, встановлювати особисті цілі, спрямовані на розвиток суспільства, держави;
- вдосконалювати навички володіння англійською мовою.

ЗАВДАННЯ ПРОЕКТУ:

1. Навчити учнів соціальному проектуванню.
2. Ознайомити дітей з соціальною проблемою ВІЛ/СНІДу міста і держави в цілому.
3. Розглянути проблеми сучасної молоді та вплив соціальної реклами на профілактику негативних явищ.
4. Розвинути в учнів інтерес до соціальної реклами профілактики ВІЛ/СНІДу.

ВИКОНАВЦІ ПРОЕКТУ: учасники шкільного євроклубу

ЦІЛЬОВА АУДИТОРІЯ: учні 8-11 класів черкаської спеціалізованої школи №3

ТЕРМІН ВИКОНАННЯ: лютий - вересень 2015 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН ДІЙ

№	ЗАХІД	ВІДПОВІДАЛЬНІ
1	Установча учнівська конференція учасників соціальних проєктів, учнів 8-11 класів школи	Адміністрація школи, керівники проєктів
2	Визначаємо проблеми та приймаємо рішення	Керівник проєкту Білоус О.О.
3	Знайомство з поняттям соціального проєкту. Практикум: опитування	Керівник проєкту Білоус О.О.
4	Тренінг «Профілактика ВІЛ/СНІДу»	Керівник проєкту Білоус О.О.
5	Перші самостійні кроки по реалізації проєкту: види соціальної реклами ВІЛ/СНІДу. Знайомство з проєктом «Червона стрічка»	Учасники проєкту (самостійна робота)
6	Діємо разом: обмін досвідом виконання першого завдання	Керівник проєкту Білоус О.О.
7	Практикум: анкетування, інтерв'ю	Учасники проєкту (самостійна робота)
8	Діємо разом: обмін досвідом по збору інформації	Керівник проєкту Білоус О.О.

ОПИС ПРОЕКТУ

Перед початком проекту учні переглядають учительську презентацію «Чи могу я впливати на світ?» їм повідомляється, що вони мають шанс змінити своє оточення на краще за допомогою соціальної реклами профілактики ВІЛ/СНІДу. Вони розроблятимуть соціальні реклами профілактики ВІЛ/СНІДу, яку буде розтиражовано в школі.

Організація волонтерської роботи учасників проекту:

- Організація і проведення соціального опитування серед учнів 8-11 класів школи на тему: "Що ти знаєш про ВІЛ/СНІД?". В процесі аналізу результатів опитування учасники отримують інформацію про те, якої саме інформацією володіють учні, і які особливості рекламного плакату або рекламного ролику в більшості випадків впливають на підлітків.
- Розробка та тиражування анкет і проведення анкетування на виявлення соціальних цінностей серед учнів 8-11-х класів. Пізніше буде можливість порівняти результати анкетування на початок проекту та в кінці і таким чином оцінити ефективність. Анкета розробляється керівником проекту і проводиться учасниками, потім разом обробляються.
- Вдома учні підраховують, переписують або фотографують рекламу профілактики ВІЛ/СНІДу у місті.
- Готуючись до створення власної реклами учасники створюють презентацію у програмі Power Point, публікацію у програмі Publisher. Розробивши макети реклами діти намагаються створити оригінальний заголовок та віршовані рядки, розробити бюлетені, буклети, постери, календарики. Учасники проекту тиражують рекламну продукцію, готують презентації, проводять акцію „Соціальний прорив” (показ соціальної реклами профілактики ВІЛ/СНІДу на учнівських зібраннях, батьківських зборах, розміщують рекламу на сайті школи).
- Організація та проведення тренінгу «Профілактика ВІЛ/СНІДу», конференції „Вплив соціальної реклами профілактики ВІЛ/СНІДу на формування соціальних цінностей молоді”.
- Проведення контрольного анкетування на виявлення соціальних цінностей. Порівняння результатів, підведення підсумків.

ПРЕЗЕНТАЦІЯ

Формою представлення результатів проектної діяльності буде обрано участь у шкільному конкурсі на кращий проект, яка буде оцінюватись комісією у складі пучасників навчально-виховного процесу СШ №3. Під час презентації учні, використовуючи мультимедійні засоби, будуть розповідати про шляхи та етапи роботи над проблемою профілактики ВІЛ/СНІДу. Учасники проекту використають презентацію у програмі Power Point, яка допоможе глядачам побачити та зрозуміти шляхи вирішення проблеми профілактики ВІЛ/СНІДу та повчальні життєві ситуації.

По завершенні проекту учні обговорюють результати своєї діяльності. Працюючи з листами самооцінки кожен учень визначить свої навчальні досягнення, а також оцінить внесок свій власний та інших членів групи до реалізації проекту.

МЕТОДИ ОЦІНКИ ПРОЕКТУ

Для оцінювання розроблених учнями презентацій, бюлетенів, буклетів, постерів, календариків будуть розроблені спеціальні форми оцінювання, з якими вчитель ознайомлює учнів до початку виконання ними завдань. Створені учнями рекламні продукти будуть оцінюватись шкільною комісією.

КІНЦЕВИЙ ПРОДУКТ: бюлетені, буклети, постери, календарики, презентації профілактики ВІЛ/СНІДу

ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ

- підвищення інтересу учнів до позакласної діяльності через використання нетрадиційних методів формування соціальних цінностей;
- підвищення соціальної активності підлітків через залучення до волонтерської діяльності;
- організація відкритої дискусії на конференції з теми: " Вплив соціальної реклами профілактики ВІЛ/СНІДу на формування соціальних цінностей молоді";
- розміщення в приміщенні школи соціальної реклами профілактики ВІЛ/СНІДу;
- вдосконалення навиків пошуку інформації, вміння аналізувати її;
- розвиток навиків критичного мислення;
- уміння користуватись комп'ютерними програмами (Excel, Publisher, Power Point);
- вдосконалення навиків аргументовано доводити власну думку, вміння ілюструвати ідеї, думки, дослідження, висновки;
- вдосконалення навичків володіння англійською мовою.

РЕСУРСИ

- обладнання (фотоапарат, принтер, засоби для зв'язку з Інтернетом, лазерний диск, сканер, комп'ютери),
- програмне забезпечення, друковані матеріали
- додаткове приладдя (папір, фломастери, олівці)
- ресурси Інтернету

БЮДЖЕТ

(обладнання, матеріальне забезпечення, транспортні витрати, відрядження, оплата праці, поліграфічні послуги, послуги зв'язку)

ДОДАТОК Б

МОДЕЛЬ УЧНІВСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ “ШКОЛА ЖИТТЯ”

ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ І – ІІІ ступенів № 45 м. МИКОЛАСВА

Школа – одна з головних ланок формування особистості учня. Тому, виходячи із існуючих вимог побудови демократичного суспільства, Закону України “ Про загальну середню освіту”, перед колективом загальноосвітньої школи № 45 постало завдання по створенню самостійної виховної системи школи, яка б відповідала діючому законодавству, давала можливість учням реалізувати свої права, виконувати свої обов’язки, була б націлена на демократичність стосунків учасників навчально-виховного процесу.

У 1995-96 навчальному році така система в школі була створена, теоретично обґрунтована і введена в практичну діяльність, постійно розвиваючись та поповнюючись новими напрямками роботи, вимоги до проведення яких стають на сучасному етапі розвитку суспільства.

Одним із напрямків роботи виховної системи ЗОШ № 45 передбачена робота органів учнівського самоврядування, які і були створені у 1995 –1996 навчальному році по ініціативі учнів і узгодженні з педколективом. Після чого була розроблена структура, Устав, проведені вибори активу цього учнівського формування. Педколектив школи сприяв формуванню, розвитку та роботі учнівського самоврядування як однієї з найактивніших форм громадянського виховання, державно-громадянського управління навчальним закладом. З роботою органів самоврядування учнів органічно пов’язана проблемна тема, над якою працює педагогічний колектив: “Формування особистості дитини через розвиток його індивідуальних здібностей в процесі навчання і виховання”. В їх роботі реалізуються вимоги “Концепції виховання дітей і молоді в національній системі освіти” через формування соціальної активності. Одним із головних шляхів реалізації співпраці учнівського і педагогічного колективів є підвищення професіоналізму вчителя і класних керівників, перехід на демократизацію стосунків педагогів з учнями. Тому педагогічний колектив школи постійно вивчає досвід, зміст і методи діяльності по розвитку учнівського самоврядування, співвідношення його до сучасних вимог розвитку суспільства з метою занесення прийнятих елементів до роботи органів учнівського самоврядування нашої школи, що дає можливість перспективи їх розвитку.

Модель, структура органів учнівського самоврядування була вибрана не випадково. Школа – це невеличка країна, класи – її міста. Тому у нашій шкільній країні повинен бути свій Президент, його заступники – віце – Президенти, працюючі з різних напрямків, та Уряд, до складу якого ввійшли Мери усіх класів. Звичайно, наші класи – це первинні, органічно згрунтовані, з певними закономірностями внутрішнього життя, народженими спільною життєдіяльністю, зі своїм активом (мером та його заступниками) колективи.

Вся ця структура співпрацює з педагогічним колективом школи (Верховною радою).

Поштовхом до створення такої системи були події, які відбувалися як в нашій Державі, так і в нашому місті. Під час складної економічної ситуації в Миколаєві було створено суспільне об'єднання “Муниципальна ініціатива”, яка мала за мету пошук шляхів для виходу міста з економічної кризи.

Шкільну модель учнівського самоврядування було названо “Школою життя”. В роботі органів учнівського самоврядування нашої школи закладено об'єднання зусиль та співпраця адміністрації, педколективу, учнівського колективу, та державних суспільних інституцій. Для цього є узгоджений план спільної роботи школи з понад 18 державними і суспільними органами і організаціями.

Творчість – обов'язкова умова самодіяльності, тому у нашій школі створено творче об'єднання молоді (Т О М) “Дзеркальне відображення”, до складу якого увійшли усі творчі колективи школи, в тому числі: і фольклорний колектив “Стежинка”, і вокальна студія “Солов'їна роща”, і Дружина юних пожежних “Просто діти”, і багато інших.

Є над чим попрацювати органам учнівського самоврядування. КТС – колективні творчі справи надають можливість залучити до активної діяльності якомога більшу кількість учнів, надаючи їм тимчасові доручення.

Модель та структура органів учнівського самоврядування школи розрахована на включення в безпосередню роботу учнів 5 – 11 класів. В посередню роботу включені учні 1-3 класів через їх класних керівників та учнів старших класів, яким даються постійні або тимчасові доручення співпраці з молодшими школярами. 1 – 3 класи не мають мерів та його заступників, але приймають участь у виборах Президента школи.

За шість років практичної роботи органів учнівського самоврядування школи, як сама модель в цілому, так і окремі напрямки її структури дали свої позитивні наслідки. За ці роки роботи наша школа стала базовою по виховній роботі в місті, у нас проводяться семінари – практикуми для слухачів курсів підвищення кваліфікації вчителів області і міста, педагогів – організаторів і заступників директорів шкіл з виховної роботи, консультації для директорів шкіл міста з різних питань, в тому числі з досвіда роботи органів учнівського самоврядування.

Для того, щоб модель спрацювала, треба проводити навчання лідерів учнівського колективу усіх рівнів, методичні заняття для педагогічного колективу. Так, на педраді по темі: “Роль педагога в формуванні громадянської позиції школяра” були розглянуті ці питання і передбачені заходи по перспективі активізації цих напрямків роботи. Педколектив нашої школи вважає, що в навчально – виховній роботі відсутні такі напрямки, до яких не можна було б залучити в тій чи іншій формі органи учнівського самоврядування, тому удосконалення, активізація їх роботи має перспективу постійного розвитку за умов професійного педагогічного керівництва і педагогічної допомоги в їх роботі, а це обумовлено професійною компетентністю педпрацівників і їх зацікавленістю.

Окрім того, враховуючи, що учні в своїх органах лише навчаються самоврядуванню і потребують постійної педагогічної допомоги, а в такій школі, як наша, де контингент учнів складає понад 1200 школярів, тим паче

школа працює в дві зміни, доцільно було б ввести окрему одиницю підпрацівника, який би займався безпосередньо роботою органів учнівського самоврядування, надавав би учням постійну педагогічну, кваліфіковану допомогу, координував би співпрацю учнівського колектива з педколективом, адміністрацією, позашкільними організаціями. Це б, в свою чергу, дало новий поштовх для активізації роботи в школах органів учнівського самоврядування, удосконалення їх роботи, розширення спектру їх діяльності.

Загальне положення

Організація учнівського самоврядування «Школа життя» - добровільна молодіжна громадська організація, що здійснює свою діяльність згідно Конституції України. 28.06 1996 р. (Розділ 2 «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», ст. 36, ст.37, ст.38); Закону України «Про освіту» (ст.51); «Концепції виховання дітей та молоді у національній системі освіти» (Рішення колегії МОН від 28.02 1996 р. № 2 /4 -8); Програми «Основних орієнтирів виховання учнів 1 -11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України». (Наказ МОН, МС України від 31.10 2011р. № 1243, розділи № 2, 3); Уставу загальноосвітнього закладу I – III ступенів № 45.

Повна назва організації – учнівське самоврядування МЗШ № 45 «Школа життя».

Юридична адреса: 54028 м.Миколаїв, 4 Поздовжня, 58.

Мета та завдання:

- створення умов для самовизначення кожного члена учнівського самоврядування;
- набуття навичок демократичних відносин, керування колективом, самостійного прийняття рішень і відповідальності за їх втілення;
- набуття вмінь співпраці з педагогічним та батьківським колективами;
- створення умов для реалізації творчих та інтелектуальних здібностей учнів;
- розвиток організаторських здібностей учасників організації;
- виховання патріотизму, любові до своєї країни і рідного краю та толерантного ставлення до народів інших країн, їх культури, історії та традицій;
- формування правової культури, набуття правових знань та вмінь загальними зусиллями вирішення проблем;
- участь у проєктній діяльності як міського, так і міжнародного рівнів;
- набуття вмінь самостійного планування своєї діяльності, організації і проведення заходів;
- виховання відповідальності за дотримання порядку в школі, класі, організації чергувань, організації роботи по збереженню шкільного майна, підручників;
- щодо проведених заходів, та обговорення.

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОБОВ'ЯЗКИ ПРЕЗИДЕНТА

(Співпрацює з директором, адміністрацією, підпрацівниками, техпрацівниками школи, батьківським комітетом, Радою школи.)

Президент обирається з членів учнівського колективу старших класів, спрямовує роботу органів учнівського самоврядування шкільної держави та

муніципалітетів класів, рекомендує та підтримує кращих та активних учнів на посади керівників учнівського самоврядування. Сприяє і підтримує діяльність всіх гілок і напрямів учнівського самоврядування. Бере активну участь у діяльності Миського центру учнівського самоврядування. Є зв'язуючою ланкою між Центром та самоврядуванням школи. Сприяє плідній співпраці учнів і вчителів, надає допомогу в підготовці і проведенні всіх заходів, планує їх у школі.

ПРЕЗИДЕНТ ПОВИНЕН:

- дотримуватися Статут школи;
- бути прикладом в навчанні, поведінці для товаришів, бути лідером в усіх добрих справах;
- надавати допомогу всім муніципалітетам класів, які її потребують;
- брати активну участь в плануванні роботи Ради мерів;
- готувати і проводити засідання Ради мерів;
- брати активну участь в навчально-виховному процесі;
- доносити до учасників учнівського самоврядування «Школа життя» всі пропозиції Центру учнівського самоврядування.

ПРЕЗИДЕНТ МАЄ ПРАВО:

- брати участь у виборах Президента школи, виставляти свою кандидатуру на посаду Президента школи або мера класу;
- обирати собі команду віце-Президентів з числа інших кандидатів, які виставляли свої кандидатури на виборах Президента і не набрали достатню кількість голосів;
- запрошувати, у разі потреби, адміністрацію школи на засідання Ради мерів;
- приймати участь в засіданнях адміністрації школи при директорі, засіданнях педагогічної ради з питань, які потребують спільного узгодження;
- вносити свої пропозиції на засідання Ради мерів, на засідання адміністрації при директорі, на засідання педагогічної ради;
- вносити пропозицію на Раді мерів, у разі потреби, щодо зміни лідерів органами учнівського самоврядування класами-муніципалітетами;
- здійснювати контроль за роботою віце-Президентів;
- брати участь у батьківських зборах та засіданнях шкільної Ради, ініціювати питання, пов'язані з діяльністю Ради мерів;
- координувати хід підготовки та проведення загально-шкільних заходів. Вести пропаганду по дотриманню Статуту школи, здорового образу життя, Правил дорожнього руху, Правил пожежної безпеки, Закона цивільної оборони, Правил безпеки на воді та ін.

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОBOB'ЯЗКИ ВІЦЕ-ПРЕЗИДЕНТА З НАУКИ ТА ОСВІТИ.

(Співпрацює з заступником директора з навчально – виховної роботи, педагогом – організатором, педагогічним колективом школи. Обирається з претендентів, які висунули свою кандидатуру на вибори Президента. Сприяє підвищенню рівня знань учнів школи, зменшенню кількості пропусків уроків за невідомих причин. Слідкує за Рейтингом класів у графі “Наука і освіта”)

ВИЩЕ – ПРЕЗИДЕНТ З НАУКИ ТА ОСВІТИ ПОВИНЕН:

- брати активну участь у підготовці та проведенні засідань Ради мерів;
- слідкувати за навчальним процесом, проводити рейди з відвідування та успіхів учнів школи, особливо учнів, потребуючих на допомогу;
- проводити навчання заступників мерів класів з питань щодо допомоги у навчально-виховному процесі;
- докладати на Раді школи, педраді та інших зборах результати діяльності;
- організувати та брати активну участь у рейдах по виявленню порушників дисципліни та інших порушень Статуту школи;
- надавати допомогу в організації та проведенні предметних тижнів;
- наявну інформацію надавати до шкільної газети.

ВИЩЕ – ПРЕЗИДЕНТ З НАУКИ ТА ОСВІТИ МАЄ ПРАВО:

- брати участь у виборах до органів самоврядування як в школі, так і в своєму класі;
- виносити на Раду мерів свої пропозиції, обговорювати інші;
- звертатися з питаннями до Президента школи, заступника директора з навчально - виховної роботи, педагога- організатора;
- звертатися до класних керівників з пропозиціями по поліпшенню успішності в керованих ними класах;
- звертатися до педради, Ради школи зі своїми пропозиціями;
- створювати тимчасові групи допомоги, потребуючим на неї;
- брати участь у виборах Президента школи;
- вести облік балів з результатів навчання, які вносяться до Рейтингу класів школи.

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОБОВ'ЯЗКИ ВИЩЕ-ПРЕЗИДЕНТА З ГОСПОДАРЧИХ ПИТАНЬ ТА ДИСЦИПЛІНИ.

(Співпрацює з заступником директора з адміністративно-господарчих питань, педагогом-організатором, педагогічним колективом. Обирається з тих учнів, які висували свої кандидатури на виборах Президента школи. Відповідає за рейтинг класів у графі “Господарчі питання та дисципліна”)

ВИЩЕ – ПРЕЗИДЕНТ З ГОСПОДАРЧИХ ПИТАНЬ ТА ДИСЦИПЛІНИ ПОВИНЕН:

- організувати та слідкувати за чергуванням класів по школі, дотриманням виконання Державного гімну та підйому прапора;
- проводити заняття з заступниками мерів класів з господарчих питань та дисципліни;
- надавати допомогу в підтримці порядку під час шкільних перерв;
- організувати чергування учнів під час проведення загальношкільних заходів;
- зберігати шкільне майно, навчати цьому інших;
- організувати та брати участь у всіх рейдах, які проводить актив школи;
- брати участь в підготовці та проведенні засідань Ради мерів;
- докладати про роботу не менше ніж два рази у півріччя;
- надавати інформацію до шкільної газети;
- проводити рейди по перевірці та збереженню шкільних підручників.

ВИЩЕ – ПРЕЗИДЕНТ З ГОСПОДАРЧИХ ПИТАНЬ ТА ДИСЦИПЛІНИ МАЄ ПРАВО:

- проводити навчання заступників мерів класів з господарчих питань та дисципліни;
- виходити зі своїми пропозиціями на засідання Ради мерів, педагогічної ради, засідання адміністрації;
- брати участь у виборах Президента школи, виставляти свою кандидатуру на посаду Президента школи або мера класу;
- запрошувати учнів, які порушують дисципліну на засідання Ради мерів;
- виносити свої пропозиції по проведенню нових акцій, які спрямовані на підвищення рівня культури та збереження шкільного майна.

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОБОВ'ЯЗКИ ВИЩЕ-ПРЕЗИДЕНТА З ПИТАНЬ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ.

(Співпрацює з заступником директора з виховної роботи, педагогом – організатором школи. Обирається з учнів, які висунули свою кандидатуру на посаду Президента школи, але не отримали достатню кількість голосів. Слідкує за Рейтингом класів школи у графі «Культурно- масові заходи та спортивні змагання».)

ВИЩЕ – ПРЕЗИДЕНТ З КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ ПОВИНЕН:

- брати участь в підготовці та проведенні усіх загальношкільних заходах;
- надавати посильну допомогу усім класним колективам, які її потребують, під час підготовки цих заходів;
- надавати допомогу заступнику директора з навчально-виховної роботи під час проведення предметних тижнів;
- брати участь в проведенні засідань Ради мерів, вносити свої пропозиції щодо проведення заходів;
- брати участь в складанні плану виховної роботи школи;
- організовувати акції по збору майна для малозабезпечених дітей, сиріт та інших, які потребують на цю допомогу;
- проводити акції по збиранню макулатури та металобрухту.

ВИЩЕ – ПРЕЗИДЕНТ З КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ МАЄ ПРАВО:

- брати участь у виборах Президента школи, виставляти свою кандидатуру на посаду Президента школи або мера класу;
- вносити свої пропозиції на засідання Ради мерів;
- звертатися з питаннями та пропозиціями до адміністрації школи, педагога-організатора, заступника директора з виховної роботи;
- притягувати до участі у проведенні загальношкільних заходів колективи класних муніципалітетів;
- звертатися за допомогою до членів педагогічного колективу школи;
- брати активну участь у спортивних заходах, які мають місце у школі та поза нею;
- звертатися з пропозиціями та інформацією до шкільної преси.

Обов'язки чергового муніципального класу.

1. Чергування по школі проводиться за графіком, затвердженим ДИРЕКТОРОМ школи і ЗАСТУПНИКОМ ДИРЕКТОРА з ВИХОВНОЇ РОБОТИ.

2. Клас, що заступає на чергування, приймає чергування від попереднього класу в п'ятницю на лінійці після 6 уроку.
3. Мер, заступник мера з господарчих питань та дисципліни перевіряють стан збереження шкільного майна (стін, шибок, дверей) і їхню чистоту. У випадку виявлених порушень і псування майна, клас, що здає чергування, повинен усунути недоліки.
4. Заступник мера з господарських питань призначає чергових у їдальню(2 чоловіка), у вестибюлі (1 чоловік), чергових по поверхах.
5. Наприкінці кожного навчального дня черговий клас виносить сміття з урн, розташованих на поверхах.
6. По закінченню чергування черговий клас випускає стінгазету «Голос чергового», у якій повідомляє про всі порушення дисципліни, що відбулися за минулий тиждень, про спізнівшихся на заняття.
7. На кожен лінійку черговий клас готує інформацію про минуле чергування.
8. Весь клас у період чергування носить наруканні пов'язки.
9. Черговий клас відповідає за дотримання ритуалу при підйомі Державного прапора України і виконанні Гімну України.

ЧЕРГОВИЙ КЛАС ПРИХОДИТЬ ДО ШКОЛИ о 7.30. ОБОВ'ЯЗКИ ЧЕРГОВИХ У ВЕСТИБЮЛІ.

1. Стежити за санітарним станом вестибюля і шкільного ганку.
2. Не допускати в школу сторонніх осіб, відвідування яких не пов'язано з навчально - виховним процесом.
3. Вести журнал щоденної передачі чергування, вписуючи в нього наступну інформацію:
 прізвище чергового, хід чергування, події за період чергування на території школи, прізвище, ім'я, по-батькові особи, яка не є членом педагогічного колективу, і яка відвідала школу, ціль відвідування.
1. Чергові передають журнал у п'ятницю наступному черговому класу.
2. У випадку проникнення у школу сторонньої особи, черговий зобов'язаний негайно сповістити про це чи адміністрацією, чи будь-якого працівника школи.

ПОЛОЖЕННЯ про рейтинг класів – муніципалітетів

РЕЙТИНГ успішності:

Підсумкові бали виводяться віце - Президентом школи з науки та освіти, заступником мера з науки та освіти, заступником директора з навчально - виховної роботи на основі звітів вчителів - предметників.

Враховується також участь класів, що приймають участь у предметних тижнях, шкільних, районних і міських олімпіадах. Участь учнів в олімпіаді додає класу 5 балів, а призове місце – 10 балів. У цій же графі віднімають бали, зараховані за пропуски занять учнями без поважної причини, регулярні запізнення на уроки.

РЕЙТИНГ за творчу і спортивну діяльність учнів:

Підсумкові бали виводяться вище - Президентом школи з культури і спорту, заступниками мерів з культури і спорту, заступником директора з виховної роботи, педагогом - організатором школи за підсумками участі класів у КТС, різних заходах, проведених у школі і поза нею. Враховується також і участь учнів у конкурсах, проведених на будь-якому рівні. Найбільше оцінюється творча ініціатива, що виявляється самими учнями.

Також оцінюється участь учнів у будь-яких спортивних заходах, проведених у школі, районі, місті, області.

Чим вище якість підготовки класу, тим вище виставляється бал. У цій же графі оцінюється й ініціатива з шефської роботи: з молодшими школярами, ветеранами Великої Вітчизняної війни, воїнами – інтернаціоналістами, з усіма, хто має потребу в увазі та допомозі.

РЕЙТИНГ за трудову діяльність учнів.

Підсумкові бали виводяться вище – Президентом школи з господарчих питань і дисципліни, заступниками мерів з господарчих питань і дисципліни, заступником директора з АХЧ, а також при участі заступника директора з виховної роботи, педагога – організатора.

У суму цих балів входить: дисципліна і порядок, підтримувані класами – муніципалітетами в школі, дотримання учнями цих класів Статуту школи, догляд за закріпленою пришкольною територією, проведення рейдів з наявності і стану підручників, з наявності щоденників (доведення до відома батьків і класних керівників про їхню відсутність).

Заохочується проведення заходів на культурно – етичні теми, бесіди з молодшими школярами про правила поведінки на уроках, під час перерв і в позаурочний час.

Також враховується і робота класного колективу з «педагогічно - занедбанними» учнями.

Заохочується ініціатива з благоустрою школи і пришкольної території, ремонту шкільного майна, допомога в організації літньої практики.

РЕЙТИНГ по чергуванню на території школи та у класах.

Підводяться підсумки Президентом школи, вище – Президентом з господарських питань та дисципліни, педагогом – організатором школи.

Враховується виконання черговим класом Правил для чергового класу, зовнішній вигляд, випуск газети “Голос чергового”, оцінка чергування технічним персоналом.

Результати перерахованих вище граф РЕЙТИНГУ підводяться кожен семестр і вивішуються на стенді для ознайомлення з ними учасників навчально – виховного процесу.

Наприкінці навчального року переможці по усім графам (окремо по кожній та у сумі) будуть оголошені і нагороджені на Урочистій лінійці, присвяченій святу “Останнього дзвоника”.

ГЛОСАРІЙ

А

Авторитет батьків – визнаний вплив батьків на переконання й поведінку дітей, який ґрунтується на глибокій повазі до батьків, довірі до високої значущості їхніх особистих якостей і життєвого досвіду, до їхніх слів і вчинків.

Агенти соціалізації – люди, які оточують особистість в процесі її соціалізації (батьки, сестри, брати, сусіди, друзі, колеги по роботі тощо).

Адаптація соціальна – система методів і прийомів, що мають за мету надання соціальної підтримки людям в процесі їх соціалізації чи пристосування до нових соціальних умов у зв'язку із зміною соціального статусу, життєвих втрат, а також неадаптованим особистостям.

Адиктивна поведінка – система відношень, спрямованість вчинків неповнолітніх, які звикають до вживання наркогенних засобів, стадія наркотизації без явно виражених психічної і фізичної залежності. Адиктивна поведінка - це поведінка людини, для якої притаманне прагнення до відходу від реальності шляхом штучної зміни свого психічного стану завдяки прийому різноманітних хімічних речовин чи постійній фіксації уваги на певних видах діяльності з метою розвитку та підтримання інтенсивних емоцій.

Альтруїзм – вид діяльності, спрямованої на безкорисливу турботу про благо людей, готовність поступатися і жертвувати власними інтересами заради іншої людини. Протилежний егоїзму.

Анкета (від фр. enquete – список питань) – методичний засіб для отримання первинної соціологічної інформації, який оформляється у вигляді набору питань, логічно зв'язаних з центральним завданням дослідження. Анкетні опитування проводяться з метою в'яснення біографічних даних, думок, оцінок, ціннісних орієнтацій, установок.

Акцентуація характеру – перебільшена вираженість окремих рис характеру чи їх поєднань, що є крайніми варіантами норми на межі з патологією особистості (характерні підвищена вразливість до певних чинників, нестійкість настрою, боязливість, тривожність, підвищений чи занижений рівень вимог, підвищена схильність до самоаналізу і самоосуду, труднощі у встановленні емоційних контактів, дисфорія (озлоблено-сумний настрій), конфліктність, підвищена реакція на образи, схильність до домінування, підвищена потреба у визнанні тощо).

Б

Бездоглядність дитяча – відсутність виховного впливу і контролю за поведінкою і заняттями дітей і підлітків з боку батьків чи тих, що їх замінюють. Бездоглядність проявляється у відчуженні дітей від сім'ї, дитячого колективу і одночасно в байдужості батьків, вихователів до дітей.

Безпритульні діти – діти, які були покинуті батьками, самі залишили сім'ї або дитячі заклади, де вони виховувалися, і не мають певного місця проживання.

Благодійність – як правило, недержавна діяльність, спрямована на надання допомоги (в першу чергу матеріальної) тим, хто її потребує.

В

Важка життєва ситуація – ситуація, що об'єктивно порушує життєдіяльність людини (інвалідність, похилий вік, хвороба, сирітство, бездоглядність, незабезпеченість, безробіття, відсутність житла, насилля, самотність і ін.), яку вона не може подолати самотійно.

Віктимологія соціально-педагогічна – галузь соціальної педагогіки, яка вивчає на міждисциплінарному рівні різноманітні категорії реальних та потенційних жертв несприятливих умов соціалізації, досліджує чинники, які створюють перешкоди для повноцінного фізичного, культурного, духовного, соціального розвитку і самореалізації, розробляє методики, технології соціально-педагогічної діяльності, спрямовані на профілактику і корекцію негативних змін та формування позитивної спрямованості жертви соціальних чинників.

Віктимогенність – наявність в об'єктивних обставинах соціалізації властивостей, умов, що є небезпечними для нормального перебігу процесу соціалізації (віктимогенне угруповання, віктимогенне середовище).

Віктимізація – процес і результат перетворення окремої особистості чи групи у певний вид жертв несприятливих умов соціалізації.

Віктимність – схильність людини до відхилення від нормального перебігу процесу соціалізації, що і робить її жертвою цих умов.

Виховний простір школи – динамічна сітка педагогічно відповідних подій, взаємодії, відносин, що є результатами спільних зусиль дорослих і дітей, є системою можливостей, індивідуальних форм і траєкторій життєдіяльності.

Волонтерство – добровільне виконання обов'язків по наданню безоплатної соціальної допомоги, послуг, добровільного патронажу над інвалідами, хворими і старезними, а також соціальними групами населення, що опинилися в складних життєвих умовах.

Всесвітня декларація прав людини – прийнята і проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року як задачу, до виконання якої повинні прагнути всі народи, всі держави і громадські організації, відаючи пріоритет заохоченню і розвитку поваги до прав людини і основних свобод (див. також Свободи демократичні) для всіх, без виключення рас, статей, мов, релігій, політичних і інших переконань, національного або соціального походження, майнового або іншого положення.

Г

Гуманізація освіти – центральна складова нового педагогічного мислення, яка передбачає перегляд, переоцінку всіх компонентів педагогічного процесу у світлі людинотворчої функції. Г.О. означає повагу школи й педагогів до особистості дитини, довіру до неї, прийняття її особистісних цілей, запитів та інтересів, створення максимально сприятливих умов для розкриття й розвитку здібностей та обдарувань дитини, для її повноцінного життя на кожному з вікових етапів, для її самовизначення. Г.О. основним смислом педагогічного процесу вважає розвиток учня.

Д

Деадаптація соціальна – використання особистістю деструктивних, негативних для суспільства і розвитку самої особистості стратегій самореалізації.

Девіантна поведінка (від лат. deviatio – відхилення) - система дій та вчинків людей, соціальних груп, що суперечать соціальним нормам або визнаним у суспільстві шаблонам та стандартам поведінки, наприклад: тютюнопаління, наркоманія, алкоголізм, токсикоманія, проституція, суїцидальна поведінка, адиктивна поведінка.

Делінквентна поведінка – це сукупність протиправних вчинків людини, за які в особливо важких випадках може застосовуватися покарання згідно зі статтями цивільного та кримінального кодексів..

Депресія (від лат. – пригнічений) – хворобливий стан приголомшеності, пригнічення, скорботи, відчаю. Спостерігається при багатьох психічних захворюваннях. У хворих на Д. спостерігається загальмованість рухів, мови, зниження активності, ініціативи, порушення сну, апетиту. У дітей у стані Д. з являється тяжкі немотивовані страхи.

Духовні цінності – витвори людського духу, зафіксовані у здобутках науки, мистецтва, моралі, культури.

Духовність – особливий вимір людського буття, який виявляється у процесі реального самовизначення людини. Справжнім змістом духовного розвитку є зміна місця людини в навколишньому світі, в якому вона фіксує сферу свого буття і в якому можливе її самовизначення. Але самовизначення людини в навколишньому світі, в культурі є не просто освоєнням предметного буття і не зводиться тільки до споживання культурних цінностей. Воно являє собою складний процес становлення особистості, принципову зміну характеру людського буття, досягнення особистісної суверенності. Визнання себе, як вільної істоти та відповідальність за долю світу є основою духовності людини.

Депривація соціальна – психологічний стан людини, який виникає у зв'язках з оточуючим соціальним середовищем) вихід на пенсію, втрата близьких тощо).

Десоціалізація – відхилення у соціалізації, за яких деадаптація носить антисуспільний характер, що суперечить нормам моралі і права; втрата особистістю якостей, необхідних для нормальної життєдіяльності у суспільстві; має якості, несумісні з вимогами суспільства.

Діти деадаптовані – діти, для яких характерно порушення процесів соціалізації, соціального функціонування й соціального розвитку.

Діагноз соціальний – чітко визначений і названий перелік проблем конкретної людини чи групи у їх взаємозв'язку й ієрархії.

З

Захист дитинства – система практичних заходів, спрямованих на захист прав і інтересів дітей, на створення нормальних умов їх розвитку й виховання.

Зміни соціальні – свідома, цілеспрямована діяльність щодо трансформації соціальної дійсності чи характеристики клієнта, групи, що веде

до зникнення попередніх і появи нових соціальних характеристик, результати цієї діяльності.

К

Консультування – технологія соціальної роботи, яка полягає в дослідженні проблеми клієнта, знаходженні разом з ним позитивних шляхів її вирішення, наданні порад і рекомендацій щодо наявності для цього соціальних ресурсів.

Корекція (від. лат. – виправлення, поліпшення) – в спеціальній педагогіці – виправлення (часткове чи повне) вад психічного або фізичного розвитку у дітей, порушення тієї чи іншої психічної функції у дорослих. Конкретна мета й завдання К., а також методи і прийоми корекційної роботи визначаються в кожному випадку видом порушення розвитку та індивідуальними особливостями дитини.

Криза (вікова) – період у житті людини, коли протягом відносно короткого часу (кілька місяців, рік) виявляються різкі і суттєві психологічні зрушення і зміни особистості, розвиток набуває бурхливого, стрімкого, кризового відтинку.

Культура школи – сукупність традицій і норм, звичаїв і очікувань, які визначають дії членів шкільного співтовариства в умовах, що вимагають побудови власного відношення і дій.

М

Методи соціально-педагогічної роботи – це сукупність прийомів і способів, які використовуються для стимулювання й розвитку потенційних можливостей особистості, конструктивної діяльності щодо зміни несприятливої життєвої ситуації чи розв'язання проблем клієнтів та досягнення різноманітних професійних завдань соціального педагога.

Метод "рівний-рівному" – це спосіб надання та поширення достовірної інформації шляхом довірчого спілкування ровесників в межах організованої (акції, тренінги) та неформальної роботи (спонтанне спілкування), яку проводять спеціально підготовлені підлітки та молоді люди.

Н

Насильство – застосування індивідом чи соціальною групою різних (аж до збройного впливу) форм примусу стосовно інших індивідів, соціальних груп з метою набуття чи збереження економічного і політичного панування, завоювання тих чи інших прав чи привілеїв.

Неформальні об'єднання – соціальні групи різної спрямованості, офіційно не зареєстровані спільності, що діють на основі спільних цілей, інтересів і програм, часто спонтанно, і функціонують без чітко виражених правил чи програм взаємодії.

Норми соціальні – засоби соціальної регуляції поведінки індивідів і груп. Виробляються у всіх сферах суспільної практики і у всіх видах суспільних відносин. Складаються як норми-правила і норми-очікування, що зумовлюють форму, мотивацію, спрямованість, оцінку поведінки членів групи

і визначальні форми і відхилення, що допускаються в їх (членів групи) взаємодіях і виявах. орієнтир для оцінки (правової і моральної) девіантної поведінки, що відхиляється від прийнятих в суспільстві норм) поведінки людей. Це звички, манери, етикет, звичаї, традиції, обряди, церемоніали, ритуали, закони (звичайне право, юридичні закони), мода (смаки) і захоплення, цінності, ціннісні орієнтації, вірування, знання і міфи.

О

Опіка – одна із передбачених законодавством форм турботи про громадян, що потребують спеціальних методів захисту. Опіка над неповнолітніми – форма сімейного виховання дітей, що залишилися без батьківської опіки. Поняття «опіка» і «піклування» ідентичні.

Особистість – людина як учасник історично-еволюційного процесу, що виступає носієм соціальних ролей і володіє можливістю вибору життєвого шляху, у ході якого здійснюється перетворення природи, суспільства і самого себе, визначається мірою присвоєння суспільного досвіду з одного боку, і мірою віддачі суспільству, посильним внеском у скарбницю матеріальних і духовних цінностей – з іншого.

Обдарованість – високий рівень задатків, схильностей.

П

Потреба соціальна – суспільно зумовлене спонукування до дії, що забезпечує життєдіяльність соціального об'єкта, особистості, соціальної групи, суспільства в цілому, внутрішнє джерело активності суб'єкта, форма вияву його необхідності у будь-чому. П.С. фіксує економічні, моральні, політичні, естетичні та інші потреби, а також їхній зв'язок з тією чи іншою соціальною спільністю, соціальними стосунками, соціальною необхідністю.

Превентивне виховання – комплексний цілеспрямований вплив на особистість під час її активної динамічної взаємодії із соціальними інституціями, спрямований на фізіологічний, психічний, духовний, соціальний розвиток особистості, вироблення в неї імунітету до негативних впливів соціального оточення, профілактику і корекцію антисоціальних виявів у поведінці дітей і молоді, на їхній захист, а також допомогу.

Проблема соціальна – протиріччя, що об'єктивно виникає у процесі функціонування і розвитку суспільства; завдання, що потребує розв'язання засобами соціального управління – П.С. розрізняються залежно від глибини суспільних перетворень, що забезпечують їхнє розв'язання. Так, існують П.С., що стосуються в основному, приватних сфер громадського життя, які виходять, на рівень соціальних інститутів; нарешті, ті що вимагають структурних перетворень у суспільному організмі.

Проблемна ситуація – ситуація, для оволодіння якою окремий суб'єкт (або колектив) має знайти і застосувати нові для себе знання чи способи дії. У П.С. слід розрізняти її об'єктивну сторону (суперечність між складністю, яку треба подолати, й недостатністю наявних засобів для досягнення цієї мети) та її суб'єктивну сторону (усвідомлення суб'єктом цієї суперечності й прийняття або постановка ним відповідного проблемного завдання).

Проект організаційної форми – це пакет інформаційно-практичних матеріалів та рекомендацій щодо її організації та унаочнення.

Р

Ресоціалізація соціальна – комплекс соціально-психологічних, педагогічних та реабілітаційних заходів, спрямованих на відновлення та набуття навичок, необхідних для поліпшення якості життя особистості та її повноцінне включення в соціальне життя.

Рефлексія – внутрішній діалог, в якому людина розглядає, оцінює, приймає чи відкидає ті чи інші цінності.

Референтна група – реальна чи уявна соціальна спільність (група людей), на норми, цінності і думки якої індивід орієнтується у своїй поведінці.

С

Самоврядування – це спосіб організації життя учнівського колективу, який реалізується у залученні всіх його членів до планування, організації, контролю і підведення підсумків навчальної і суспільно корисної діяльності.

Самоактуалізація – вищий рівень прояву духовного і творчого потенціалу особистості, прагнення до повного виявлення і розвитку своїх особистісних можливостей, перехід із стану можливостей в стан дійсності.

Самореалізація – прагнення до визнання свого Я оточуючими, самостійне створення умов для його повного прояву.

Сім'я – основана на шлюбі і кровній спорідненості невелика соціальна група, члени якої пов'язані спільністю побуту, взаємною моральною відповідальністю і взаємодопомогою, де виробляється сукупність норм, заборон і зразків поведінки, що регламентують взаємодію між подружжям, батьками і дітьми, дітей між собою.

Соціалізація – це двосторонній взаємообумовлений процес взаємодії людини і соціального середовища, який передбачає її включення в систему суспільних відносин шляхом засвоєння соціального досвіду, так і самостійного відтворення цих відносин, у ході яких формується унікальна, неповторна особистість.

Соціалізований – такий, що вміє орієнтуватися в непередбачених соціальних ситуаціях, особистісна якість, що характеризує рівень розвитку людини як суспільної істоти, виражається у рівні оволодіння знаннями і уміннями, іншим соціальним досвідом,

Соціально зріла особистість – індивід, що має високий рівень культури, орієнтований на загальнолюдські цінності і свідомо бере участь у вирішенні соціально значущих цілей і завдань.

Соціальна активність (від лат. *activus* – діяльний) – свідомо, цілеспрямована діяльність людини, орієнтована як на перетворення об'єктивних соціальних умов, так і на формування соціальних якостей власної особистості (активної життєвої позиції).

Соціальна занедбаність – несформованість соціальних почуттів, інтересів, навичок, умінь, невідповідність статевовіковим соціальним ролям тощо.

Середовище соціальне – вид середовища, суспільні, матеріальні і духовні умови існування і діяльності людини, що її оточують.

Соціальні інститути – специфічні соціальні утворення, що забезпечують відносну сталість зв'язків і стосунків у межах соціальної організації суспільства, певні історично зумовлені форми організації та регулювання суспільного життя (заклади, наука, ЗМІ, церква, об'єднання).

Соціальна поведінка – система активних чи пасивних установок і вчинків у конкретних соціальних умовах, що узгоджується із соціальними традиціями, моральними, етичними, правовими та іншими соціальними нормами, вимогами і правилами.

Соціальна норма – офіційно встановлені чи такі, що склалися під впливом соціальної практики норми і правила суспільної поведінки і прояву людини в конкретно-історичних умовах життя суспільства. Вони визначають встановлені стандарти поведінки особистості в групі, дотримання яких є необхідною умовою взаємодії, пред'явлена соціальною спільнотою сукупність вимог та очікувань, що є засобом регулювання поведінки окремою особистості чи групи людей.

Соціальна позиція – місце, яке займає людина в системі соціально-класових відносин, в соціальній структурі суспільства, інакше кажучи, соціальне положення; 2) усвідомлений вибір, етична орієнтація особистості.

Соціальне виховання – процес сприяння продуктивному особистісному росту людини при вирішенні ним життєво важливих завдань взаємодії з оточуючим світом через досягнення життєвого успіху, соціальної компетентності, соціального самовизначення, створення умов і стимулювання розвитку людини, її соціального становлення з використанням всіх соціальних впливів.

Соціальна педагогіка – це наука і практика становлення особистості в соціумі з урахуванням конкретних соціально-педагогічних умов, особливостей середовища, їх впливу на якісний рівень педагогічного процесу, який оптимізує соціалізацію особистості. За визначенням А.В. Мудрика – соціальна педагогіка – це галузь педагогіки, що досліджує соціальне виховання сіх вікових і соціальних категорій населення і здійснюється в організаціях, спеціально для цього створених, так і в тих, де це не є їх основною функцією.

Соціальний педагог – це спеціаліст, котрий здійснює соціально-педагогічну діяльність, об'єктом якої є представники різних соціальних груп та категорій, що потребують підтримки і допомоги у процесі соціалізації як основної умови самореалізації, самокорекції, самоствердження.

Соціально-педагогічна діяльність – різновид професійної діяльності, яка спрямована на створення сприятливих умов соціалізації, всебічного розвитку особистості, задоволення її соціокультурних потреб або відновлення соціально-схвалених способів життєдіяльності людини.

Соціальне проектування – спосіб вираження ідеї вдосконалення, поліпшення оточуючого середовища через конкретні цілі, завдання, дії щодо їх досягнення, а також опис необхідних ресурсів для практичної реалізації задуму і конкретних термінів їх досягнення.

Складні життєві обставини – ситуація чи обставини, які неможливо об'єктивно подолати самостійно (інвалідність, часткова втрата рухової

активності у зв'язку із старістю або станом здоров'я, самотність, сирітство, безпритульність, відсутність житла або роботи, насильство, зневажливе ставлення і негативні стосунки в сім'ї, малозабезпеченість, психологічний чи психічний розлад, стихійне лихо, катастрофа тощо).

Соціально-педагогічна підтримка – процес спільного з дитиною визначення його власних інтересів, мети, можливостей і шляхів подолання перепон, що заважають його нормально функціонувати в суспільстві, самостійно досягати бажаних результатів у навчанні, самовихованні, спілкуванні, стилі життя, система заходів, спрямована на вирішення проблем осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, створення умов, що дозволяють забезпечити соціальну захищеність людей.

Соціально-педагогічна допомога – система соціально-педагогічних заходів, що забезпечує такі психолого-педагогічні умови життєдіяльності особистості, що сприяють повноцінному її розвитку і соціалізації.

Соціальна діагностика – дослідження соціального явища для розпізнавання і вивчення причинно-наслідкових зв'язків і відносин, які характеризують його стан і визначають тенденції розвитку. Отриманий соціальний діагноз, що містить теоретичні висновки і практичні рекомендації, зкоректовані з урахуванням реальних ресурсів і можливостей, служать підставою для розробки відповідними управлінськими структурами конкретних практичних дій в інтересах суспільства, тих або інших його груп і шарів. У соціальній роботі – це вивчення соціальних мотивів, причин поведінки особистості, групи, їх станів (матеріального, психічного, духовного), визначення форм і методів роботи з ними.

Соціальний супровід – вид соціальної діяльності, що є формою соціальної підтримки та передбачає впродовж певного часу надання комплексу правових, психологічних, соціально-педагогічних, соціально-економічних, соціально-медичних та інших послуг соціальним працівником.

Соціально-педагогічна профілактика – система заходів соціального виховання, спрямована на створення ситуації розвитку особистості, на прояв різних видів її активності.

Соціальна реабілітація – процес відновлення основних соціальних функцій особистості. Як технологія – сукупність методів, спрямованих на реабілітацію на медичному, побутовому, рольовому, професійному, особистісному рівнях.

Соціальний захист дітей і молоді – система, соціально-правових заходів і гарантій, які забезпечують реалізацію та охорону законних прав і свобод дітей та молоді.

Соціальне сирітство – явище усунення чи неучасті кола осіб у виконанні батьківських обов'язків. Соціальні сироти – це особлива соціально-демографічна група дітей від дня народження і до 18 років, що втратила опіку батьків внаслідок соціально-економічних причин, тобто, сироти при живих батьках.

Соціометрія (від лат. So (cietas) – суспільство, metreo – виміряю) – психологічна теорія суспільства, розроблена вченим Дж. Морено і одночасно соціально-психологічний тест, який застосовується для оцінки міжособистісних емоційних зв'язків у групі.

Спілкування – специфічна міжособистісна взаємодія людей як членів суспільства, представників визначених соціальних груп. Опосередковується системою суспільних відносин і є їхньою персоніфікованою особистісною формою вияву. С. – важлива складова частина соціального буття людини як суспільної істоти, джерело її життєдіяльності, умова формування як суспільства, так і особистості.

Соціально-педагогічна технологія – впорядкована сукупність дій, операцій і процедур для реалізації соціальним педагогом методів, засобів і прийомів, що забезпечують досягнення прогнозованої мети в роботі з однією людиною чи групою в певних умовах.

Т

Тест (від англ. test – перевірка) – стандартизована вимірювальна методика, яка направлена на виявлення прихованої властивості об'єкта, в якому зацікавлені, шляхом одного або декількох коротких випробувань (завдань), які несуть максимальну інформативність. Тести існують і активно використовуються не тільки в соціально-психологічній роботі, а і в медицині, педагогіці, техніці.

Толерантність – зважене, терпиме ставлення до чужих позицій, вірувань, переконань, думок. Обв'язковий принцип існування правової держави.

Тьютор – посередник між учнем та вчителем-предметником, який допомагає визначити індивідуальні «замовлення» на освітні послуги.

Телефон довіри – служба екстреної психолого-педагогічної й емоційної підтримки по телефону.

Ф

Форма соціально-педагогічної роботи – спосіб організації процесу соціально-педагогічної діяльності, який відображає внутрішній зв'язок різних елементів цього процесу і характеризується взаємостосунків соціального педагога й клієнтів.

Ш

Шкільна дезадаптація – сукупність ознак, що свідчать про невідповідність соціально-психологічного і психофізичного статусу дитини вимогам ситуації шкільного навчання оволодіння якої з ряду причин стає скрутним чи, у крайніх випадках, неможливим.

Школа – соціальний простір, специфічна сфера життєдіяльності учня, у межах якої цілеспрямовано й систематично здійснюються його соціалізація, збагачення соціального досвіду через засвоєння й переробку знань, умінь, навичок, норм, цінностей, традицій.

Я

Явище соціальне – елемент соціальної реальності, який володіє повнотою соціальних властивостей та ознак: все те в соціальній дійсності, що виявляє себе. Як Я. С. виступають предмети, люди, їхні стосунки, дії, почуття до інших, тобто матеріальні й духовні продукти людської діяльності.

Література

1. Абетка соціального педагога / уклад. В.В.Волканова. – Х. : Основа, 2011. – 235 с.
2. Архипова С. П. Методи та технології роботи соціального педагога : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] - 2-ге вид. – К. : Слово, 2013. – 398 с.
3. Баранова Л.Д. Социальный педагог в школе– М.:Мысль, 2008. – 187 с.
4. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : навч. посіб. / О. В. Безпалько. – К. : ЦУЛ, 2009. – 208 с.
5. Безпалько О.В. Соціальне проектування: навчальний посібник – К.: Київський ун-т імені Бориса Грінченка, 2010. – 128 с.
6. Богданова І. М. Соціальна педагогіка : навч. посіб. / І. М. Богданова. – К. : Знання, 2008. – 343 с.
7. Вайнола Р.Х. Технологізація соціально-педагогічної роботи: теорія та практика. Навчальний посібник/ За ред проф. С.О.Сисоевої. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2008. – 134 с.
8. Важковиховуваність : сутність, причини, реабілітація : навч. посіб. для соціальних педагогів та практичних психологів освітніх закладів / за ред. О. М. Полякової. – Суми : Університетська книга, 2009. – 346 с.
9. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / За заг. ред. проф. І.Д. Зверевої. – К., Сімферополь: Універсум, 2012. – 536 с. Заверико Н.В. Соціальна педагогіка. Навчальний посібник. – К.: Слово, 2011. – 240 с.
10. Євсюкова М. В., Калашник О. А., Покладова В. В. та ін. Соціально-педагогічні основи захисту прав дитини : навч.- метод. посіб. / [за заг. ред. К.Б.Левченко та О. А. Удалової] – К : ФОП „Чальцев”, 2008. – 224 с.
11. Завацька Л.М. Технології професійної діяльності соціального педагога– К.: Слово, 2010. – 210 с.
12. Закревська, Л.М. Перші кроки соціального педагога в школі: На допомогу соціальному педагогу-початківцю: посібник / Л.М. Закревська. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2005. – 52 с.
13. Капська А.Й. Соціальна педагогіка: 5-те вид., переробл. та доповн. Підручник / За ред. Капської А.Й. – К.: Центр навчальної літератури, 2011. – 488 с.
14. Капська А. Й., Пеша І. В Соціальний супровід різних категорій сімей та дітей [Текст] : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 232 с.
15. Ковальчук Т. І. Основи педагогічної дозвіллевої діяльності– К.: ДАКККіМ. – Ч. І. – 2010. – 277 с.
16. Корекційна робота соціального педагога. Ігри та вправи / укл. Л.В.Туріщева. - Х: Основа, 2012. – 127с.
17. Лісовець О. В. Теорія і методика роботи з дитячими та молодіжними організаціями України : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] – К. : Академія, 2011. – 346 с.

18. Литвиненко С. Основи соціально-педагогічної діяльності: Навчальний посібник для студ. вищих навч. закладів / С.Литвиненко. – Одеса: ПНЦ АПН 2007. – 187 с.
19. Максимова Н.Ю. Сімейне консультування: навч. посіб. – К.: ДП "Персонал", 2011 – 304 с.
20. Настільна книга соціального педагога / укл. О.Э. Марынушкына. - Х.: Ранок, 2011. - 272 с.
21. Овчарова Р.В. Книга социального педагога. / Р.В. Овчарова. – М.: ТЦ «Сфера», 2001. – 480 с.
22. Пальчевський С.С. Соціальна педагогіка / С.С.Пальчевський. – К. : Кондор, 2005. – 549 с.
23. Паскаль О.В. Технології соціально-педагогічної діяльності. Навчальний посібник. – Харків : Бурун Книга, 2011. – 288 с.
24. Петрочко Ж.В. Основи соціально-правового захисту особистості. Навч. пос. – К.: Київський університет імені Б.Грінченка, 2009. – 320 с.
25. Професійний довідник соціального педагога / укл. О.І.Рассказова. - Х.: Основа, 2011. - 208с.
26. Психолого-педагогічна робота у загальноосвітніх навчальних закладах з профілактики насильства над дітьми: Метод. посіб. / Автори-упоряд.: Вовчок Т.В., Степура Н.П., Даниленко І.С. та ін. – К.: ВПЦ «Експ-рес», 2009. – 328 с.
27. Радул В. В. Соціалізація особистості : навч. посіб. / В. В. Радул, Я. В. Галета. – Кіровоград : ФОП М.В. Александрова, 2013. – 236 с.
28. Сергієнко І. М. Соціально-психологічний театр : навч. посіб.– Черкаси : Видавництво ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2011. – 138 с.
29. Соціальна педагогіка: теорія і технології: Підручник / За ред. І.Д.Звереві – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 316 с.
30. Соціальна робота: технологічний аспект : Навчальний посібник / За ред. А.Й.Капської. –К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 352 с.
31. Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / за заг. ред. І. Д. Звереві. – К. : ЦУЛ, 2008. – 336 с.
32. Соціальна педагогіка : навч. посіб. / О. В. Безпалько, І. Д. Зверева, Т. Г. Веретенко; за ред. О. В. Безпалько. – К. : Академвидав, 2013. – 312 с.
33. Соціальна педагогіка : підруч. / за ред. А. Й. Капської. – К. : ЦУЛ, 2011. – 488 с.
34. Соціальна педагогіка: теорія і технології : підруч. / за ред. І. Д. Звереві. – К. : ЦНЛ, 2006. – 316 с.
35. Сорочинська В. Є. Організаційна робота соціального педагога : навч. посіб. / В. Є. Сорочинська. – К. : Кондор, 2011. – 198 с.
36. Социальная компетентность : учебное пособие для 10-11 классов средней школы / под ред. В.Н. Журкова. – М.: АСТ; СПб : ПРАЙМ-ЕВРОзнак, 2008. – 351с.
37. Харченко С. Я. Робота соціального педагога з дітьми девіантної поведінки / С. Я. Харченко, Н. П. Краснова. – Харків : Основа, 2012. – 143 с.

38. Харченко С.Я., Краснова Н.П. Робота соціального педагога з сім'ями : посібник– Х. : Вид. група «Основа», 2012. –110 с.
39. Шакурова М.В. Методика и технология работы социального педагога: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / М.В. Шакурова. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 272 с.
40. Шакурова М.В. Социальное воспитание в школе : Учебн. пособие. – М. : Академия, 2004. – 272с.
41. Шептенко П.А., Воронина Р.А. Методика и технология работы социального педагога: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. / П.А.Шептенко, Р.А.Воронина. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
42. Швець Н. Г. Теорія і практика професійної орієнтації : навч. посіб. – К. : ВД «Персонал», 2010. – 214 с.
43. Шевців З. М. Основи соціально–педагогічної діяльності : навч. посіб. / З. М. Шевців. – К. : ЦУЛ, 2012. – 248 с.

Навчально-методичне видання

Л. І. НЕЧИПОРУК

**СОЦІАЛЬНИЙ ПЕДАГОГ
В ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ:
ФОРМИ, МЕТОДИ, ТЕХНОЛОГІЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

Частина 2

Формат 60x84 1/16. Папір офсетний
Гарнітура Times New Roman Cyr
Умовн. друк. арк.9,7
Тираж 300 прим.

Редакційно-видавничий відділ
Рівненського державного гуманітарного університету
33028, м. Рівне, вул. С. Бандери, 12